908
M43

MÁTRAI TANULMÁNYOK

GYÖNGYÖS, 1993.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

MÁTRAI TANULMÁNYOK
1993.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

MÁTRA MÚZEUM TANULMÁNYKÖTETE

MÁTRAI TANULMÁNYOK 1993.

GYÖNGYÖS

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A kötetet kiadja a MÁTRA MÚZEUM

Gyöngyös Város Önkormányzata és a
Heves Megyei Múzeumi Szervezet támogatásával

Címlap: *Törő Anikó*

Szerkesztő – Redakteur:
Horváth László

Felelős kiadó: *Dr. Fűköh Levente*

A kötet az 1993. évi, Gyöngyösön megrendezett,

Műemléki Világnap

alkalmából jelent meg.

ISBN 963 04 2899 7
Nyomta a Nagy–Gáspár Kft

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

TARTALOM

B. Gál Edit: Az Orczy-család társadalmi és gazdasági felemelkedése a 18. században és a 19. század első felében 9
Fülöp Lajos: Gyöngyös és környékének nyelvjárási sajátosságai 27
Horváth László: Kivándorlás az Egyesült Államokba Bodonyból 1914-ig (Heves megyei kivándorlás II.) 55
Kárpáti László: A gyöngyösi „arnótok" művészeti öröksége 89
Molnár József: A II. világháború gyöngyösi áldozatai 119
Pálosné Nagy Rózsa: A népi vadfogás néhány változata Heves megye déli részén 143
Pető Ernő: A gyöngyösi sajtó 1945–1946. 153

INHALT

Edit B. Gál: Der Gesellschaftliche und Wirtschaftliche aufstieg der Familie Orczy im 18-ten Jahrhundert und in der Ersten hälfte des 19-ten Jahrhunderts 9
Lajos Fülöp: Mundartliche Eigentümlichkeiten in Gyöngyös und Umgebung 27
László Horváth: Auswanderung aus Bodony in die Vereinigten Staaten bis zum Jahre 1914. (Auswanderung aus dem Komitat Heves II.) 55
László Kárpáti: Das Kulturerbe der Gyöngyöser „Arnot"-s 89
József Molnár: Die Gyöngyöser Opfer des zweiten Weltkrieges 119
Rózsa Nagy-Pálos: Einige Abwandlungen des Volkswildfanges im Südgebiet des Komitats Heves 143
Ernő Pető: Die Gyöngyös Presse 1945–1946. 153

CONTENTS

Edit B. Gál: The Social and Economic Rise of the Orczy Family in the 18th Century and in the First Half of the 19th Century 9
Lajos Fülöp: The Dialectal Peculiarities of Gyöngyös and its Environs 27
László Horváth: Emigration from Bodony to the United States until 1914 (Emigration from county Heves II.) 55
László Kárpáti: The Artistic Heritage of the „Arnots" Living in Gyöngyös 89
József Molnár: The Victims of World War II. in Gyöngyös 119
Rózsa Nagy–Pálos: Folk Hunting Methods in South Heves County 143
Ernő Pető: The Press in Gyöngyös in 1945–1946. 153

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

ELŐSZÓ

Több mint két évtizede, hogy a „Múzeumi Füzetek" sorozat elhaltával a gyöngyösi múzeumban megszűnt a társadalomtudományi kiadványok megjelentetése. Jelen kötetünkkel nem törekedtünk, nem is törekedhettünk 22 év lemaradásának bepótlására. Szerkesztés közben azonban már érződött, hogy kicsit hézagpótló jellege is lesz szerény kiadványunknak.

Nem az volt a célunk, hogy csak mi, múzeumi dolgozók töltsük meg a kötetet. Szerettük volna az innen elszármazott kutatókat, a szakemberként Gyöngyössel és a régióval foglalkozókat egy kicsit megmozgatni, ismét a városhoz „láncolni". Próbálkozásunk részint sikerült. Most már tapasztalatból állíthatom, az ehhez hasonló munkák kicsit megpezsdítik a helyi kutatást, összerázzák a kutatókat. Ez a városnak csak hasznára válik. Reméljük, ezután gyakrabban fog élni ezzel a lehetőséggel.

Itt köszönöm meg minden szerzőnek, támogatónak a lelkes és értékes közreműködését. A kötet megjelenésének anyagi feltételeit Gyöngyös Város Önkormányzata és a Heves Megyei Múzeumi Szervezet teremtette meg. A kiadás, szerkesztés technikai munkái a Mátra Múzeumban zajlottak.

Két év szerkesztői munka után számtalan gondolat kavarog bennem. Örülök, hogy mégiscsak elkészült, sajnálom az elszalasztott lehetőségeket, a meg nem valósult tanulmányokat. Úgy érzem, nem léptünk be azon kiadványok sorába, melyekben egy szűk szakembergárda önmagának írkálja cikkeit. Ha Ön is így érzi – Tisztelt Olvasó –, akkor munkánk sikerrel járt!

Lectori Salutem!

Horváth László
szerkesztő

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

MÁTRAI TANULMÁNYOK
GYÖNGYÖS
1993. p. 9–26

Az Orczy-család társadalmi és gazdasági felemelkedése a 18. században és a 19. század első felében

B. Gál Edit

Abstract: *The Social and Economic Rise of the Orczy Family in the 18th Century and in the First Half of the 19th Century* István and Sándor were two members of the Orczy Family, which belonged to lower nobility and lived in Somogy County. They later moved to Vas County and then came to Heves County with Bishop István Telekessy in 1699.
István gradually rising on the official and social ladder gained more and more wealth and power. As a result of his marriage to Zsuzsanna Petrovay of Dolhai-Petrovai he became the owner of 1/48th of the Nyárypossessions. In 1731 he received the title imperial baron, and Hungarian baron in 1736. The accummulation of wealth started by him was of continued by his sonpoet Lőrinc Orczy, and later by his grandson-József.
The family had its heyday during this period. They constructed stately homes, mansions and gardens. After this period some economic decrease can be noticed, however, the boom generally experienced during the Napolionic Wars brought improvement in the life of Orczy family.

A család első említését 1428-ban Somogy vármegyében találjuk, ahol az ősök a 16. századtól a 18. század első feléig Arczi, Arczill, Orczill néven kisnemesi sorban éltek. 1536-ban Orczill Jánosnak birtokrészei vannak Besenyőn, Györökön, Gerincen és Felső-Miklóson. Orci falunak azonban egyedüli ura. 1554-ben a Batthyányiak szolgálatába áll, hová így ajánlja magát: *„Nagyságod tudja, hogy nyomorultabb ember nincsen az földön, mint nemesember gyermeke, ki földjéből kiszenvedett, ki sem kapálni, sem kaszálni, sem egyéb munkára nem jó. Az én eszem és az én nyelvem hála Istennek el nem hagyott, kivel Nagyságodnak szolgálhatok."*[1] 1591-ben az Orczillok már a Vas vármegyei Söptén, a 17. század végén pedig a szintén Vas vármegyében lévő Csömötén bírtak részeket.

1699-ben Telekessy István győri kanonok, majd ezidőtől kezdve egri püspök – aki szintén Csömötén született, s a hagyomány szerint rokoni kapcsolatban állt az Orczyakkal –, magával hozta a család két tagját Istvánt és másodunokatestvérét Sándort Heves megyébe, ahol István a bárói ág, Sándor pedig a nemesi ág megalapítója lett.

E dolgozatban a bárói ág történetével, gazdasági és politikai felemelkedésével szeretnék foglalkozni, elsődleges hangsúlyt helyezve e vármegyében és Gyöngyösön játszott szerepükre.

ORCZY ISTVÁN 1669-ben született Kis-Pössén. Apja Orczy Gergely, anyja Boda Júlia. Tanulmányait Kőszegen kezdte, majd Bécsbe kerülve ott fejezte be. 1694-ben „szegődik" Telekessy István mellé, kinek – mint végrendeleteiben is írja – 16 évig áll szolgálatában. Fokról-fokra emelkedik a ranglétrán, míg végül az összes püspöki jószágok praefektusa lesz. E tisztségéről 1710-ben köszön le. A Rákóczi szabadságharc idején Egerben Zinzendorff Ferdinánd parancsnoksága alatt egy lovas csapat kapitánya. A vár feladásakor Telekessy püspökkel együtt Cserép várába zárták, ahonnan azonban hamarosan kiszabadult,

1 TAKÁCS Béla 1970. 26.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1. kép. *Telekessy István* egri püspök (DIV)
Fotó: *Lónyainé Nagy Éva*

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

mert 1707-ben, már mint Heves megye követe jelenik meg az ónodi országgyűlésen. 1709-ig, ha csak színből is a kurucok oldalán állt bár a Pálffy János és a közte folyó levelezésből világosan kitűnik, hogy rendszeresen és részletesen tájékoztatta a horvát bánt Rákóczi csapatainak mozgásáról. A császáriaknak tett hűségesküje után 1710-ben kinevezik a hűtlenekké nyilvánítottak javainak összeíró ügyészévé. Életében viselt további hivatalairól ő maga így ír 1736-os végrendeletében.

„Heves vármegye ...ordinarius viceispánnak választott, ugyanazon tisztséget is nagy nyomorúságos háborús időkben hat esztendeig viseltem. Nem különben az nagyméltóságú fejedelemnek, úgy mint Esztergom és Sasconie Cardinálisának az királyi táblán assessora voltam négy egész esztendeig. Úgy utána lett nagyméltóságú gróf Eszterházy Imre ő hercegsége, mint esztergomi érsek Confirmálván azon tisztemet szolgáltam két esztendeig az királyi táblán. Ezek után... gróf Koháry István maga tulajdon indulatjából vice judex curiaenak denominált és választatott mind hazának ország báráinak, kit is holtáig az királyi táblán szolgáltam két esztendőknek elhaladásával."[2] Eközben 20 évig (1714–1734) a jászok és kunok kapitánya. 1731 április 30-án római szent birodalmi bárói rangot, majd 1736-ban magyar bárságot kap. Vagyoni felemelkedése is legalább olyan látványos, mint politikai karrierje.

1708. január 18-án kötött házasságot a dolhai és petrovai Petrovay családból származó Zsuzsannával, kinek atyja II. Rákóczi Ferenc tályai udvarbírája és Ung vármegye alispánja, anyja pedig Bedeghi báró Nyáry Zsuzsanna volt. Felesége hozománya – a Nyáry- család Heves, Nógrád, Gömör, Kishont és Túróc megye uradalmainak 1/48-ad része – ekkor már inkább csak birtokjog, mint valós ingatlan, hiszen nagyrészét elzálogosítva örökölték. Orczy István a feleségét illető részbirtokokat hivatali pályáján kapott fizetéséből váltotta meg, sőt vásárlások révén bővítette azokat. Első csereügyletéről 1708 júniusában hallunk. Ekkor már felesége révén birtokos Gyöngyösön, és a Solmos utcában lévő háztelkét elcseréli II. Rákóczi Ferenc Piarczi sorban lévő házával. Ezen ügyletről három írásos dokumentum is rendelkezésünkre áll. Az első magát a csere tényét közli. Számunkra a másik kettő az érdekes, melyek közül az egyik II. Rákóczi Ferenc 1708. június 13-án írt jóváhagyó levele, a másik pedig Gyöngyös mezőváros báráinak testimoniális levele a csere lebonyolításáról. II. Rákóczi Ferenc levele így hangzik:

„...Hogy mi kegyelmesen megtekintvén Nemzetes, Vitézlő Orczy István hívünk alázatos instanciáját, kegyelmesen megengedtük és annuáltuk, hogy nemes Heves Vármegyében, Gyöngyös városában Somberky Gergely nevű jobbágyunk háza félét egész telkestül (contentálván az említett jobbágyunkat mindazáltal azon telken levő épület iránt), mely is egyfelől néhai Almási János özvegye más felől pedig Ács familia házok szomszédságában vagyon, maga feleségirül örökös jussal bírt ugyan nemes Heves vármegyében és Gyöngyös városában egy felől Ttetes Nságos Haller, más felől gróf Forgács Familiák házai szomszédságában lévő fundusáért avagy háztelekjéért per formam Concambii aprehendálhassa és jure perpetuo usuálhassa. Kihezképest felül megírt jószágunkbeli mostani és jövendőbeli tisztjeinknek parancsoljuk, hogy megnevezett Orczy István hívünktől az eddig birattatott ház teleknek kézhez vétele után megírt Somberky Gergely jobbágyunk specifikált háza félének apprehendátiójában és ususában sem magát Orczy István hívünket sem maradékit ne impediálják és akadályoztassák. Amint hogy a sokszor említett háztelkünket modo pravio cedáljuk, concambiáljuk és annak apprehendátióját kegyelmesen placidáljuk. Horum Nostrarum Vigore et Authoritate Literarum Cessionálium mediante. Datum in Castris Nostris ad Agriam positis die 13 mensis Juni Anno 1708."[3]

2 OL.P.518. 1. cs. Nr.
3 OL.P.518. 1. cs. Nr.30.G.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A csere lefolyásáról pedig a következő képet kapjuk második forrásunkból:

„Az Gyöngyös mezővárosának mostani hites bírái, Hajdu János és Koos Gergely mellettünk levő hites tanács beli társainkkal edgyütt adjuk tudtára mindeneknek az kiknek illik ezen levelünk rendiben, hogy Felséges Vitézlő Fejedelem Felső Vadászi Rákóczi Ferenc kegyelmes urunk eő Felségének Városunkban az Piarci sorban egyfelől néhai nemzetes Almási János úr megmaradott özvegye, másfelől pedig Ács Familia háza szomszédságában levő egész ház telkét az kit ennek előtte Somberky Gergely, most pediglen említett néhai nemzetes Almási János úr özvegye bizonyos törvényes convictióban bírt, concambiálván nemzetes, vitézlő Orczy István urunkkal eő kegyelminek ugyan itt városunkban az Solmos utcában egyfelől tekintetes nagyságos Haller, másfelől méltóságos gróf Forgács Familiának vicinitásában lévő ház telekért (melyen most actu Pap György nevű ember lakik) ily conditióval, hogy felséges urunk telekén lévő épületeknek az árát az nemzetes, vitézlő Orczy István urunk eő kegyelme Somberky Gergelynek letegye. Mely concambiált ház telekének egymás kezihez való assignálásokra és apprehendálásokra az felséges urunk kegyelmes parancsolatja mellett die 14 currentis mensis Juli. ...ide városunkba érkezvén maga résziről ugyan fent megírt nemzetes, vitézlő Orczy István urunk eő kegyelme, felséges urunk résziről pedig ugyan eő felsége prefectussa nemzetes, vitézlő Malonyai Ferenc urunk eő kegyelme parancsolattyából nemzetes, vitézlő Farkas Gergely a szerént felséges urunk eő felsége Tarna melléki jószágának inspektora eő kegyelmi és bennünket magok mellé eő kegyelmik vévén és elsőben is az Somlos utcában menvén az megírt háztelekre, aztot sokszor nevezett nemzetes, vitézlő Orczy István urunk eő kegyelmi assignálván felséges urunk számára megnevezett nagyságos, vitézlő inspektor Farkas Gergely ur kezibe apprehendálta.

...Ahonnan is lemenvén az Piarczi sorban megnevezett felséges urunk által kegyelmesen sokszor megírt nemzetes, vitézlő Orczy István urunk eő kegyelmének concambiált háztelekre, előbben is kegyelmes urunk eő felsége Tarna melléki jószágának inspektora fen megírt nemzetes, vitézlő Farkas Gergely ur assignálta, assignálván annak utánna ahhoz értelmes és tudós ács és kőmíves mester emberséges emberek azon funduson tött épületekér mind fából és kőből valókat (az városén kívül, mellyet még német világban kénteleníttetett volt azon telkén tenni) jó lélek szerint megbecsülvén hat száz tíz (azaz) 610 Rhénus forintokon és azon summa pénzekért nemzetes, vitézlő Orczy István ur eő kegyelmi fen megírt Somberky Gergelynek és nélai nemzetes Almási János ur megmaradott özvegyének N. Deák Judit asszonynak eő kegyelminek s úgy az böcsületes városnak is azon funduson lött épületiért száz Rhénus forintokat instanti letevén és kifizetvén sokszor említett nemzetes, vitézlő Orczy István úr eő kegyelme és azon kegyelmes urunk eő felsége által eő kegyelmének concambiált háztelekért, minden rajta tapasztalt épületekkel apprehendálta és előttünk maga jusdictioja alá vötte. Mely feljebb megírt és concambiált ház telekeknek előttünk lött egymás kezekben való assignálásáról, apprehendálásáról és azon funduson tapasztalt és tanáltatott épületeknek exolválásáról is adtunk eő kegyelmüknek ... procantila ezen városunk szokott pecsétjivel megerősített testimoniális levelünket.

Gyöngyös die 15 mensis Juli Anno 1708."[4]

Láthatjuk tehát, hogy az eddigi feltételezésekkel ellentétben II. Rákóczi Ferenc nem a saját maga által „lakott" residenciális házát, hanem csak a városban földesúri joggal bírt *„azon házát, melyben Sombereky Gergely lakott"* adta cserébe a Solymos utcai ingatlanért, s az valószínűleg nem azonos a Gyöngyösön „Rákóczy-ház"-nak nevezett épülettel.[5] Az

4 OL.P.518. 1. cs. Nr.32.G.
5 Ma Főtér 2. számú ház. .

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

iratokban említett Almásy ház még nem a Bene utcai residenciát jelenti[6], hiszen itt, csak 1752-ben vásárol ifj. Almásy János Grassalkovich Antaltól egy keskeny telekrészt, melyet később újabb vásárlásokkal bővít, s csak 1784-ben építteti fel rajta házát.[7] Az eddigi irodalom feltételezte, hogy a város főterének keleti oldalán, a Szent Bertalan templom közelében álló épületet kapta Orczy István, mely azonban az ősi birtokjogra való hivatkozással 1742-ben sőt az átépítés feltételezett dátumát tekintve már 1731-ben Stösszel Kristóf és felesége kezén van.[8] Orczy Istvánnak három végrendeletét (1734, 1736, 1742), illetve egy végrendelet fogalmazványát (1736) ismerjük, melyek részletesen felsorolják a gyöngyösi, tarnaörsi, pesti és egri ingatlanokat. 1734-ben – tehát már több mint három évvel a háznak Stösszel Kristóf tulajdonába való kerülésének feltételezett időpontja után – így szól erről az ingatlanról, valamint a mindig ezzel egy időben említett Szabadi-féle házról:

„Az gyöngyösi házamat, minthogy más Familiáktól aquiráltam, mely Somberi házának neveztetik, s kiben magam laktam ... Lőrincznek maradjon. Szabadi Pál háza félét, azt is magam vettem, hagyom Anna leányomnak."[9] *Az 1736-os fogalmazványban ugyanezek az ingatlanok így szerepelnek:*

„Az gyöngyösi házam, minthogy Rákóczi Familiától aquiráltam nehezen és költségesen, mely Somberi házafélének neveztetik, akiben magam laktam Lőrincznek maradjon. Az leányomnak pedig hagyom ugyan Gyöngyösön az Szabadi Pál háza-félit."[10]

Az ugyanezen évben keltezett végrendeletben pedig ezt olvashatjuk róla:

„Gyöngyösön az minemű házban magam laktam, azis nem Nyáry jószág, hanem más ágtól aquiráltam, az levelek mutatják, az mellette levő Réz Kata házával együtt maradjon Lőrincznek."[11] *Végül az 1742-es végrendelet is megemlékezik róla. „Gyöngyösi residenciámat más mellette lévő házzal együtt hagyom az leányomnak."*[12]

Ezen épületegyüttessel azonban 1756-ban Lőrincz rendelkezik, s azt később is mindvégig a fiúág örökli. A két ház tehát már 1734-től együtt jelentkezik, és a végakaratok vallomása szerint Orczy István még 1736-ban is a Somberky-féle házban lakik, sőt 1742-ben mint residenciájáról rendelkezik. A városban csak egy helyen a központi tér nyugati oldalán volt a családnak két egymás mellett levő háza, mely az 1824-es átépítés során nyerte el a 20. század elejéig fennálló egységes homlokzatát. Addig két különálló, külön udvaros, földszintes házként említik. Lakásának, residenciájának azonban mindig az 1708-ban csere útján szerzett épületet vallja. Ennek feltételezett helyéről egy 1714-es birtokrendezésből tudunk, amikoris az Orczy István háza, a város piacterének kocsmája és a Kispatak malom-medre közötti területet felosztják.[13] Itt a Kispatak malom-medre a helymeghatározó tényező, hiszen erről tudjuk, hogy a piactér nyugati oldalával párhuzamosan folyt, tehát az említett ingatlan is erre a területre tehető. 1714-ben a végrendeletekben említett másik ház még nincs a család tulajdonában, ezért szól a forrás területhatárként csak egyetlen Orczy-lakhelyről. A Szabadiné Réz Katalin féle ház 1731. április 20-án kerül István kezére a következő módon:

„Baráti megegyezés Orczy István curiai albíró és Kada Pál Heves vármegyei másod-

6 Ma a Felső-városi Rk. Plébánia Hivatal épülete
7 ALMÁSY 1903.35.
8 Heves megye Műemlékei III. 1978. 115. Az 1731-es évszám az épület építési vagy átépítési dátumát jelezheti.
9 OL.P.518. 1. cs. Nr.23.Boy
10 OL.P.518. 1. cs. Nr.34.Boy
11 OL.P.518. 1. cs. Nr.34.Boy
12 OL.P.519. 13. cs. Nr.43.Boy
13 OL.P szekció Elenchus

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

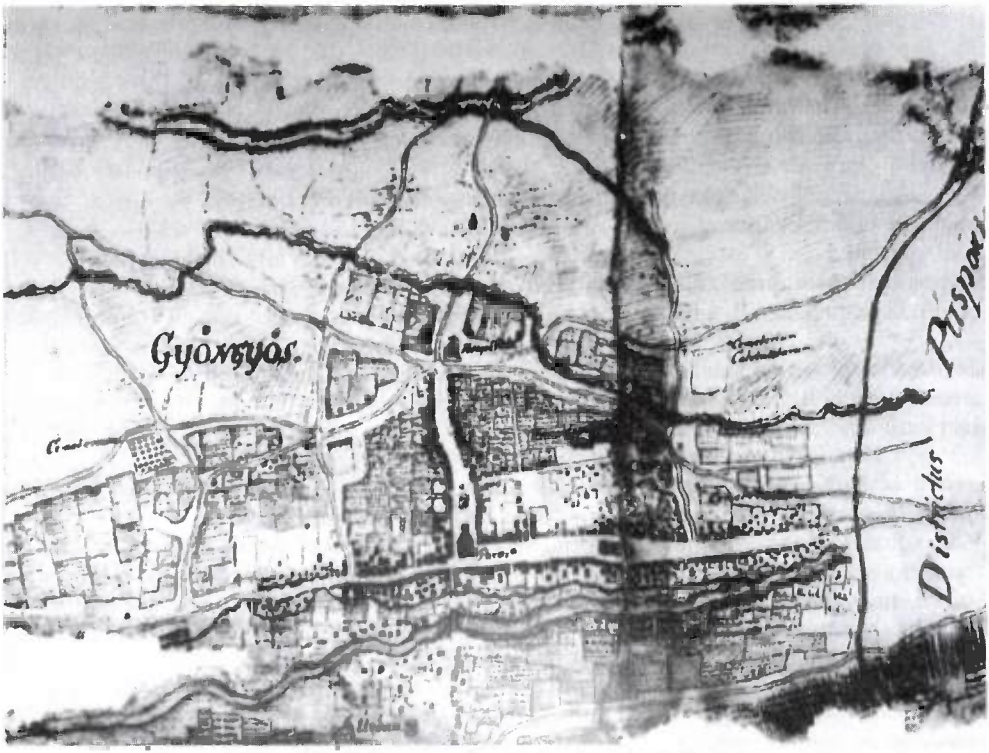

2. kép: Gyöngyös a 18. század első felében (OL S 31)
Reprodukció: Adamik Miklós

alispán között arról, hogy a Réz Katalin végrendeletében szereplő ... házat, amelyet 1620-ban Nyáry István alattvalójának, Szabó Máténak adott és 1654-ben Eszterházy Sándor 100 tallér fejében felszabadított úgy osztják meg, hogy a ház tulajdonjoga Orczy Istváné legyen, melyért 800 Rhénes forintot fizessen, Kada Pál pedig adja át neki a kezénél lévő összes dokumentumot."[14]

A fenti „coalitio"-ban lévő házról 1727. május 15-én Stösszel Kristóf tanúsítványában úgy ír, mint aminek felső szomszédságában az ő saját háza, alsó szomszédságában pedig Orczy István háza van.[15] Tudjuk, hogy Stösszel Kristóf Almásy János özvegyét mihályi Deák Juditot vette nőül. Almásy Jánosnak már, mint a fentiekben láttuk 1708-ban, illetve 1708 előtt is volt a Piac sorban háza, amely azonban csak 1746-ban kerül örökjogon a család birtokába, amikoris *„Nagyméltóságú gyaraki Grassalkovich Antal gróf azon curiát, amelyben Almásy János lakott, s amelyet eddig zálogul bírt, örökjoga azonban a grófot illette, különféle okoknál fogva Almásy Jánosnak és maradékainak adományozza örökjoggal. Ezen háznak felső szomszédja a grófnak új vendégfogadója, alsó szomszédja pedig az Orczyak háza és curiája volt".*[16] A Bene utcai telket az ifjabb Almásy János csak 1752-ben vásárolja meg Grassalkovichtól illetve a várostól, s csak 1784-re építteti fel rá

14 OL.P szekció Elenchus
15 OL.P szekció Elenchus
16 ALMÁSY 1903. Jegyzetek

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

emeletes házát, erről az ingatlanról tehát nem lehet szó. Ezen kívül a forrás itt is az Orczyak házáról és curiájáról – tehát a két egymás melletti ingatlanról – beszél. A jelzett telket a piactéren kell keresni. Itt azonban Grassalkovich Antal – a források eddigi vizsgálata alapján – csak egy új „diversoriumot" építtet az ún. Három Rózsát, mely átellenben a Szt. Bertalan templommal a tér déli végét zárja le. Bár a szakirodalom ennek építését csak 1760-as évekre teszi a fent körülírtak alapján e fogadó legvalószínűbben a Három Rózsával azonosítható.

Orczy István birtokainak gyarapításaként, s hűségének jutalmául 1712-ben először 10 éves zálogként 1500 Rhénus forintért megkapja a gyöngyösi Thököly javakat,[17] melyekre 1717-ben királyi adományt nyer,[18] így ezek a részek összesen 2600 Rhénus forintért kerülnek örökösen a család birtokába. Szintén 1712-ben köt szerződést Pinnyeiné Eszterházy Katalinnal, melyben 6 évre 3000 forintért zálogba veszi a városi porciókat.[19] A zálog azonban valószínűleg meghosszabbodott, hisz az 1742-es végakarat még rendelkezik róla. (1758-ban ezek a fundusok ismételten összeírattak.)

Tudunk egy Eszterházy Katalin és Orczy István között lezajlott házcseréről is, melyben a Pinnyei részből Orczynak adatott Goda successor fundusa, a piactér sarkán, a templom déli oldalának szomszédságában, s cseréltetett érte Nyáry jussból kés csináló Alput Mihály telke.[20] A Goda féle funduson lévő épületért 300 forintot fizetett a család. Ezt az épületet valószínűleg lebontották, mert az 1736-os végrendeletben az szerepel, hogy *„most építek a városban Goda háza féle nevűt, az szegleten az templom szomszédságában ... azt is Lőrincznek hagyom."*[21]

1722-ben Orczy István már a város leggazdagabb közbirtokosai közé tartozik. 1723-ban a tanács tiszteletből neki ajándékozza a férfi ispotálytemplomon felül, az országútja melletti üres telket, ahol a 18. század második felében a barokk kastély épül. 1736-ban azonban itt a szőlő hegyek alatt még csak kert van, melyet a báró „ex fundamenti" épített. A másik, Szabadiné Réz Katalin féle kertet a piactéri ház megszerzésével közel egyidőben 75 Rhénus forintért vásárolja. Az 1736-os végrendeletben már szerepel egy, a városon kívül lévő, kőből újonnan építtetett vendégfogadó is, de hogy ez hol volt, arról nincs adatunk. 1734-re a Sárhegyen már nagy szőlőterülettel rendelkezik, melynek egy részét „Loskovácz uramtól" 800 forinton vette,[22] míg másik részéhez az Orczy Sándor-féle Petrovay juss megvásárlásakor jutott. 1712-ben a Piac utcában Viola Ignáctól 1000 forintért házat vásárol, mely valószínűleg azonos a később Újváry fundusként emlegetett épülettel, ahol 3000 forint költséggel új boltokat építtet, melyeket görögöknek ad bérbe.[23] 700 forintért megszerzi az ún. Szilvási-házat Orczy Sándor özvegyétől. A teljes birtok átadásra azonban csak 1789. május 29-én kerül sor, amikoris Marsovsky Anna, Orczy Antal özvegye a Petrovay jogon bírt gyöngyösi részeket 1140 forintért eladja Orczy Lőrincnek és Józsefnek.[24] István halála után, fia Lőrincz elkészíti a *„Gyöngyös városában üdvözült Édes Atyám által tett investitiók specifikációját.*[25]

Az Pinnyei rész aquiráltatott zálog képpen	3000 fl
épületekre adatott:	300 fl
Sine omni investitione concambiáltatott ezen Pinnyei részbül	

17 OL.P.518. 1. cs. Nr.44.
18 OL.P.518. 1. cs. Nr.77.
19 OL.P szekció Elenchus
20 OL.P szekció Elenchus
21 OL.P.519. 13. cs. Nr.43.Boy
22 OL.P.518. 1. cs. Nr.129.
23 OL.P.518. 1. cs. Nr.129.
24 OL.P szekció Elenchus
25 25. OL.P.518. 1. cs. Nr.129.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

az Goda fundussa és adatott érette Nyáry fundusból kés csináló Alput Mihály teleke, mely Goda fundussán levő épületért a Goda successor urnak adott:	300 fl
Az Thököli rész örökösen aquiráltatott:	2600 fl
Nyáry jussból Gyöngyös városában Petrovay portiójából reám háramló rész kiváltatott Orczy Sándortól:	700 fl
Következik a házak aquisitiója:	
1. Szabadiné háza féle, mely másképpen Réz Kata házának is mondatik aquiráltatott:	300 fl
2. Somberky háza féléért, az mi az fundust illeti ez cseréltetett néhai fejedelem Rákóczi Ferenccel és adatott érette ex fundis Nyáryáni más fundus de ez super aedificatumért adattak Somberky Gergelynek és Almásy János özvegyének:	710 fl
ezen házra succesiva in forma több is adatott	
3. Újváry háza féle, aquiráltatott:	1000 fl
melyen most új bótok építtettek, kik alkalmasint forintokba kerültek.	3000 fl
4. Szilvásy háza féle aquiráltatott:	700 fl
Kertek, szőlők a városon kívül, Püspöki szomszédságában aquiráltattak:	75 fl
de ismét ezen summáért eladattak.	
Sárhegyen levő szőlőért adattak:	800 fl

Ezt a feljegyzést nyugodtan tekinthetjük a 18. század eleji gyöngyösi javak összegzésének. Orczy István azonban nem csak e városban gyarapítja vagyonát. 1717-ben Pesten az Uri utcában[26] vásárol egy házat, majd 1728-ban megszerzi a mellette levőt. Valamelyiket valószínűleg átépítteti, mert végrendeletében, mint „ex fundamenti építtettem" – hivatkozik rá. 1723-ban kezdi az Újszászi birtokot megvásárolni a számtalan örököstől de csak 1747-ben mondhatja azt teljesen megáénak.[27] Tarnaörs a család egyik otthona is Nyáry örökségként kerül tulajdonukba. 1708–1709- ben még mint Petrovay Jánosné, Nyáry Zsuzsanna és Petrovay János meghatalmazottja Eörs puszta elzálogosításáért többek között Deák Pálné Almásy Ágnes ellen protestál.[28] 1734-ben már övé az örsi residencia, melyet folyamatos átépítések, bővítések révén gyönyörű kastélyegyüttessé alakít. 1737-ben adományul nyeri Erdőkövesden a Popovics-féle részeket. A hagyomány szerint már áll az Orczyak residenciális háza, míg 1760-ban a Pétervására felé eső faluvégen említik kastélyukat. Az 1800-as évek elején a környékbeli falvakban lévő Orczy-birtokok uradalmi központja lesz a település. Pétervásárán ugyanekkor a Keglevichektől zálogban bírnak részeket. A Pest megyei Dunakeszi falu 1737 táján kerül Orczy István tulajdonába, aki 1749 körül Grassalkovich Antalnak adta el. Vadkert (Soltvadkert) 1727-ben kerül kezükhöz. 1800-ban zálogba adják Lukáts Antalnak, aki 1872-ben 960.000 fl-ért megveszi a települést. Újszász 1690-ben a Bullik család birtokaként, de az elpusztult helységek között szerepel. Még 1727-ben is puszta volt, de ekkor már Orczy István bírta. A telepítések eredményeként az úrbérrendezés idején 11 úrbértelket írtak össze.[29] Orczy István egész életére

26 A mai Petőfi Sándor utca, mely akkor Pest legelőkelőbb utcája volt.
27 OL.P.531. Diplomák 8. köt. (Orczy Gyula: Adatok az orczi Orczy család eredetéhez és történetéhez) – kézirat
28 OL.P szekció Elenchus
29 BOROVSZKY Samu én.n. (1909) 57.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

a folyamatos birtokszerzés jellemző. A megszerzett területek növekedése jól megfigyelhető, ha a ránkmaradt három végrendeletet összevetjük. (Lásd *1. ábra.*) Különösen Heves megyei szerzései szembetűnőek. Családi élete nem mondható kiegyensúlyozottnak, hisz feleségével – annak túlzott költekező életmódja miatt – annyira megromlott a kapcsolata, hogy végakaratában kizárja javainak öröklésből. Erre azonban végülis nem kerül sor, mert Petrovay Zsuzsanna 12 évvel megelőzve urát 1737. április 2-án Tarnaörsön meghal. Tetemét Gyöngyösön a Szt. Bertalan templomban helyezik örök nyugalomra leánya, Várkonyi Amade Lászlóné, Orczy Zsuzsanna mellé. Így az apa által felhalmozott vagyonon ketten osztoznak Lőrinc és Anna, Hávor Mihály felesége. A fontosabb ingatlanokat (pesti ház, egri ház, örsi residencia stb.) fiára hagyja, míg a szőlőket, kerteket, malmokat és lábas jószágokat 1/3-ad, 2/3-ad arányban öröklik. Érdekesen alakul a Somogy és Vas megyei birtokrészek sorsa. Mivel ez ősi, családi örökség, leányágat nem illet. Külön inti fiát, hogy viselje gondját Vas vármegyében lévő kevés jószágának *„s arra kérem mivel magam is ottan születtem conserválja, vagy háború vagy pestis következik pro interim magát oda recipiálhatja."*[30]

„Jó lehet, hogy kéz pínzt nem hagyhatok, mert mint észrevehetitek az levelekből és aquitációimból, hogy szegén legén voltam, az házasságommal is egy pínzt se nyertem. Hanem amit Isten adott sok fáradtságim után azt kívántam nektek reserválni. Kívánom az Úr Isten már egy kis fundamentumotok lészen az gazdálkodásra, terjessze bőséges áldását reátok és adjon ezer annyit."[31] A genealógiai irodalmak szerint 1749. december 12- én hal meg, s kerül végső nyughelyére felesége és leánya mellé.[32] Életének 80 éve alatt a kisnemesi sorban élő fiúból dinasztia alapító, nagy vagyonnal és befolyással rendelkező báró lett.

Fia (I.) LŐRINCZ 1718-ban született. Iskoláit 1728-ban Pesten kezdte, majd 1731–33 között Nyitrán, 1734-ben Gyöngyösön tanult. 1735-ben filozófiát hallgatott Budán. Három évig Grassalkovich Antal mellett szolgált, kinek nagy tehetségéről sokszor megemlékezik. Tanulmányai befejezése után katonai pályára lépett. Ezredével Daun tábornok vezérlete alatt részt vett a dicsőséges drezdai csatában. A béke megkötése után tábornoki címmel és 1500 frt fizetéssel vonul nyugalomba. 1764-ben Abauj vármegye adminisztrátora, majd 1765-től főispánja. 1780-ban a Tisza- szabályozás királyi biztosa. 1782. augusztus 10-én érdemei elismeréséért a Szt. István rend középkeresztjét kapja.[33] Báró Orczy Lőrinc a rokokó főnemesség képviselője. A korszerű, nagy műveltséggel rendelkező főúr, féltve saját társadalmi osztályát, elhatárolta ugyan magát a felvilágosodás eszméitől, de ugyanakkor elutasította a klerikális későbarokk túlzottan maradi, szemellenzős gondolkodásmódját is. Pesti házában gyermekeinek nevelője az akkor még joghallgató Batsányi János, aki Orczy szellemében a nemesi nemzeti ellenzékhez kapcsolódott. 1778. július 12-én Budán tartja alakuló ülését a Hazafiúi Magyar Társaság, melynek élére Lőrinc bárót választják, míg a főtitkári teendőket Bessenyei látja el. Nagy műveltségét, sokoldalú érdeklődését mi sem mutatja jobban, minthogy hatalmas 8200 darabból álló könyvtárat hozott létre maga és maradékai „szellemi épülésére."[34] Az Orczy-birtokok ebben az időszakban tovább gyarapodtak.

1777-ben az ivádi részekért 150 fl-t fizet Kotsis János és Pál örököseinek. 1786 és 1800 között 494 fl-t költ Rozsnokra és Fegyvernekre (részben már fiával, Józseffel együtt).

30 OL.P.519. 13. cs. Nr.43.Boy
31 OL.P.518. 1. cs. Nr.34.Boy
32 A Szent Bertalan templomban lévő epitáfiumon viszont ez olvasható: ...„kegyesen végezte be 1748. november 13-án vigaszt a fényben keresve..."
33 OL.P.531. Diplomák 8. köt.
34 34. HÓMAN-SZEKFŰ VI. köt. é.n. 341. p.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1787-ben Szent-Erzsébeten vásárol két házhelyet 800 fl-t, Felső-Vezekényben 1789-ben a Béky Hadnak ad 1659 fl-t, Tóth Istvánnak 68fl 30kr-t, Béky Péternek pedig 60 fl-t. A család 1789 és 1802 között szeri meg a Péteri pusztát 11.037 forintért, melynek felvásárlását a Berthotyaktól még Lőrincz báró kezdte meg. Ez természetesen csak egy elnyésző része az általa lebonyolított, vagy elkezdett vásárlásoknak, hisz birtokainak gyarapításáért összesen 593.131 fl-t fizetett ki.[35] Valószínűleg ő építteti Gyöngyösön a barokk kastélyt a 18. század második felében.[36] Erről azonban biztos adatunk még nincs. 1789. július 20-án Pesten hal meg, de Tarnaörsön helyezik örök nyugalomra.

A család ingatlanait két fiára Józsefre és Lászlóra hagyja, míg leányait pénzzel elégíti ki, együtt tartva ezzel a szerzett birtokokat. A kor szokása szerint a tehetősebb emberek pénz-kölcsönzéssel is „foglalkoztak". Egy családi összeírás rámutat arra, míly jelentős pénzösszegekkel „segítette ki" Orczy Lőrinc osztályának egyes tagjait. 1789-ben bekövetkezett halála után kintlévőségei a következőképpen oszlottak meg. Özvegye Báró Laffert Anna 30.000 fl-t kézpénzt, valamint a Károlyinál levő szintén 30.000 fl-ot kapta. Tereza leánya, gróf Keglevich Ádám felesége a Buda városának kölcsön adott 5.000, Hadiknak és Károlyinak kölcsönzött 20-20.000, valamint a Keglevichek által felvett 23.000 fl-t kapja, összesen tehát 68.000 fl-t. Anna, gróf Haller Péterné 1789-ben a Vas és Csongrád megyéből visszafolyó 1300, 1792-ben pedig a Károlyitól bejövő 41.000 fl-tal, összesen 42.300 fl-tal rendelkezik. Harmadik leánya Mária, báró Vécseyné a Károlyiaknál lévő 25.000 fl-t illetve a Forgáchoknak kölcsön adott 30.000 fl-t örökli. A két fiú testvér László és József az ingatlanokon és marhákon kívül egyaránt 33-33.000 fl-t kap.[37]

LÁSZLÓ 1750-ben született. Ifjú korában nagyon sokat utazott. 1775-ben bejárta Olaszországot, 1776-ban Magyarországot, Erdélyt és Horvátországot. Hivatali pályafutása során volt kassai királyi kamarai tanácsos, majd királyi udvari tanácsos, és 9 év múlva az udvari kamarai vicepraesens címet viselte haláláig.[38] Atyja lemondása után 1784-ben Abauj vármegye főispánjává választották. 1787-ben valóságos belső titkos tanácsos, 1790-ben alkincstárnok lett. 1806-ban érdemei elismeréseként Szt. István rendet kapott. Felesége gróf Traun Teréz volt. Gyermektelenül halt meg 1807-ben.

Európa minden részén a nemesség bizonyos felső és középsőrétegei váltak fogékonnyá a felvilágosodás iránt. Lászlót is megérintette az új eszmék szele. Ő atyjával ellentétben, nem zárkózott el a mérsékelt reformok elől, bizonyos engedményeket még a jobbágyok számára is szükségesnek ítélt, de legfőbb szívügye a nemzeti függetlenség kivívása volt. Az udvarban „a rebellis mágnások vezérének" nevezték. Titkára, a magyar felvilágosodás egyik ismert vezéregyénisége Szentmarjay Ferenc volt. Önmaga annak a budai „Első ártatlanság" páholynak a tagja, melyre az angliai orientáció nyomta rá bélyegét, melyhez Berzeviczy Gergely is tartozott, s mely Podmaniczky Józsefet tudhatta nagymesterének. A páholy 1789-ben kénytelen beszüntetni működését, mert a rendőrség II. József elleni szervezkedés és a külföldi összeköttetések miatt nyomozni kezdett Orczy és Podmaniczky után.[39]

JÓZSEF – ki 1746-ban született – inkább a gazdálkodásnak él. Ő a család utolsó tagja, aki még – részben házassága révén – a vagyon nagy gyarapítójának mondható, hiszen a

35 OL.P.531. Diplomák 8. köt.
36 Ma a Mátra Múzeum épülete.
37 OL.P.518. 1. cs. Nr.
38 OL.P.531. Diplomák 8. köt.
39 Magyarország tört. 5/1. 1980. 172.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

következő generációkban már inkább a felhalmozott vagyon szétesése és nem szerzése figyelhető meg. József ifjúi éveiről keveset tudunk. 1774-ben házasságot köt gróf Berényi Borbála csillagkeresztes hölggyel[40], gróf Berényi Tamás és báró Haller Jozefa leányával, így az Orczy vagyon mellé a Haller részek is társulnak. Felesége öröksége révén kerül a család tulajdonába a gyöngyösi ún. belső kastély[41]. Hivatali pályafutása során 1790-től Békés vármegye adminisztrátora, 1792-től Zemplén megye főispánja. Ipari vállalkozásaival tovább gyarapítja a család vagyonát. Bérbe veszi Grassalkovich II. Antaltól a debrői uradalmat, ahol üveghutát és timsógyárat üzemeltet. 1781-ben más főrangúakkal társulva szervezte meg a palicsi szódagyárat Szabadka mellett. Őt tartják a pesti Orczy-kert létrehozójának, bár annak kiépítése csak az 1820-as években indul meg igazán. 1801-ben posztógyárat alapít Gyöngyösön, mely még a 20-as évek elején működik. A város ekkor az Orczy-birtokok központja. 1808-ban a település lakói a következő arányban adóznak a családnak: A debrői uradalomhoz tartozó, Grassalkovichtól bérelt részen 134 zsellér, az Orczy-Thököly részen 73 zsellér és 1 szabad, míg az Orczy-Petrovay jusson 2 zsellér és 3 szabad adózik.

Összesen tehát 295 zsellér és 7 szabad adója folyik a család pénztárába Gyöngyösön.[42] 1770 és 1815 között a birtokszerzésekre költöttek összesen 919.819fl 19kr-t. Ebből a legjelentősebbek: a már fentebb említett, még Lőrincz báró életében elkezdett Péteri puszta megszerzéséért fizettetett 11.037 fl. A Tisza-abádi jószágra gróf Forgáchnak 1791 és 1800 között 15.500 fl. 1795-ben Pesten az „Angliai király" megvétetett Budill Anna asszonytól 20.000 fl-ért. 1792-ben Szajláért báró Brudern Józsefnének 9416 fl 40 kr-t, illetve ugyanőneki Tarért 35.450 fl-t fizettek ki. Egerben 1800-ban egy házért, egy pincéért és 3 szőlőért adtak 3850 fl-t. 1805-ben a jankói uradalomért fizetett zálogos summa 9 évre 730.000 fl volt. Az orci, fegyverneki, szt-iványi, verpeléti körüi és kőtelki porciókért 1810-ben az Orczy és Petrovay örökösöknek 21.000 fl-t, míg a detki, fegyverneki, ványai, györki, tari, pásztói és egyéb részekért Ferenczy Istvánnak 23.150 fl-t adtak. Ugyanekkor a „visszaeresztett vagy eladott jószágokból a következő summák jöttek be: 1806-ban a Ludas és Váraszó pusztai részekért kapott a család 330.000 fl-t. A mádi és vilmányi jószág ára 370.000 volt. Szt.-Erzsébet visszaeresztetvén a Dőryeknek, azok a zálogos summát visszafizették, ez először 20.000 fl, majd még 33.000 fl volt. Szemere is visszakerült a Motsáryakhoz, akik zálogos summaként 23.000 fl-t fizettek. Visszaeresztetvén a fegyverneki, detki, domoszlai, markazi és sári juss, ebből befolyt 17.700 fl. A pesti kiskertért 40.000-t, a budai vízi városi házért 55.000-t, míg a budai nagyházért 48.000 fl-t kapott a család.[43]

Az idősebb Orczy József nevén lévő gazdasági épületek értéke pedig így alakult:

Vezekény pusztai épületek	820 fl
Terpesi korcsma	200 fl
Pósvári malom, molnárház és kocsma	1400 fl
Újszászi kasznárság	600 fl
szérőskerti épületek	15 fl
Szt.-Iványi göböl istálló	200 fl

40 Ezt az osztrák női rendet 1668-ban III. Ferdinánd özvegye, Eleonóra császárné alapította katolikus ősi nemeshölgyek részére. Mindenkori fővédnöke a Habsburg-család fejének felesége.
41 Ma Petőfi Sándor u. 30–34.
42 Gyöngyös város adólajstroma 1808-ból. Mátra Múzeum Gyöngyös Tört. dok. gyűjt.
43 OL.P.518. 1. cs. Nr. 102–104.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Abádon kasznárság	800 fl
korcsma	200 fl
Szalókon külső vernek és malom	1100 fl
Taskonban ispán laka	250 fl
Gyöngyösön nagykerti épületek	1600 fl
Farkasmáli pincék	1200 fl
Sinai szőlő-beli borház	40 fl
Sárhegyalji borház	10 fl
Domoszlai malom	400 fl
Ez összesen pengő forintban számolva:	8835 fl[44]

Amikor 1804-ben Orczy József meghalt, testamentumot nem hagyott maga után, ellenben hagyott 840.000 forintnyi adósságot. 1805-ben Berényi Borbála az egész jószágot kezéhez vette, s kezelte egészen 1817-ig amikoris a jószágok nagyobb részét az adósságok kifizetésére megtartván, a többit fiai és leányai között kiosztotta. László sem gazdálkodott jól javaival. 1807-ben bekövetkezett halála után az örsi jószág, az egyik pesti ház és a nagy kert is az özvegy édesanyához került, akinek ezért 70.000-et fizetnie kellett, s még így is a vagyon több mint 800.000 fl-nyi passzíva adóssággal terheltetett. Ezáltal az egész jószágra háramló passzíva adósság 2 millió fl-ra gyarapodott. Berényi Borbála azonban kitűnően értett a gazdaság vezetéséhez. 1819-ben, amikor meghal, a fent megírt adósság már „csak" 875.000 fl volt. Az anya testamentumában fiait tette örökösévé, hagyván egy-egy leányának 10-10 ezer aranyat. A nagyobb birtoktestek szétesését a család azzal próbálja megakadályozni, hogy azokat osztatlanul hagyja és jövedelmükből – közös családi pénztárat alapítva – részelteti a család tagjait. 1820-ban a fiúk a jószágot maguk között felosztották, a közös terhek fizetésére pedig közös adminisztráció alatt hagyták a pesti nagy házat[45], a jankováci jószágot és a debrői, árendában bírt uradalmat. Ezek adminisztrációját mindig a legidősebb testvér vezette. A kiadások egyre nőttek, a bevételi forrás viszont 1824-ben a debrői, 1829-ben pedig a jankováci árenda megszűntével egyre inkább apadt. A pesti ház bevétele már önmagában nem fedezte a kiadásokat.[46] Megkezdődött az ingatlanok eladása. A család gazdasági felemelkedése tehát megállt, s bár még látunk néhány kiemelkedő építkezést, de a hanyatlás korszaka megkezdődik.

Az Orczy család pályája közel egyidőben indul a Grassalkovichokéval. Még a szisztéma is ugyanaz. A kisnemesi sorból, a hivatali pályán történő rohamos emelkedés, a dinasztia alapító apa megfontolt, nagyarányú birtokszerzései, majd a harmadik, negyedik generációban a vagyon felélése, teljes illetve részleges elvesztése. Bár nem oly meredeken, s nem olyan magasra ível az Orczyak pályája mint a Grassalkovichoké, de nem is hullik három generáció alatt látványosan a semmibe. A napóleoni háborúk konjunktúrája még hoz ugyan egy fellobbanást (gyöngyösi, újszászi és pesti nagykerti építkezések), de ezek már egy külön tanulmány témakörébe tartoznak.

44 44. OL.P.518. 1. cs. Nr. 102–104.

45 Ez volt a Király utca és Országút sarkán álló ún. Orczy-ház (141 szoba és 359 lakó) mely a zsidóság történetében oly nagy szerepet játszott, s melynek óriási telek tömbjén épültek fel a Madách-téri házak.

46 OL.P.519. 15. cs. Nr.189.Boy

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

IRODALOM

Rövidítés:

OL: Országos Levéltár
P: Orczy család Levéltára

ALMÁSY Dénes gróf:
1903. A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok Kétegyháza.

BÁCSKAI Vera (Szerk.)
1971. Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez (Források Budapest múltjából) Budapest

BOROVSZKY Samu:
é.n. (1909) Pest-Pilis-Solt Kiskun Vármegye (Magyarország vármegyéi és városai) Budapest

DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál (Szerk.)
1978. Heves megye műemlékei III. Budapest

HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula
é.n. Magyarország története VI. köt. Budapest

KOSÁRY Domokos
1983. Művelődés a XVIII. századi Magyarországon Budapest

TAKÁCS Béla
1970. Parádi üvegművészet Budapest

VÖRÖS Károly:
1979. Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Budapest
1980. Magyarország története 1790–1848 (Magyarország története V. köt.) Budapest

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

I. ábra:
Az Orczy-család birtokainak gyarapodása a végrendeletek tükrében

1734		1736		1742	
Pest	-ház	Pest	-ház	Pest	-ház
Örs	-ház	Örs	-épületek	Örs	-residenciális ház
	-malom (Miske pusztán)		-Miske puszta		-malom
	-sörház		-sörház		-sörház
			-vendégfogadó		-jobbágyok
					-föld, rét, kert
Eger	-ház	Eger	-ház	Eger	-ház
	-Mandulás		-Mandulás		-Mandulás
	-József - szőlők		-József - szőlők		-József - szőlők
	-Nagy		-Nagy		-Nagy
Gyöngyös	-Somberi-ház	Gyöngyös	-ház a Rákóczi -familiától	Gyöngyös	-residenciális és más
	-Szabadi-féle ház		-a mellette levő Réz Kata háza		mellette levő ház
	-külső vendégfogadó		-új vendégfogadó		-vendégfogadó a városon kívül
			-szeglet (Goda) ház most épülő		-szegletház újonnan épített
			-Újvári-ház		
	-Thököli-rész		-Thököli-rész		-Thököli-rész
	-Pinnyei porció		-Pinnyei porció		-Pinnyei rész
	-szőlők		-promontóriumon Sárhegy alatt való szőlők		-szőlők
			-szőlőhegy alatti kert		-vizek közt való kert
			-Szabadalmi-féle kert		
Visonta	-szőlő	Visonta	-szőlő	Visonta	-szőlő
Sár	-malom	Sár	-malom	Sár	-malom
	-pálinkaház		-pálinkaház		-pálinkaház
	-pince		-pince		-pince
					-szőlő
					-serház
Pata	-portió	Pata	-portió		
		Sirok	-vár	Sirok	-épület
			-malom		-malom
					-serház
					-majorház
Pest várm.-ben levő juss		Pest vm.	-Újszász major	Pest vm.	-Újszász
			-Szászberek		-Szarvas
			-Szt. Iván		
			-Petri		-Petri (vagy Pederi)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1734	1736	1742
	-Agos puszta	
	-Dunakeszi falu	
	-Vadkert	-Vadkert
	-Csábor	-Csábor
	-Böser	-Bőszér
Nógrád, Kishont, Heves vm.	**Nógrád, Kishont, Heves vm.**	**Nógrád, Heves, Hont, Túrócz vm.**
-Nyáry juss	-Nyáry juss	-Nyáry juss
Vas és Somogy vm.	**Vas és Somogy vm.**	**Vas és Somogy vm.**
-Orczy juss	-Orczy juss	-Orczy juss
Újvár és Szabolcs vm.		
-Petrovay juss		
Heves vm. -Nagykörü falu	**Heves vm.**-Karácsond (irtvánföld)	**Heves vm.** -Heves
-Fegyvernek puszta	-Terpes puszta	-Pély
-	-Tosonc puszta	-Átány zálogban
-	-Vezekény puszta	-Kőtelek
-Szászberek fele	-Pétervására zálogban	-Ivánka falu
-Karácsond	-Felnémet egész puszta	-Terpes falu
	-Túrpásztó	-Poroszló 1/2 falu
	-Abád 1/4-e	-Erdőkövesd 1/2-e
		-Tomaj épületekkel
	-Bánhalma	és majorsággal
	-Ivánka falu	-Sokoro
		-Vezekény
		-Poosvár egész
		-Miske puszták
		-Filimes
		-Túrpásztó
		-Szászberek 1/2-e
		-Bocs
		-Kisbátor
		-Váraszó egy része
		-Recsk
		-Bodony
		-Ivád 1/3-a
		-Pásztó
Bács vm.	-Mada puszta	**Bács vm.** -Mada puszta
	-Kismada vagy	-Kisszállás puszta
	-Kisszállás puszta	
	-Ivánka puszta	-Ivánka puszta
Abaúj vm.	-Vitmán 1/2-e	**Abaúj vm.** -Vimán 1/2-e
		-Zombori puszta
Zemplén vm.	-Mád város 1/4-e	**Zemplén vm.** -Mád város 1/4-e
	-Ondi falu 1/4-e	-Ondi falu 1/4-e
		Borsod vm. -Domaházy falu

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Az Orczy-család Heves- és Külső-Szolnok megyei birtokai a végrendeletek alapján a 18. század első felében *Készítette: B. Gál Edit*

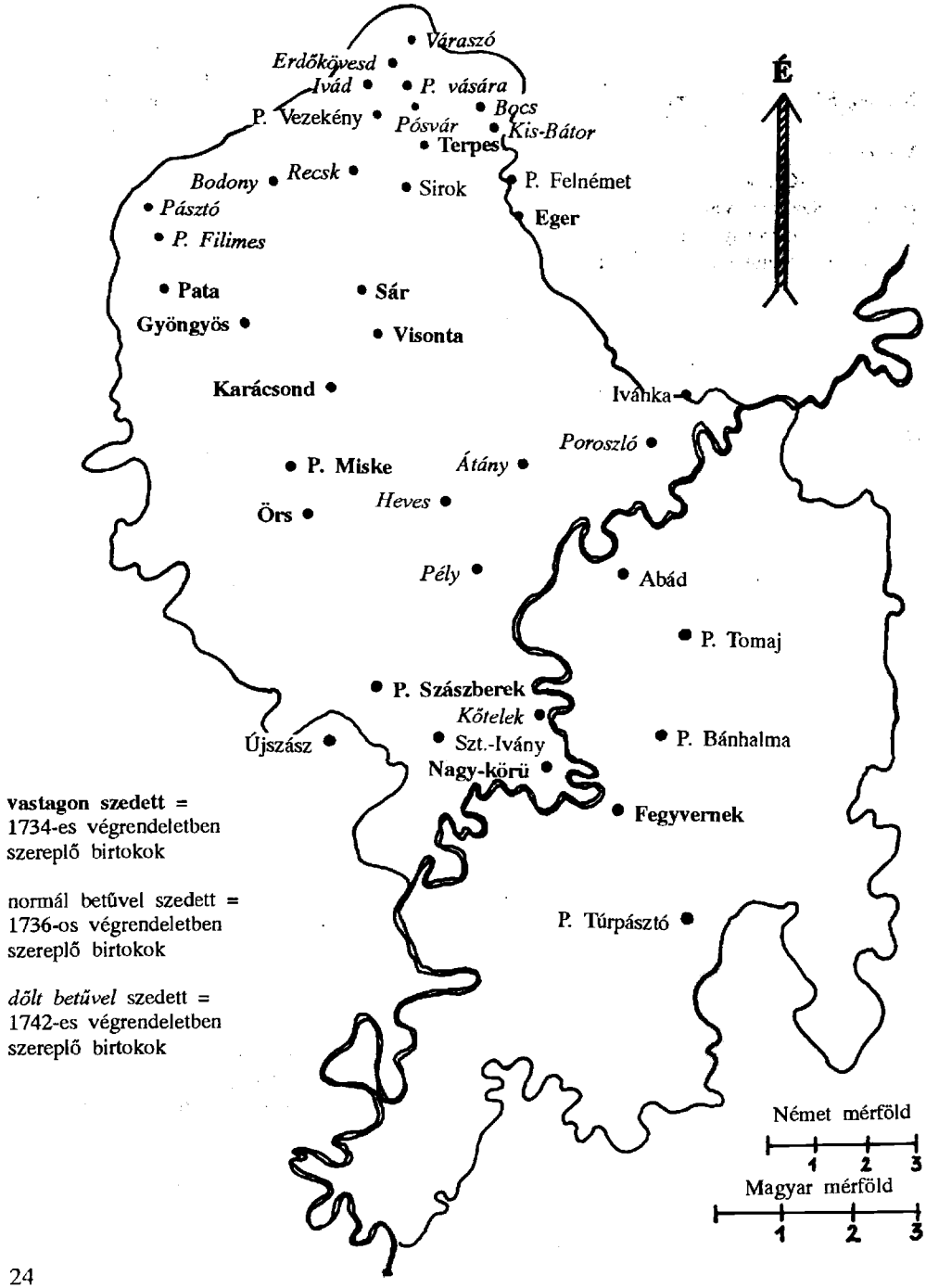

vastagon szedett = 1734-es végrendeletben szereplő birtokok

normál betűvel szedett = 1736-os végrendeletben szereplő birtokok

dőlt betűvel szedett = 1742-es végrendeletben szereplő birtokok

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

II. ábra:

AZ ORCZY CSALÁD BÁRÓI ÁGÁNAK CSALÁDFÁJA

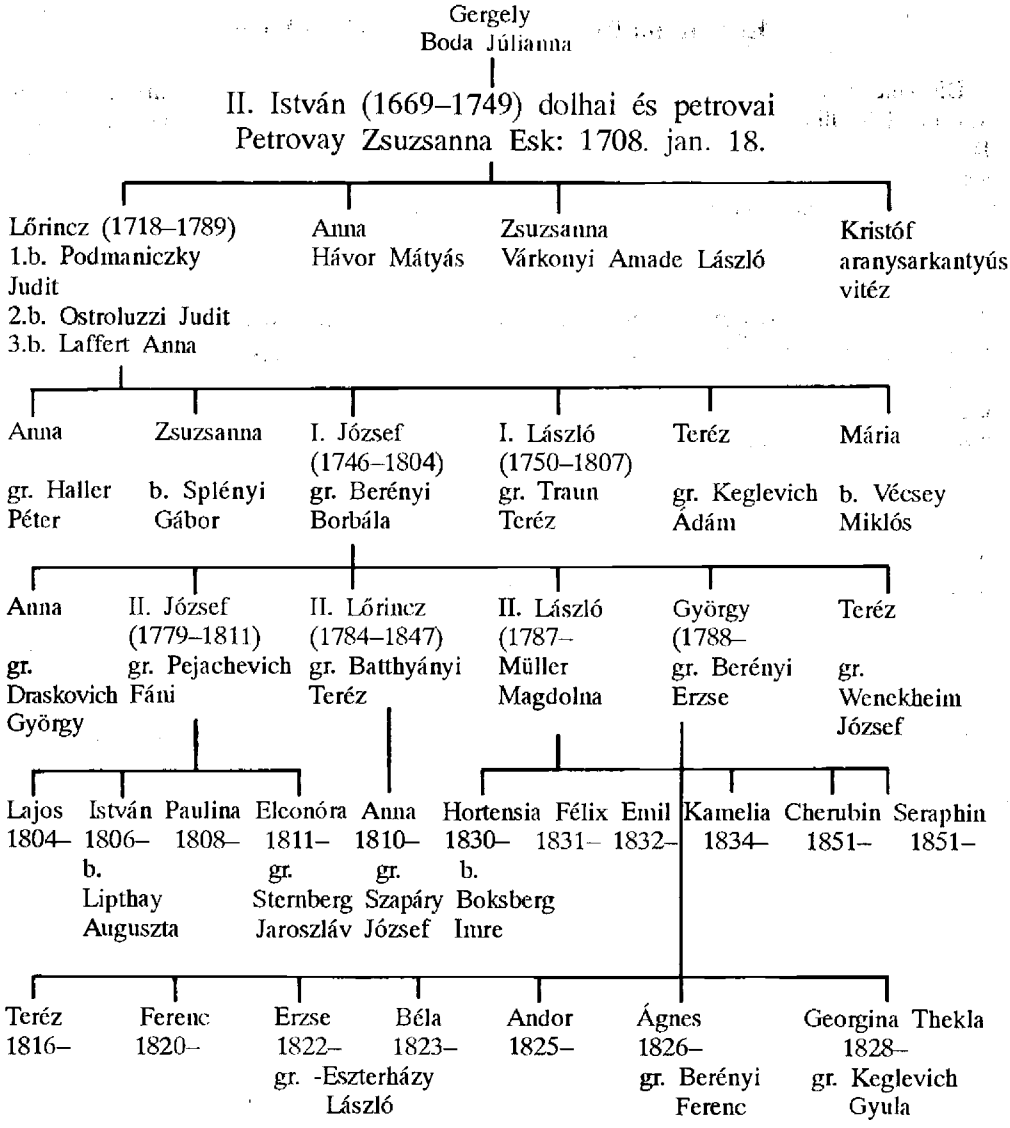

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Edit, Gál

Der Gesellschaftliche und Wirtschaftliche aufstieg der Familie Orczy im 18-ten Jahrhundert und in der Ersten hälfte des 19-ten Jahrhunderts

Die beiden Verträter, Sándor und sein Cousin István, der in Somogy, dann im Komitat Vas in kleinadliger Abstammung lebenden Familie Orczy kommen am Ende des 17-ten Jahrhunderts mit dem Bischof Telekessy ins Komitat Heves. Sándor wird zum Begründer des adligen, István des Baronzweiges. Sein Aufstieg fällt am besten auf, denn während der 80 Jahre seines Lebens wurde er aus der kleinadligen Abstammung zu einem Baron, der über grosses Vermögen und grossen Einfluss verfügt. Die Studie beschäftigt sich mit den Erwerbungen der Landgüter mit dem wirtschaftlichen und politischen Aufstieg des Baronzweiges.

Die ununterbrochene Gutverschaffung – die teils durch Amtseinkommen (István, Lőrinc I.) teils durch vorteilhaften Ehen möglich wurde – ist in den ersten drei Generationen wahrnehmbar. Danach ist der Zerfall der Vermögen charakteristisch, der dem zu verdanken ist, dass die weibliche Linie nicht mehr mit Bargeld befriedigen werden kann, so ist es erforderlich ihnen einige Landgüter zu übergeben. Für die Deckung der Familienkosten, unterhalten sie die „massalis administration", das Budapester grosse Haus, das Gut in Jankovar und Debrő, gelassen in gemeinsamer Verwaltung. Mit dem Aufhören der Pacht der beiden Landgüter konnte das Einkommen des Pester Hauses die Summe der Ausgaben nicht decken, so begann der langsame Untergang nach dem fast anderthalb Jahrhundert langen Glanz.

B. GÁL EDIT
MÁTRA MÚZEUM
H-3200 Gyöngyös
Kossuth I. u. 40.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

MÁTRAI TANULMÁNYOK
GYÖNGYÖS

1993. p. 27–54

Gyöngyös és környékének nyelvjárási sajátosságai

Fülöp Lajos

Édesanyám emlékének

ABSTRACT. *The Dialectal Peculiarities of Gyöngyös and its Environs.* The title foreshadows the content. The paper consists of five chapters, these are the following: The region and its people (the problem of name and origin, dialectal delimitation); Phonological and morphological characteristics; Syntactical peculiarities; Word- stock and phraseology; Linguistic traditions, dialectal stratification. The study is completed by a list of dialectal words from the region, examples of folkpoetry and dialectal texts.

TÁJ ÉS NÉP

Név- és eredet, területi tagolódás

Kevés olyan népcsoportunk van, talán a székelyt kivéve, amely iránt – főként az elmúlt században – oly nagy volna az érdeklődés, mint éppen a palócság iránt. *Barabás Jenő* írja, hogy „miután az okleveles forrásanyag igen gyér ismereteket tárt fel erről a népcsoportról, a figyelem nyelvük és kultúrájuk megismerése felé fordult, abban reménykedve, hogy az eredetükre vonatkozóan majd felvilágosításul szolgál. Szinte palóc divatról beszélhetünk".[1]

A TESz. szerint a *palóc* elnevezés szláv eredetű. Megtalálható az ócseh *plavci* (többes sz.) és az orosz pólovci (többes sz.) alakban, jelentése: 'kunok'. A népnév alapja (a szláv **polv* 'fakó' származékaként) nincs kellőképpen tisztázva, mint ahogy az sem, honnan kapta a magyar nyelvterület északi részén lakó népcsoport a kunok nevét. Eredetileg bizonyára gúnynév lehetett, így nem is csodálkozhatunk, ha az őslakosság nem ismeri el magáénak. Az elnevezést legkorábban egy 17. századi forrás (1656) említi Nagykőrösről: *„Tíz pár gyöngyházas késeket vettem palóczoktúl."*[2]

A népesség eredetével gazdag szakirodalom foglalkozik[3], mégis igen sok feltevésre vagyunk kárhoztatva. A történeti forrásokból tudjuk, hogy a honfoglaláskor a Mátra vidékén a kabar törzs telepedett meg. Ez a török fajú nép a kazár birodalomból szakadt ki, és a 9. század második felében csatlakozott a magyarsághoz. A 11. századtól nagyarányú kun

1 BARABÁS Jenő 1968. 16.
2 Vö.: TESz. III. 74.
3 A palóc eredetkérdésre és népcsoportra vonatkozó összefoglalást és részletes szakirodalmat l. FÜLÖP Lajos 1969.5–9., 53-5.; KÓSA László–FILEP Antal 1975.8–16., 24–30., 156–8.; BAKÓ Ferenc 1989.53–117.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

beszivárgás kezdődött, s a Mátra alján is jelentős kun-besenyő telepek alakultak. Feltételezhető, hogy a palóc név nem a kabarság eredeti neve, hanem későbbi átvétel, amelyet a kunok hoztak magukkal.

A név- és eredetkérdéshez tegyük hozzá, hogy az évszázadok során elfeledett nevet *Szeder Fábián* elevenítette fel 1819-ben[4], és azóta a szakirodalom általában ezt használja a föld és a nép megnevezésére.

Ami a területi tagolódást illeti, a teljes etnikum, illetve az egyes táji csoportok elhatárolása elég önkényes és nem is mindig megnyugtató. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy az egész és a részek összefüggését, integráns szellemi alkatát, nyelvét, műveltségét aligha lehet kétségbe vonni.[5]

A rendszerezési próbálkozások közül az egyik legjelentősebb *Balassa Józsefé*. Ő a magyar nyelvterületet nyolc nagyobb nyelvjárástípusra osztja, ezen belül is a szóban forgó részt északnyugati nyelvjárásnak nevezi. Fontos megállapítása, hogy az igazi palóc nyelvsajátságok a középpontban érvényesülnek leginkább, és ahogy távolodunk a góctól, úgy fokozatosan enyésznek. Szerinte a terület dialektológiai szempontból négy kisebb részre osztható, úgymint középső palóc, keleti, nyugati és déli palócos nyelvjárásvidékre.[6]

Balassa felosztását veszi alapul *Kálmán Béla* is. Elhatárolásában a palóc nyelvjárástípus a Vágtól keletre, a Dunától és a Pest-Cegléd-Szolnok vonaltól északra a Tiszáig és Borsod megye szegélyéig terjed, vagyis magában foglalja a történeti Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Heves, Borsod nyugati, valamint Pest megye északi és keleti részét, a Jászságot és a szlovákiai magyarságot a Vágtól a Hernádig.[7]

Az előbbi felosztásokhoz képest különösen figyelemre méltó *Imre Samu* osztályozási kísérlete. *Imre* a mai magyar nyelvjárások területi tagolásában azt az elvet képviseli, hogy „az egyes nyelvjárások úgy olvadnak egymásba, mint a szivárvány színei, tehát a határok eléggé elmosódnak".[8]

Ezeknek a meggondolásoknak az alapján a Magyar Nyelvjárások Atlaszának anyagára építve, részletezően és mindezideig a legpontosabban rögzíti a mai nyelvjárási valóságot. Tipologizálásában elkülöníti a középpalóc nyelvjárástípust, ezen belül a keleti, illetve nyugati középpalóc, majd az Ipoly vidéki, az északnyugati palóc, a nyugati palóc, a déli palóc és a keleti palóc nyelvjárástípust – ez utóbbiban a Sajó völgyi és az észak-borsodi részt, valamint a Hernád vidéki, a Szikszó környéki nyelvjárástípust, melyek már a palóc terület peremén helyezkednek el, továbbá a Zagyva-Tarna-Tisza vidék nyelvjárásait (ide tartozik Gyöngyös és környékének, vagy például Eger környékének a nyelvjárása is), végül pedig a Budapest környéki nyelvjárástípust. Ez utóbbinak inkább csak az északi és a keleti része mutat palóc típusú sajátságokat.[9]

A vizsgált nyelvjárásterület középpontja, Gyöngyös a Mátraalján található, annak legnagyobb, legforgalmasabb települése. Gyöngyöspüspökit 1922-ben közigazgatásilag is a városhoz csatolták, Gyöngyössolymos – mivel már csaknem egybeépült Gyöngyössel – ugyancsak régóta város környéki községnek számít, de Gyöngyöspata is 10 kilométeres körzeten belül helyezkedik el.

Gyöngyös és közvetlen környéke Árpád-kori magyar település.[10] Az első sugár, amely

4 SZEDER Fábián 1819.26.
5 Vö.: PALÁDI–KOVÁCS Attila 1965.7.
6 BALASSA József 1891.75.
7 KÁLMÁN Béla 1966.80.
8 IMRE Samu 1968.62.
9 IMRE Samu 1971.349-61.
10 A történeti adatokat l. BOROVSZKY Samu 1909.111.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

a város történetébe bevilágít, egy 1261-ből való birtokmegerősítő levél. Ez ugyan Gyöngyöspüspökit említi, azonban bizonyos, hogy Gyöngyös akkor már nevezetes helység volt, különben nem kapta volna tőle neve felét a szomszédos falu. (Később hasonló módon néhány környező község is.) Solymos legkorábbi okleveles adata 1275-ből, Gyöngyöspatáé pedig még korábbról, 1234-ből származik.

A városközpont lakóinak száma ma már meghaladja a 40.000 főt, a püspöki rész jóformán egyetlen utcasorának mintegy 1000, Gyöngyössolymosnak 3080, Gyöngyöspatának pedig 3600 lakosa van. Az adatközlés szempontjából számításba vehető őslakosok túlnyomó többsége föld- és szőlőműveléssel, fakitermeléssel és bányászattal foglalkozik.

A Mátraalj határa nem esik egybe a néprajzi-nyelvjárási körülhatárolással, hiszen az utóbbi – amint láttuk – jóval nagyobb területet jelöl. Az elhatárolásban főként az a hang ajakréses és az á hang ajakkerekítéses ejtését vesszük figyelembe, annak fenntartásával, hogy a teljes palóc terület is viszonylagos egységnek számít. Ez a vidék tehát csak egy darabja a Palócságnak. Mint földrajzi egység délen a Budapest–Kál-Kápolna vasútvonalig terjed, nyugat felől a Zagyva, keletről pedig a Tarna határolja. *Berze Nagy János* említi, hogy az itt korábban eléggé elszigetelt életet élő palócság féltőn figyázott hagyományaira, különösen nyelvére, amelyen a régi zománcból nem egy helyen csillog még valami...[11]

A nyelvjárás – *Imre Samu* besorolása szerint – az északnyugati vagy palóc nyelvterületen belül a Zagyva–Tarna–Tisza vidéki nyelvjárástípushoz tartozik.[12] A részletezőbb felosztást illetően abban még egyetérthetünk *Balassa József* véleményével[13] (*Albert János*sal ellentétben[14]), hogy az archaikus palóc sajátságok a terület középpontjában érvényesülnek különösképpen, és attól távolodva fokozatosan halványodnak. Az is általános vélemény, hogy a középpalócság déli határa a Mátra hegység északi részén húzódik.[15] Ugyanakkor a vizsgált települések egy részének nyelvhasználata – elsősorban az idősebbek és a nők beszédét tekintve – sok vonásban egyezik a középső palóc nyelvjárási sajátosságokkal.

Balassa különben a Mátrától délre fekvő területet Heves megyei nyelvjárásnak nevezi, mondván: „... ide tartozik Heves megye déli fele a Mátrától a Tiszáig."[16] Állítását *Berze Nagy* (és később *Imre Samu* is) átveszi.[17] Ám nyelvjárási szempontból még ez a szűkebb terület sem egységes, hiszen a nyugati rész elég határozottan elválik a keletitől. Sőt: a nyugati részen belül is nagyfokú „tarkaság"-nak lehetünk a tanúi.[18]

A tanulság tehát az, hogy az egyes nyelvjárástípusok határait markánsan nem lehet meghúzni. Gyakorlati szempontból ugyan elhatárolhatjuk egymástól a nyelvjárásterületeket, azonban az eljárás tudományos jelentőségét aligha túlozhatjuk el. Inkább csak a nyelvjárási jelenségek elterjedésének vannak határai (izoglosszái), viszont ezek sem mindig élesek, vonalszerűek.

Dolgozatomban – a terjedelem szabta keretek között – Gyöngyös és környékének meghatározott hang- és alaktani, mondattani, szó- és kifejezéskészletbeli nyelvjárási jelenségeit, nyelvi hagyományait, regionális köznyelvi sajátosságait kívánom bemutatni. Célom első-

11 BERZE Nagy János 1905.3.
12 IMRE Samu 1971.359.
13 BALASSA József 1891.75.
14 ALBERT János 1889.417.
15 BALASSA József 1891.75.; IMRE Samu 1971.349.
16 BALASSA József 1891.92.
17 BERZE NAGY János 1905.3.; IMRE Samu 1971.359.
18 IMRE Samu 1971. uo.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

sorban is a jellemzés, a csaknem 40 esztendő óta, több nyelvi szinten is gyűjtött anyagom rendszerezése volt.

A szűkebb nyelvjárásterületről eddig viszonylag kevés közlemény jelent meg. (Ezek felsorolását l. a lábjegyzetben.[19]) Módszertani szempontból a nyelvjárási adatok egyszerű, szinkrontermészetű bemutatására, illetve – ahol szükséges volt – a jelenségek magyarázatára, értelmezésére törekedtem a debreceni *Csűry*-féle hagyomány alapján, érvényesítve a nyelvatlaszgyűjtők valamivel dinamikusabb szemléletmódját és a *Kiss Jenő* javasolta eljárást.[20] Az anyagközlés tehát leíró jellegű, funkcionális szemléletű, emellett törekszik a nyelvszociológiai szempontok érvényesítésére is.

A vizsgált nyelvjárás anyanyelvjárásom. A nyelvjárási jelenségekre először 1953-ban figyeltem fel ezen a nyelvterületen. Azóta folyamatosan gyarapítottam példatáramat. A közléshez szaporíthattam volna az egyes adatokat, ennek azonban nem láttam különösebb értelmét. Hangjelölés szempontjából a nyelvatlaszgyűjtésben alkalmazott lejegyzési módot követtem.[21]

NYELVJÁRÁSI SAJÁTOSSÁGOK

Hang- és alaktani jelenségek

A mátraalji palóc népcsoport etnikai vonásai közül különösen figyelemre méltó a nyelvjárása. Már a bevezetőben megállapíthatjuk, hogy a mátrai falvak lakóinak beszédmódja (különösen Gyöngyöspatáé és Gyöngyössolymosé) következetesebben palóc hangtani sajátosságokat mutat, míg Gyöngyösé (a gyöngyöspüspöki városrész kivételével) és a tőle délre eső területé viszont inkább csak palócos jellegű. (Egyébként ma már valamennyi nyelvjárásterületünkön számolnunk kell a társadalmi rétegződésből következő nyelvi rétegződéssel.[22])

Mielőtt a terület vázlatos hangtani jellemzéséhez látnánk, feltétlenül ki kell térnünk azokra a problémákra, amelyek az azonos nyelvjárástípusba való besorolást kérdésessé teszik. *Imre Samu* nyelvjárási tipizálása a már említett kitűnő összegzésében[23] elsősorban hangtani alapú. A hangrendszer mellett tekintettel van az egyes fonémák megterhelésére, az egyes hangszín-realizációkra, sőt sok esetben alaktani vonatkozásokra is. Hangsúlyozza, hogy a hangrendszer (fonémarendszer) igen fontos jellemzője egy nyelvjárástípusnak, s véleménye szerint *„nem sorolható egy típusba két olyan helyi nyelvjárás, melynek hangrendszere nem azonos"*. Megállapítása – esetünkben – azért is lényeges, mert a szerző a magyar nyelvjárások atlaszának ide tartozó anyagát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy Heves megyének ez a része – nyelvjárástani szempontból – rendkívül érdekes, színes és változatos. Főként e „tarkaság" miatt nem mert határozottabb típuskijelölésre vállalkozni. Ezért használja „A Zagyva–Tarna–Tisza vidék nyelvjárásai" összefoglaló elnevezést, és ugyancsak a fenti okok miatt sorolja az átmeneti típusok közé. (Eljárását – anyaggyűjtésem tapasztalatai alapján – magam is helytállónak tartom.) Kár, hogy a nyelvatlasz kutatópont-

19 BARTHA József 1892.553-62., BERZE NAGY János 1905.33–44.; FÜLÖP Lajos 1957.49–63.; Uő. 1958.3–29.; Uő. 1959.351.; Uő. 1988.327–36.; Uő. 1991.185–90.; BALOGH Lajos 1989.345–71.

20 KISS Jenő 1982.27–8.

21 DEME László 1953/a.18–37.; Uő. 1953/b.31–78.

22 Erről a kérdésről részletesebben a zárófejezet előtt szólok.

23 IMRE Samu 1971.66.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

jai között az általam vizsgált helységek közül egyedül csak Gyöngyöspata szerepel (J-5 jelzéssel). A települést *Imre Samu*val ellentétben – elsősorban községtörténeti tényekre alapozva[24] – nem minősítem nyelvjárásszigetnek. Abban viszont nagyon egyetértek a szerzővel, hogy az ejtésbeli eltérések pontosítása miatt szükség lenne ezen a területen sűrűbb hálózatú regionális atlasz elkészítésére.

Az itteni helyi nyelvjárás hangrendszere – ha nem is problémamentes besorolással – a következő képet mutatja[25]:

Rövid magánhangzók: u, ü, i, o, ö, ë, a, e (8), hosszú magánhangzók: ú, ű, í, ó, ő, é, á (7), a mássalhangzók: mint a köznyelvben + ly (26).

Ami a főbb hangtani sajátságokat illeti, a nyelvjárás hangrendszerének teljes értékű tagjai mellett feltétlenül utalni kell az egyes realizációs változatokra és legalább jelzésszerű megterhelésükre, valamint azokra a hangkapcsolatokra, amelyek említése szükségesnek látszik.

Ebből a szempontból a terület nyelvjárására a zárt ë általános használata jellemző (sër, vëdër). Mellette esetenként előforduló hangeszköz (főként idősebbek és nők nyelvhasználatában) az ajakkerekítés nélküli *a (ålmå, kåpå)*, valamivel ritkább az ajakkerekítéssel képzett *ā (bātyām, csārdās)*, a nyílt hosszú *e (jeg, szel)*, valamint az *ó, ő, é* helyén fellépő záródó típusú kettőshangzó (*jóu, kőü, széip*). Nem tipikus sajátság az í-zés sem, bár (elsősorban Gyöngyöspatán) a köznyelvi é helyén gyakran megjelenik (*legíny, szégínysíg*). A mássalhangzók közül – ha megterhelése a vizsgált helységekben különböző is – az *ly* jelentkezik fonématöbbletként (*gólya, ibolya*), ez az *l+i, l+j* kapcsolatokban is előfordul (*alya, pályinka*).

Hangváltozások, hangtani törvényszerűségek: A mátrai községekben (amelyek nem tartoznak szorosabban a város kulturális hatókörébe) az *ú, ű* helyén szóvégen olykor *ó, ő* jelentkezik (*gyűrő, koszoró*), azaz nyíltabbá válásnak vagyunk a tanúi, de hangsúlytalan helyzetben megtalálható a zártabbá válás is (*kezedët, magos*). A váltótövű szavak a második szótagban rendszerint rövid hangzóval szerepelnek (*fonal, tehen*). Magánhangzó után és mássalhangzó előtt az *l* kiesik (*kúcs, ződ*), egyben pótlónyújtás következik be. Ennek ellentettje – intervokalikus helyzetben – az *l* kettőzése (*tökélletës, vasalló*), de kettőzést figyelhetünk meg a *c, cs, s, sz* esetében is, főként a birtokos személyjeles alakokban (*papuccsa, kakassa, bajússza*). Idősebbek és nők nyelvhasználatában esetenként erős teljes hasonulás tapasztalható – főként *r+l* és *r+s* hangkapcsolatban (*nyess, pallag*), valamint a *mëg* igekötő g elemében (*mëffog, mëvver*), ugyanakkor viszont a *-val, -vel* rag *v*-je nem hasonul (*botval, késvel*). Feltűnő vonás a *d, l, n, t* palatalizált ejtése elsősorban *i* előtt (*gyinnye, szeretyi*), de gyakori jelenség a hangátvetés is (*pëtlóreum* 'petróleum' *rétlya* 'létra').

A nyelvjárás alaktani sajátosságai közül a *t* végű igék esetében gyakori a felszólító módnak a jelentő módra tett hatása (*lássa, mëgint it van; a jövendőjit nem tuthassa sënki*). A jelenség oka valószínűleg az, hogy a felszólító forma erősebb, határozottabb jelentésű, márpedig a beszélő hathatósan akarja kifejezni magát. A kijelentő mód helyetti felszólító mód a kevésbé tudatos köznyelvi beszédben is gyakran előfordul. Terjesztésében részesek azok is, akik utánzásból vagy gúnyból használják.

A birtokos személyragozásban a többes szám 3. személyű alak nem kettős, hanem sok esetben hármas változatú (*fésűjök, onokájok, kertyëk*). (Ma már természetesen gyakori a köznyelvi kettős megoldás is.) Ugyancsak jellemző sajátság, hogy az egy szótagú *t* végű

24 Vö.: FÜLÖP Lajos, 1969.5–9.

25 A tipizálásban IMRE Samu eljárását (l. i. m. uo.) vettem figyelembe.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

igék múlt idejét előhangzó nélkül képezik (*kötte, sütte*). A *fürödni, söpörni* típusú igék múlt ideje pedig így alakul: *fürdöttem, söpröttem.*

A névragozás terén nem sok gondot fordítanak a ragok végső mássalhangzójára, vagyis gyakoriak a *-ho, -hë, -hö, -bú, -bű, -tú, -tű* típusú megoldások (*asztalho, fijamtú*). Különösen érdekes (bár elég ritka) a felső és túlzó fok *let*-alakja (*letjobb, letësletszëbb*). A *-vá, -vé* határozórag pedig – *v* nélküli formában és magas magánhangzós változatban – ma már alig jelentkezik, csupán egy-két adatban *madáré lett, túróé vát*), pedig az 50-es években még megőrzött régiségnek számított.

Mondattani sajátosságok

A magyar nyelvjárások elsősorban a hang- és az alaktan terén mutatnak lényegesebb eltéréseket egymástól és a köznyelvtől. Mondattani szempontból elég nehéz tipikus jelenségeket kimutatni, bár az itteni palóc sajátságok ebben a tekintetben is jelentősek[26]. *Az állítmány egyeztetésével* kapcsolatosan[27] inkább csak az idősebbek és a nők nyelvhasználatában figyelhető meg az a sajátosság, hogy ha az alany *az egy birtokos több birtok jelével* van ellátva (*-i*), az állítmány egyes számban áll. *Igei állítmánnyal: mëgmerett az újjai neki. Névszói állítmánnyal: a szüleji a hibás ijjenëknek.*

Ezekben az esetekben olyan birtokos szerkezetekkel van dolgunk, melyekben a birtokszó a mondat tulajdonképpeni alanya. A beszélő az ilyen mondatokban nem a több birtokot kifejező birtokszóval (*újjai, szüleji*) egyezteti az állítmányt, hanem az egy birtokost kifejező (*neki, ijjenëknek*) szóval. A birtokos fogalma ugyanis élénkebb a tudatában, mint a birtoké. Ezt fejezi ki tehát a nyelvhasználat az egyes számú állítmányalakkal.

Előfordul egyes számú állítmány olyan többes számú alany mellett is, amely *-k* többesjellel van ellátva. *Igei állítmánnyal: lëszáratt mindënfele a fürtök. Névszói állítmánnyal: gyönyörű ez a szép tájak.*

A jelenség ma már kihalóban van, mindenképpen archaizmusnak minősül. Magyarázata az lehet, hogy a *-k*, mint *kollektívumképző*, történetileg az alanyon jelent meg először, és mellette az állítmány egyes számban állt. A beszélők ezekben az esetekben a többes számot ugyanis még kollektívumként (csoport- vagy egész szerepében) fogták fel – mint ahogy a többes szám valójában csoportot jelent –, és az egységes tömeg szemlélete mellett előállhatott az egyes számú állítmány. Ezekben az esetekben tulajdonképpen *értelmi egyeztetés* történik. Az inkongruencia a nyelvjárásban – pusztuló tendenciája ellenére is – jóval gyakoribb, mint a köznyelvben. Használatában pedig semmiképpen sem figyelmetlenségre, pongyola mondatszerkesztésre, hanem *megőrzött régiségre* gondolhatunk.

Sajátos használata van a birtokos névmásnak is *birtokos jelzői* szerepben. Példák: *enyim embërëm, ettë kertetëk, emmi bajunk* stb. A teljes birtokos névmási sor a következő: *enyim, ettéd, ezövé, emménk, ettétëk, ezövék.* Ezekben az esetekben voltaképpen a közelre mutató névmásnak (*ez*) és a birtokos névmásnak a beszélő tudatában ma már csak homályosan élő *összetételéről* van szó. Szembetűnő nyelvjárási sajátság a *határozatlan számnévi jelzők (összefoglaló kifejezések)* utáni *többes szám* használata. Példák: *ismerëm én az egész gazdákot; van még karó, mëg ëty csomó darabok.*

Ez az egyeztetésmód ugyancsak régi szemlélet maradványa. Úgy látszik, hogy a jelzőben, mint összefoglaló kifejezésben már eleve benne van a többségnek, a sokaságnak a

26 A téma kifejtését részletesebben l. FÜLÖP Lajos 1988.327–36.

27 A magyar nyelv egyeztetéses jelenségeivel RÁCZ Endre (1991) foglalkozott monográfikus teljességgel.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

képzete, így kerülhet utána a jelzett szó is a többes számba, vagyis *értelmi egyeztetés* történik. (Megjegyzendő, hogy a *határozott számnévi jelző* mellett ugyanakkor következetesen *egyes számot* találunk.)

A kijelölő jelző és a jelzett szó számbeli egyeztetését illetően is előfordul, hogy bár a jelzettek többes számban állnak, a jelzők *egyes számban* maradnak. Pl.: *hol van az a kopërták a; el këllene fűrészëlnyi aszt a galyfákot; csudákozok ezënn az embërëkënn.*

Az inkongruenciának ezt a fajtáját úgy magyarázhatjuk, hogy amikor a beszélő a *mutató névmást* kimondja, egységben látja maga előtt azt, amire rámutat; a jelzett többes számával pedig azt kívánja érzékeltetni, hogy az egész több részből tevődik össze. Van természetesen egy kis külső, kényelmességi szempont is a megformálásban, a beszélő ösztönösen takarékoskodik a hanganyaggal (*ezëkët a, azokot a* helyett eszt a, aszt a realizálódik). A jelenség – nyelvjárási használatban – összehasonlíthatatlanul gyakoribb, mint a köznyelvben.

Ismeretes, hogy a köznyelvi norma szerint a birtokos szerkezetben csak a *birtokos személyét* jelöljük meg a birtokszón, a *birtokosok többségét* azonban nem (tehát: *a fák koronája*, nem: *a fák koronájuk*). A szerkezet használata a magyar nyelvjárásokban igen változatos: az egyikben egyeztetnek, a másikban pedig (így ebben a nyelvjárásban is) csak akkor, ha a birtokos *-nak, -nek* raggal van ellátva, vagy távolabb áll a birtokszótól.

Példák az előbb említett ragtalan formára: *van ijjen mindënhol a sómosijak pincéjibe; Bélájék kertye mëg csupa fű tavasztú őszig.*

-nak, -nek raggal ellátott alakban: *hát magoknak a disznójok ëszik-ë még; csak má lë në fagyna a gyümőcsfáknak a virágjok- ë.*

A gyűjtött anyagban (elsősorban is a szövegfelvételekben) *az egyszerű és az összetett, a mellé- és az alárendelő mondatok* hozzávetőleg egyenlő arányban szerepelnek. Nincs tehát igazuk azoknak, akik (egy korábbi szemlélet alapján) a kérdést leegyszerűsítve azt állítják, hogy a nyelvjárást beszélők főként *egyszerű mondatokban* (vagy legalábbis *mellérendelő összetételekben*) nyilatkoznak meg.

A nyelvjárásban megtalálható a *mondatátszövés* is. Többnyire *tárgyi* (esetleg *alanyi*) mellékmondatban fordul elő. Pl.: *a szőlőt látom, hogy elverte a jég; a parazojt jó lëssz, ha viszëd magaddal.* Ezeknek a mondatoknak a megalkotásában véleményem szerint a közlés fontosságának, az új mondanivaló hangsúlyozásának, előbbre helyezésének a szándéka érvényesül.

Érdekes és tiszteletreméltó sajátosság (s már a közlésfolyamat, a szövegalkotás irányába mutat), főként az idősebbek, de szerencsére még a középkorúak nyelvhasználatában is néhány hagyományos népi *udvariassági kifejezés*[28]. Az ismerősök (olykor az egymást nem ismerők is) aligha mennének el egymás mellett szó nélkül. Legtöbb esetben még a köszönést is megelőzi (sőt helyettesíti) egy-egy odavetett, a kapcsolatot mégis azonnal megteremtő, válaszra hangoló, beszélgetést elindító közlés. Példák: *Gyüssz-ë má? De kiátá! Fëlfele? Van-ë még? De mëgbeszégettëk* (ha legalább ketten vannak)! stb.

A közlés itt éppen csak annyi, amennyi a közléshelyzetben *akkor* és *ott* a megértéshez feltétlenül szükséges. Ez határozza meg a *nyelvi kifejtettség* mértékét is. A hiány – elsősorban a *beszédhelyzetből* – úgyis kiegészíthető.

Egypár különleges és olykor meglepő *mondatszerkesztési eljárással* kapcsolatban hangsúlyozni kívánom, hogy azokban nem az egyéni nyelvérzék botlásáról van szó, hanem igenis *nyelvjárási sajátosságról*, amelyet nem annyira a *logika*, mint inkább a *nyelvlélektan* és a *nyelvtörténet* magyarázhat meg.

28 Vö.: FŰLÖP Lajos 1958.26., főként pedig BALÁZS Géza 1987.402–12.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Szó- és kifejezéskészlet, tájnyelvi hagyomány

A szókészlet a fogalomkészlet tükre. Benne van szinte az egész világ képe. Mivel a fogalomkészlet állandóan változik, a szókészletnek is változnia kell. A fogalmak társadalmi fontosságának csökkenésével, a már nem vagy alig használatos tárgyakkal, eszközökkel, a múló divattal, az elhanyagolt, feledésbe merülő szokásokkal, a nem folytatott népi kismesterségekkel, különösen pedig a hagyományos paraszti gazdálkodás és életforma megváltozásával visszaszorulnak, kihalnak az elnevezések is. Másfelől viszont a gazdaság és társadalom átalakulásával, a technika, a tudás és a tájékoztatás fejlődésével, a tömegkommunikáció (sajtó, rádió, televízió) és az iskola hatására új szavak keletkeznek, terjednek el, leggyakrabban azonban a régiek a köznyelvivel egyezővé válnak. A hagyomány és az újítás küzdelmének, archaizmusoknak és neologizmusoknak vagyunk a tanúi.

Az idősebbek szó- és kifejezéskincse általában gazdagabb, szemléletesebb, kiválóan alkalmas egészen finom árnyalatok érzékeltetésére is. Az *eső (esik)* szónak a változatait, szinonimáit pl. így fejezik ki[29]: *lajhá, csëpërëg, szëmetël, szitá, permetëz, csapkod, dől, zuhog, szakad, füstöl.* Van *csëndës esső, lassú esső, pásztás esső, essőzsák*, ebből van a *fëlyhőszakadás*, és ismernek *országos esső*-t is. Ha esés várható, azt mondják: *csüng a lába.* A hóesésnek pedig csodálatos metaforikus kifejezése a *kiszakatt a mënyasszony dunnája*: sűrűn esik a hó. Magyarázata a lakodalmi népszokásokkal függ össze.

Az idősebbek gazdag szókincsével szemben a fiatalok beszédmódja inkább a köznyelvhez (regionális köznyelvhez) igazodik. Vannak olyan szavak, amelyek ma már csak az öregek nyelvében élnek. A fiatalabbak (gyakran középkorúak is) bár megértik, már nem veszik át és nem használják ezeket – még szűkebb családi, rokoni és baráti körben sem. Az új, köznyelvi változat pedig hovatovább kiszorítja a hagyományos, nyelvjárási alakot.

Imre Samu írja[30]: „A szókincs területén ... volt bizonyos változás, haltak ki tájszavak. Ennek vizsgálatára azonban nem nagyon nyílik lehetőség, ugyanis hiányzik a megfelelő *összehasonlítási alap.*" (Én emeltem ki.) Számomra az itteni szókészlet változásának a vizsgálatában ilyen alapot jelentett *Berze Nagy János* nyelvjárási szójegyzéke[31], *Imre Samu* tájszóadaléka[32] a nyelvatlasz anyagából és néhány korábbi saját gyűjtésem[33]. A következőkben a fenti szándékkal, csak felsorolásszerűen, mutatványt közlök Gyöngyös és környékének tájszókészletéből. A közlésben elhagyom a címszót, elöl áll a minősítőjel (o=visszaszorult, +=kihalt, jel nélkül=általános érvényű tájszó), ezután következik a kurzivált ejtésváltozat, majd a jelentés megadása (ez alaki tájszó esetén elmarad), több jelentés kapcsolódását pedig sorszámmal jelzem. Ha az értelmezés feltétlenül megkívánja, példamondatot, esetleg (Nr. rövidítéssel) néprajzi magyarázatot adok. A jelek, minősítések és rövidítések jegyzékéhez l. *Kiss Jenő* tájszótárát.[34]

Adatok: *abajgat:* háborgat, zaklat; *abajdos:* csintalan, pajkos *(vö. hajkúri)*; *abál*: szalonnát, hurkát forró vízben kifőz; *acsarkogyik*: kiabál v. veszekszik; + *agacsi*: akácfa virága; + *ácsánykogyik*: áskálódik vki ellen; *ágas:* ollófa, kétágú faoszlop; o *ágácka*: akác; *ágy*: 1. ágyás, 2. kny-i; o *álkapca*: állkapocs; *átyhaj*: dunyhahuzat; o *ámbitus*: nyitott folyosó (vö.: gang); *anslóg*: kénrúd; o *ánygyika*: sógornő; + *bacso*: számadó juhász v. gulyás; + *bakázik*: bukfencezik; *bakhát*: szőlősorok közötti földhányás; *bakkan*: zökken;

29 BERZE Nagy János 1904.583–87.
30 IMRE Samu 1962.91. (Id. KISS Jenő 1990.47.)
31 BERZE Nagy János 1905.45–53.
32 IMRE Samu 1971.375–6
33 FÜLÖP Lajos 1958.21–3.; Uő. 1969.45–53.
34 KISS Jenő 1979.17.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

bëbüdösít: kellemetlen szaggal elároszt; + *bëkötő*: szvetter; *beleártya magát*: beleavatkozik; *bëngéz*: 1. tőkén, bokron maradt gyümölcsöt keresgélve (össze)szed, 2. kny-i; *borda*: 1. házasságközvetítő, 2. kny-i. Előbbihez: Nr. Rendszerint cigányasszony volt, aki közvetített a fiatalok, ill. a szülők között. Fáradozásáért jutalomban részesült. Ha a házasság sikerült, azt mondták: *Jó borda vót a javasló*; *buga*: gömbölyű v. kúp alakú virágzat v. termés; *buhog*: tompa hangot ad; o *buksegg~busseng*: bukfenc; *búcsú*: 1. a helység védőszentjének napja, 2. kny-i; *cibëre*: korpaleves; o *cigánykogyik*: kunyerál, hízeleg (vö.: *zsúdárkogyik*); *cimbá*: húz, rángat; o *cipe csajtos*: nedves; *család:* 1. vkinek a gyermeke, 2. kny-i. Előbbihez: két csalággya van; + *csanak*: ivóedény (fából); *csap:1.visszametszett szőlővessző, 2. kny-i; o csësznye*: csúnya; *csík*: 1. metélttészta, 2. kny-i; *csócsá*: péppé tör, összerág (ennivalót). Nr. Ha kevés volt az anyatej, összerágott ennivalót adtak a gyermeknek; *csücskő*:; + *daku*: kabát; *dikó*: fából készült heverő; *domó*: 1. kenyér gyürkéje v. vége, 2. ki nem pattogott kukorica; *döglik*: 1. lustálkodik, 2. kny-i; o *drung*; o *drungólégy*: dongó (poszméh); o *ëgybe*: azonnal, mindjárt; o *ëtykorácsú*: vele egyidős; + *elütyi magát*: szellent; *essőzsák*: terhes felhő; + *eszváta*: szövőszék; *élled*: kedvre kerekedik; o *faszari*: fösvény; o *fëhël*: párna; *fëltész* vkivel: kikezd vkivel; *fëlvág*: 1. henceg, kérkedik, 2. kny-i; *fén*: fenőkő; + *firhang*: függöny; *fog* vki mellett: pártjára áll vkinek; o *fosztonka*: a lefosztott toll ere; o *gamó*: kampó, horog; *ganca*: rendszerint kukoricalisztből v. liszt és krumpli keverékéből szaggatott tészta; *gang*: nyitott folyosó (vö.: *ámbitus*); o *ganga*: kötény (vö.: *këcële*); o *gúnya*: ruha; + *gyaluszik*: megenyhül (fájdalom); *hagyakozik*: végrendelkezik; *hajazat*: fedél (tető); o *hajkúri*: pajkos, szeles (vö.: *abajdos*); + *hamvas*: 1. durva szőttes, 2. kny-i; *hancsik*: földhányás; *hátyi*: puttony; *hëgyel*: szőlőt tetejel; *hergël*: 1. coit cum fem., 2. ingerel, mérgesít; *herőce*: forgácsfánk; o *hijába*: 1. ingyen, 2. kny-i; o *hírisz*: a lakodalom másnapján tartott vendégeskedés. (Gyöngyöspatán o *kására* volt a neve. Nr. Kását szolgáltak fel, s a tréfás adakozás a szakácsnőt illette meg.); *horoló*: gyöngyösi kapa; + *indófli*: füstfeljárat; + *irongá*: csúszkál; *ízetlenkëgyik*: illetlenül viselkedik; *iparkogyik*: igyekezik; *kallanytyú*: kampós vaskapocs; o *kapric*: kispárna; *készálógyik*: összeszedi magát, készülődik; *karistol*: karcol v. karmol; o *káncióskogyik*: hangoskodik, kötekedik; o *këcële*: kötény (vö.: *ganga*); *kenekëgyik*: kifesti magát; *kereskëgyik*: 1. kutat, 2. kny-i; *kivergőgyik*: kiderül (az idő); *kivetkëzik*: a népviseletet elhagyja; *kocér*: vasszerszám a föld letisztítására (ásóról, kapáról); *kuburcol*: csoszog; *kutács*: piszkavas; o *lajhá*: csendesen esik; *lëcso*: 1. paradicsom, 2. paradicsomból, paprikából, hagymából készült étel; o *lëkussad*: lerogy; + *lëtopik*: leguggol v. négykézláb áll; + *lëvëtet*: lefényképez; + *lombol*: csapkod (a tűz); *macok*: zsírban sült krumplitészta; *mafla*: ügyetlen, élhetetlen, bamba; *mamusz:: ruhából készült papucs; o masina*: takaréktűzhely; *maskara*: nevetséges (ál)öltözet, ill. a bele öltözött személy(ek). Nr. Ez utóbbiak disznótoron, lakodalmon jelennek meg, tréfálkoznak, nevettetnek, majd a háziak őket is megvendégelik; *mënyasz - szonytánc*: a menyasszony megtáncoltatása. Nr. *Eladó a mënyasszony!* – kiáltással a vacsora végeztével (rendszerint cigányzenére) kezdődik. A táncoltatóktól begyűlt pénz a fiatal párt illeti meg; o *natyhatú*: nagytörvényű; *natyház*: szoba; *nevekëgyik*: növekszik; *nyammog*: finnyásan eszik; o *nyárika*: blúz; + *ocsmonda* csúnya; *osztozik*: 1. vitatkozik, 2. kny-i; o *óka*: ól; *pacuha*: holmi; *pampuska* fánk; + *paskom*: legelő; o *pëctej*: első fejésű tej; *pëndű*: feljavul, hízik; *përc*: íz (az ujjon); *pézël*: pénzt szerez vmiből; o *pitty*: ajak, szájszél; o *pocézik*: kényelmesen tesz-vesz, babrál; *pokla*: magzattartó, méhlepény; *polozs*: romlott tojás; *pukkad*:: 1. haragszik; 2. kny-i; *pútyërka*: cók-mók; *rátukmá*: ráerőszakol; *rëzsëg*: rajzik; o *rovás*: 1. kerítés, 2. kny-i; *ruskó*: alja vminek (bornak, olajnak); + *sajtalan*: sótlan; *sëdërëg*: sereg-forog; + *sejtës*: fiókos szekrény; o *sëmmitlen*: szegény; + *sinkózik*: szánkózik; o *sërsog*: sistereg; *szitka*: tejszűrő; + *taravara*: nyitva, tárva; *tëpett*:

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

aszalt; + *vacok*: ágynemű (*mëvvackol*: megágyaz); *vakszëm*: halánték; *zëng*: dörög (az ég); + *zsúdárkogyik*: hízeleg (vö.: *cigánykogyik*).

A szókészlet mellett különös figyelmet érdemel a kifejezéskészlet. Az állandó szókapcsolatok (frazeologizmusok) körébe tartoznak a szólások (szóláshasonlatok), a közmondások, tágabb értelemben a szójárások (pl. a szitkozódások, átkozódások, hiedelmek, babonák, gazdaregulák, időjárási szabályok stb.), nem utolsósorban a falucsúfolók (rátótiádák). Mindezek szociális érvényüket, használatukat tekintve a nyelvjárási beszédben természetesek és gyakoriak, nagy részük pedig több változatban létezik[35]. Szakirodalmi vélekedések szerint inkább az idősebb, tapasztaltabb korosztály él velük. Gyors visszaszorulásukat, eltűnésüket többek között ezzel is magyarázhatjuk[36]. Stilisztikai értékük, mint a népköltészeti alkotásoknak általában, rendkívül gazdag. Az egyes típusokra – ha különböző mértékben is – szemléletesség, hangulatosság, tömörség, nagyfokú életbölcsesség, humor, vagy éppen csipkelődés jellemző.

Felgyorsult változásuk sok hasonlóságot mutat a szókészlet mozgásával, így indokolt, hogy a tájszavak vizsgálatához előzőleg alkalmazott jeleket az alábbi állandó szókapcsolatok minősítésére is felhasználjuk.

Szólások (szóláshasonlatok):

o *Eggyik lábad itt, a másik ott!* = gyorsan járj, siess!; *Fëlvetyi a péz* = jómódú, nagyon gazdag; o *Két szëmed a ház!* = vigyázz a házra!; + *Lëégett, mint Gyöngyös* = rosszul járt, tönkrement: *Mëgitta az eszit* = berúgott, részeg.

Közmondások:

Amilyen rózsát szakajtasz, olyat szagolsz = amilyen feleséget választasz, azzal kell élned; *Csanába nem üt a ménkű* = a gonoszt még a baj is elkerüli; o *Édësanya csak ëgy van* = az édesanyát nem lehet pótolni; *Elő fogd mëg, úgy koppaszd mëg!* = mindent a maga idejében cselekedj!; o *Ha fëlkötted a kolompot, rázzad* = ha elvállaltad a megbízatást, tegyél eleget neki.

Szitkozódások, átkozódások:

A frász (a nyavalya, a rossz) törje ki!: A franc (az íz) ëgye mëg!; A guta üsse mëg!; A görcs húzza össze!; Kőccse patyikára!

Hiedelmek, babonák:

Ha az orrom viszket, bosszúság ér; Ha csuklik az embër, emlëgetyi valaki; Ha pók mászik rajtam, szërëncsém lëssz; Ha visszamëgyëk, nem lëssz szërencsém; Ha mëgcsendű a balfülem, jó hírt hallok, ha a jobb, rosszat.

Gazdaregulák, időjárási szabályok:

Ha fénylik Vince, tele lëssz a pince = ha jan. 22-én szép idő van, jó bortermés várható; *Mátyás ha nem taná, csiná* = ha febr. 24-én fagy, jó idő várható, ha nem, akkor rosszabb; *Sándor, József, Benedek, zsákba hozza a melegët* = ezek a névnapok (márc. 18., 19., 21.) már a tavasz előhírnökeinek számítanak; *Ha karácsony fekete, fehér lëssz a húsvét* = ha karácsonykor (dec. 25.) esős, saras az idő, húsvétkor havazni fog; *Nem ëszi mëg a kutya a telet* = még tovább tart a tél.

Falucsúfolók (rátótiádák):

o *Bicskás gyöngyösiek*. A gyöngyösi legényëk, de különösen az alsóvárosiak valamikor nagy verekëdők vótak. Ha a fëlsőrészrű vagy püspökibű akart valaki itteni lyányho járnyi, összefoktak ellene, oszt mëgbicskászták.

35 VOIGT Vilmos 1971.30.

36 L. KISS Jenő 1989. 22–24. és az általa említett szakirodalmat.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Békás püspökiek. A püspökijek láncra verve hizlajják a békát a pincébe, oszt elaggyák a gyöngyösi pijaconn.

+ *Pëndëlyszegő solymosiak.* Az ëccëri sómosi embër szalonna helyëtt a palláson a felesíge kiterítëtt pëndellyit szekte mëg, amëlyik mëkkemínkëdëtt a naty hidegbe.

Ködmönköszörülő rédeiek. Ëccër ëgy rédeji embër lagziba vót hivatalos, de nem akart elmënnyi, mer zsíros vót a ködmöne. Fokta magát, oszt mëkköszörűte. Hát azóta mongyák: – Minek mégy Rédére, tán ködmönt köszörűnyi?

+ *Szilvaverő pataiak.* A gyöngyöspatajiak aggyig verték a szilvát, amíg mëkkékűt.

Összefoglalólag megállapíthatjuk: A vizsgált terület nyelve kétségtelenül az integrálódás útján halad. A nyelvjárási sajátosságok egyre inkább pusztulnak, tünedeznek. A gazdasági, társadalmi és kulturális változások következtében a regionális (táji) köznyelv hódít teret. Ezért törekedtünk a nyelvszociológiai szempontok lehetséges érvényesítésére, a jelenségek társadalmi érvényének, mozgási irányának, valamint a rétegződési tényezőknek (generációk, nemek, műveltségi szint, beszédhelyzet) a figyelembevételére, ha itt-ott csupáncsak jelzésszerűen utaltunk is rájuk.

Tapasztalat szerint a fiatalabbak és középkorúak (főként foglalkozásuk, műveltségi állapotuk stb. szerint), a várossal szorosabb kapcsolatban állók nyelvhasználata köznyelviesebb, míg az idősebbeké, különösen a nőké nyelvjárásiasabb. Ha azután az előbbi szempontokat összevetjük, azt láthatjuk, hogy kölcsönösen összefüggnek, feltételezik egymást, szorosan és finoman egybefonódva eredményezik a nyelvjárás fokozatos halványodását, a köznyelv felé közeledését. Ez a változás azonban természetes és szükségszerű folyamat.[37]

37 Részletesebben kifejtve l. FÜLÖP Lajos 1958. 26–31.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

(1.) Jó bort iszik

Parlando, rubato K. L.-né

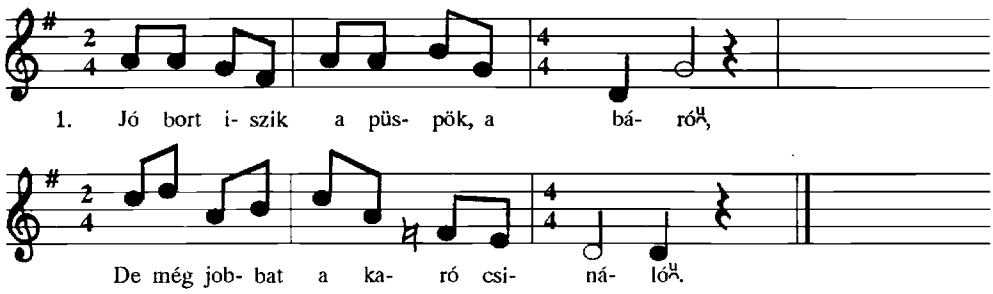

2. Mëgittuk mink a jó bort hitelbe,
Nem kap penészt a pé'z a zsebünkbe'.

3. Nagy bajba van a solymosi erdő̈,
Agyonlőtte magát a kerüllő̈.

4. Kedves komám, mé' lőtted mëg magad,
Kire hagyod a három árvádat?

5. Három árvám hagyom az Istenre,
Feleségëm a sok jó embërëkre.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

(2.) A solymosi zöld erdőben

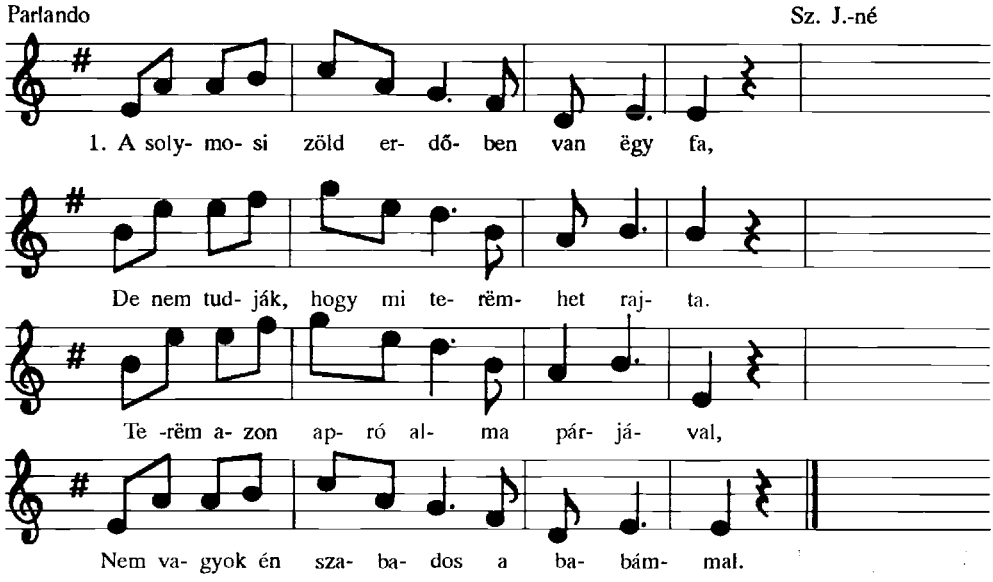

2. Még azt mondják së asztalom, së székëm,
Száz bárónak nincsen annyi, mint nékëm,
Asztalomat kinn a sík mező tartja,
Ott ebédëlëk, ahol kedvem tartja.

3. De szeretnék az erdőben fa lënni,
Ha valaki hazavinne tüzelni,

Fëlgyújtanám ezt a kerek világot,
Akiben még szeretőt së találok.

4. Csikorog a gulya-kútnak a gémje,
Én vagyok a babám hű szeretője,
Ha engëm a két karjával átölel,
Én életët nem cserélnék sënkivel.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

(3.) Betyárgyerek az erdőbe

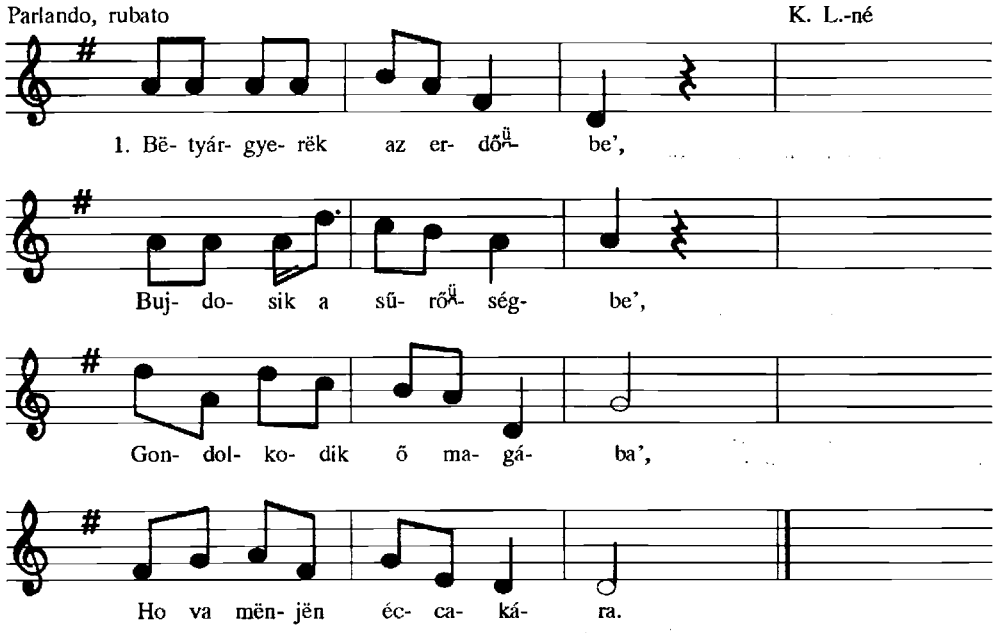

2. Elgondolja ő magába,
Mëgy babája ablakára,
Bëkopogtat bëtyár módra,
Gyere babám az ajtóba.

3. Az ágyam is lë van vetve,
Gyere bëtyár, feküdj be,
Nem fekszëk én az ágyadba,
Nem kőtöl fël éféltájba.

4. Éfél után ëgy az óra,
Kelj fël bëtyár, ülj a lóra,
Még az éjjel ëgy órára,
Bëugrajthatsz a csárdába.

5. Kocsmárosné, aranyvirág,
Bolond, aki jány után jár,
Lásd én mënyecskékhëz járok,
Selyëmpaplany alatt hálok.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

(4.) A Mátrába' van egy

Parlando, rubato K. L.-né

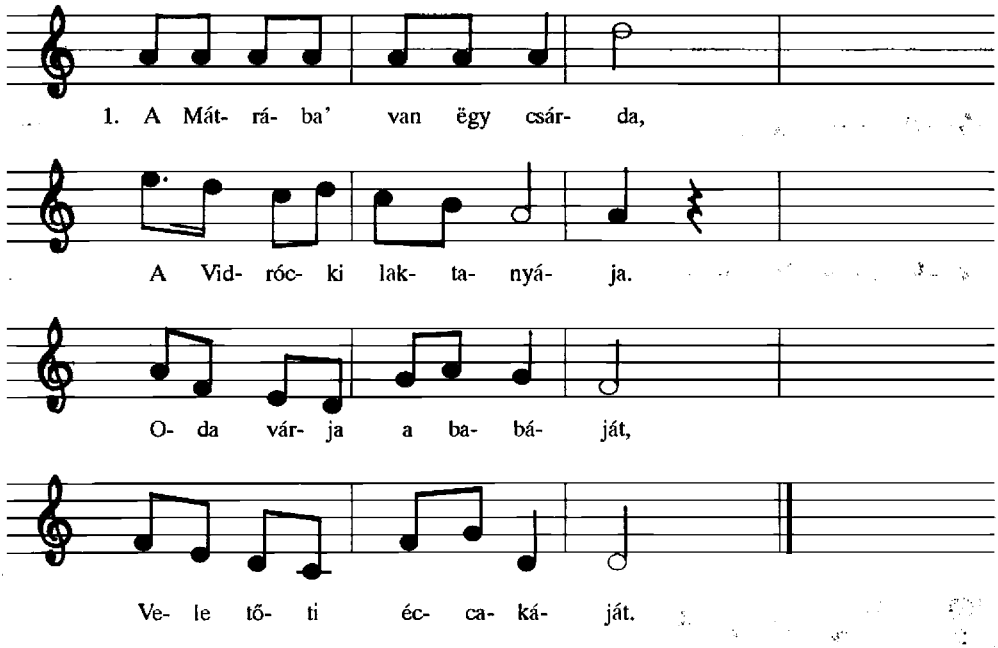

2. A Vidrócki-csárda előtt
Három zsandár keresi őt,
Në várjatok rám zsandárok,
Még az éjjel otthon hálok.

3. Három zsandár lóra pattan,

Elindulnak azonnyomban,
Kelj fël, bëtyár, ha legény vagy,
Vasba verünk mi azonnal.

4. Në verjetëk engëm vasba,

A szeretőm fekszik halva,
Az is azér' fekszik halva,
A bëtyárnak ez a sorsa.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

(5.) Nem akar a vezérürüm

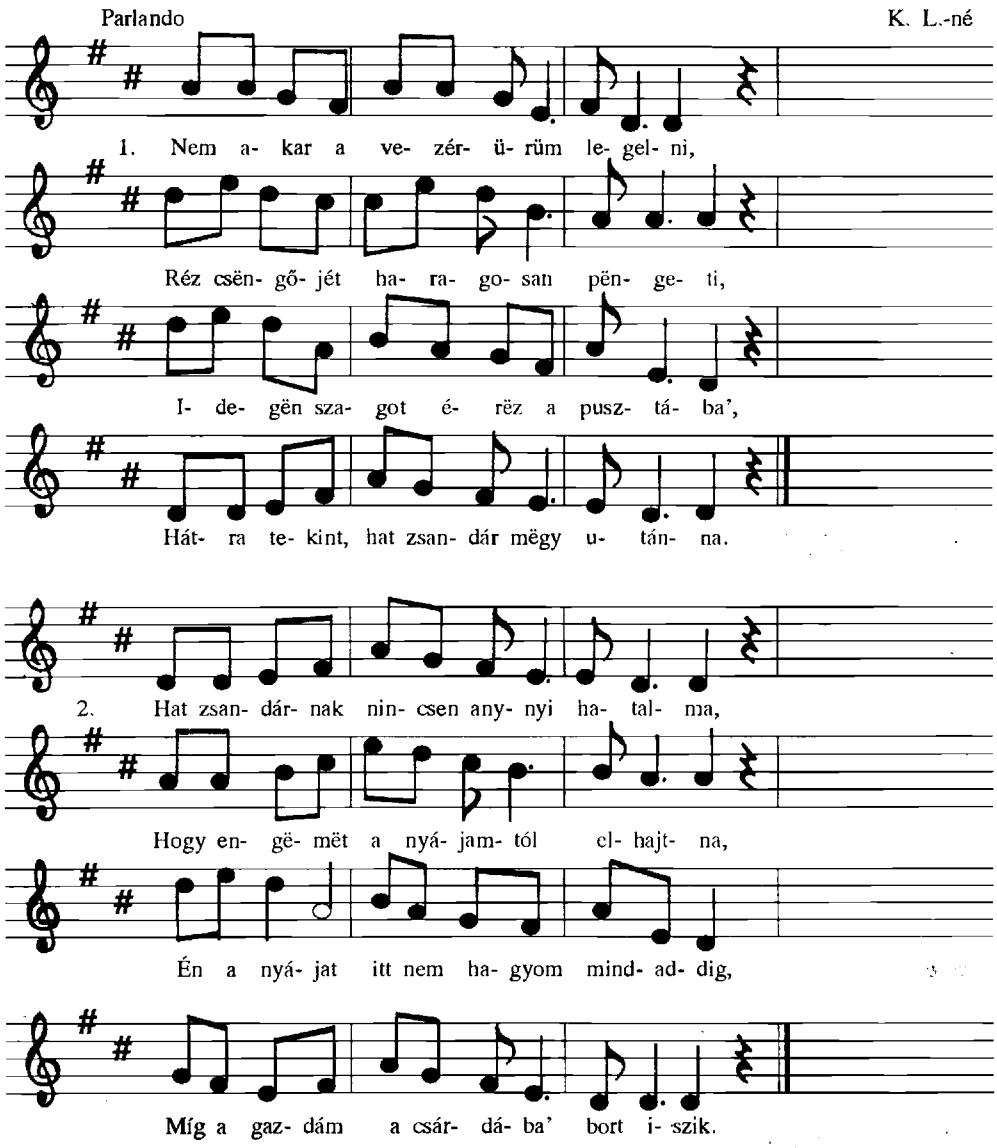

3. *(a második dallamra)*
Hová való születés' vagy, te bojtár,
Kezed-lábad vasba lësz verve mingyá'.
Mátraalja, Solymos a szülött hazám,
Itt nevelt fël bëtyárnak a jó[u] anyám.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A népdalfelvétel – az ELTE BTK nyelvjáráskutató körének részvételével – 1986. nov. 5-én készült a Gyöngyössel már csaknem egybeépült Gyöngyössolymoson. Adatközlő: *Kerek Lászlóné* 65 éves tsz-nyugdíjas és *Szabó Jánosné* 48 éves tsz-tag. A felvételeket *Fülöp Lajos* készítette, a dallamokat *Jámbor Mónika* jegyezte le. A népdalok szövegében – főként az első adatközlőnél – a labiális a kivételével igen sok palóc nyelvjárási sajátosság található.

Témaválasztás szempontjából legáltalánosabbak a szerelemmel, a leánysorssal, a betyárélettel foglalkozó dalok és kesergők. A dallamok többségükben új stílusúak, négysorosak, kupolás szerkezetűek, de találunk közöttük régi stílusú, ereszkedő dallamot is (l. pl. a 3. és a 4. sz. közlést). A 3. sz. népdal szöveg- és dallamvariációja a gyimesvölgyi betyárballada- változatnak (Vö.: *Kallós Zoltán*: Balladák könyve. Magyar Helikon, 1973.485–86.). Itteni feltalálása országos elterjedtségét mutatja. A Vidrócki-témakörrel kapcsolatos 4. sz. dal szövegét – a 3. sz. közlés régi dallamára – maga a nótafa alkotta. Eljárása azt bizonyítja, hogy a népdal ma is élő és ható örökség.

NÉPBALLADÁK

(1.) *Lendorvári Dorka*

Lendorvárinénak 12 lyánya vót.
A 12. Lendorvári Dorka.
– Lendorkám! Lendorkám!
Miképen lehet az?
...Most varrattam nékëd
Kerek allyú szoknyát...
Elő kurtábbogyik, hátú hosszabbagyik,
Szép karcsú dërëkad igen vastagogyik!?
– Anyám! anyám! anyám!
Édës asszony-anyám!
Szabó nem jó szabta, varró nem jó varrta,
Kerekre nem nyirta, ollója nem fogta.
Lendorkám! Lendorkám!
Lendovári Dorkám!
Most varrattam nékëd
Kerek allyú szoknyát.
Elő kurtábbogyik, hátú hosszabbogyik,
Szép karcsú dërëkad igën vastagogyik.
– Anyám! anyám! anyám!
Mit tűröm, tagadom,
Ha ki kell vallanom:
Kiráfi kis Miklós 7-szër mëgkéretëtt,
Attú hordozok én 7 hónapos terhët.
– Kocsisom! kocsisom!
Lethitvebb kocsisom!
Fogd be a lovakot,
Az arany hintómot!
Vidd el a lyányomot
A nyakvágó hidra!
Anyám! anyám! anyám!

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Legédësebb anyám!
Hagy írjak levelet
Kiráfi Miklósnak!
– Madárkám! madárkám!
Lethívebb madárkám!
Vidd el a levelet
Kiráfi Miklósnak!
Ha früstökön éred,
Tëdd a findzsájára,
Ha ebédën érëd,
Tëdd a tányírjára!
– Früstökön is értem,
Findzsájára tettem,
Ebédën is értem,
Tányírjára tettem.
– Anyám! anyám! anyám!
Édës asszony-anyám!
Hova tëtted lyányod?
Kedves galambomot?
– Elkűttem, elkűttem,
Virágos kis kertbe!
Virágot lëszënnyi
Selyëm zsebkendőbe...
– Anyám! anyám! anyám!
Hova tëtted lyányod,
Kedves galambomot?!
Mit tűröm, tagadom,
Ha ki kell vallanom:
Elkűttem, elkűttem,
A nyakvágó hídra.
Jaj! anya! jaj! anya!
Jaj! átkozott anya!
Hova tëtted lyányod,
Kedves galambomot?
Engem temessënek
Templom szögletyire,
Lendorvári Dorkát
Templom közepire,
– A mi kisdedünköt
Oltár tetejire!

A balladát *Nagy János (Berze)* még gimnáziumi tanuló korában jegyezte le Gyöngyösön, feltehetőleg a múlt század utolsó éveiben. Adatközlője *Vámos Nagy Maris* 58 éves parasztasszony volt.

Nagy János (Berze) 1901-ben, tanárjelölt korában az Ethnographia XII. évf. 455–58. lapján Balladák címmel hét balladát tartalmazó közleményt jelentetett meg. Kézirata – *Sebestyén Gyula* hagyatékából – EA 7395 számmal az Ethnológiai Adattárba került. A közölt és a publikálatlan darabok később Népköltési Gyűjtemény a Palócságból és a Ti-

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

szamentről címmel (Pécs, 1967) *Banó István* szerkesztésében jelentek meg. Újabb kiadásuk (jegyzetekkel) *Berze Nagy János*: Nap és tükör c. gyűjteményében (Pécs, 1982). Szerk.: *Banó István* és *Fülöp Lajos*.

A ballada sajátos erdélyi változatait l. *Kallós Zoltán*: Balladák könyve (Magyar Helikon, 1973) 55–64. sz./I–X. (Uo. a jegyzetekben más változatok forráshelyei is megtalálhatók.)

(2.) *Szendre báró leánya*

Szépen legel Szendre báró gulyája,
Gulyáslegény furulyázik utánna.
A kisasszony az ablakból kiáltsa:
„Gulyáslegény, terícsd lë a subádot!"

„Az én subám teríteni nem való,
A kisasszony nem a gulyásnak való."
Bánatosann íty sóhajtya magába:
„Mért vagyok a Szendre báró lëjánya."

A gulya má szanaszéjjel legelész,
A kisasszony a gulyással heverész.
Örömébe így gondojja magába:
„Én vagyok a gulyáslegény babája."

„Lyányomnak së, lyányomnak së mondolak,
Ha én téged a gulyásnak odadlak."
„Nem bánom én, édesanyám, tagadj mëg,
Fáj a szívem, a gulyásér halok mëg."

Faluvéginn faragjak má aszt a fát,
Amire a gulyáslegényt akasszák.
Fújja ja szél gyócs ingét, gyócs gatyáját,
Mért vëtte el a báróné lëjányát.

Fújja ja szél fekete göndör haját,
Mért szerette Szendre báró lëjányát.

Esik esső, szép csëndësen csëpërëg,
A kisasszony szobájába keserëg,
Bánatosann sóhajtozza magába:
„Nem lëhettem gulyáslegény babája."

Bánatosann sóhajtozza magába:
„Nem lëhettem gulyáslegény babája."

A magnetofon-felvétel 1989. dec. 17-én készült Gyöngyöspatán. Előadta: *Györgyi Erzsébet* 50 éves földműves. A felvételt készítette: *Fülöp Lajos*.

Újabb keletkezésű ballada. Első lejegyzése a 19. század második feléből való (Magyari költeményei, 1858). Feltehető, hogy a lejegyző egy akkor már ismert népballadát vett fel

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

gyűjteményébe, melyet ugyanekkor *Simonffy Kálmán* zenésített meg. *Kallós Zoltán* véleménye szerint bizonyára ez került vissza újra a néphez.

Közkeletű ballada. Elterjedtségére jellemző, hogy az erdélyi (kalotaszegi, mezőségi és gyimesvölgyi) változatok mellett a Mátra vidékén is megtalálható mind a mai napig. Dallama igen szép és régi stílusú. Jelen esetben csupán a balladaszöveget közöljük.

NÉPMESÉK

(1.) *A farkas meg a róka*

Ëccër a farkas mid gondolt, mit nem, elmënt tyúkot lopnyi. Nagy vígann vitte hazafele a szájába. Útközbe tanákozott a rókával.

– Honnan hozod aszt a kövér tyúkot farkas koma? – kérdëszte tűle a róka.

– Tarjánybú – felelte neki.

Ahoty kimonta eszt a szót, kiesëtt a tyúk a szájábú. A róka se vót rëst, fokta a tyúkot, oszt el is tűnt vele.

A következő éjjel mëgint tanákosztak ëgymással. Mos më̈g a róka vót a szërëncsésebb. Jó kövér tyúkot tartott a foga köszt.

– Honnan gyüssz róka koma? – kérdëszte a farkas.

No, a róka sokkal okosabb vót. Összeszorította a száját oszt úgy monta:

– Fajzatrú.

Így osztann nem is esëtt ki a szájábú a tyúk. A farkasnak më̈g mit vót mit tënnyi, rëstëlkëdve hazaballagott.

A gyűjtés ideje: 1963. ápr. 3., helye: Gyöngyöspata. Adatközlő: *Juhász Anna* 51 éves földműves. Lejegyezte: *Fülöp Lajos*.

A mese változatát l. *Kálmány* Lajos: Szeged népe I. 146. 22.sz. (A róka mög a farkas.) Vö.: *Berze Nagy János*: Magyar népmesetípusok I. 148. 44.t.1.v. (Róka és farkas beszélget.)

(2.) *Bolondos Bohóka*

Hun vót, hun nem vót, vót ëccëer ëty kis faluba Bolondos Bohóka. Nagyon rossz gyerëk vót, ezé a szülei elhatároszták, hocs cselédnek aggyák.

Szolgát is ëgy évet az uraságná. Az év lëteltivel kapott egy tőt fizetségű. Nagy vígann indút hazafele Bolondos Bohóka.

Útközbe tanákozott ëgy szénás kocsival. Fëlkéreckëdëtt rá, oszt nyomban el is alutt. Nagyot zökkent a kocsi, Bohóka më̈g fëlébrett. Nézi a kezit, hát nincs ott a tő. Nagyon mëgijett, hogy mit fognak othon szóni, ezé keresni keszte a tőt. Csak nem tanáta më̈g. Mit vót tënnyi, csak haza këllëtt neki mënnyi.

– Mëggyüttem édësanyám!

– No fiam, më̈g vót-ë elégëdve az uraság?

– Më̈g bizony!

– Hát osztan kaptá-ë valamit?

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

– Kaptam hát, ëty tőt. De az úton elveszítëttem.

– No akkor mënj vissza az uraságho, de amit kapsz, aszt jobban bëcsűld më̈g!

Vissza is mënt az uraságho Bohóka. Szolgát nála më̈gint ëgy évet. Most më̈g ëgy rozsdás ekevasat kapott. Vitte nagy boldogann haza. Amikor a testvérei më̈glátták, elkesztek nevetnyi.

– Bohóka, az útró szëtted fël eszt a rozsdás vasat?

– Nézzétek má, mit hozott ez a gyerëk?

– Eszt kaptad az uraságtú, Bohóka?

Már annyira nevettek, hogy a hasukot fokták. Szegény Bohóka më̈g mit tëhetëtt mást, visszamënt az uraságho.

Az uraságnak vót ëgy lyánya, Ërzsók. Mikor kitelt az év, Bohóka më̈kkérte a lyány kezit. Az úr, hoty më̈kszabadújjon tűle, nekiatta a lyányát. Nem is soká më̈ktartották a lakadalmat.

Ërzsók ebédre túrósbélëst sütött az urának, utána më̈g më̈kszomjasztak.

– Bohóka, hozzá hamar ëty kis vizet!

Hát ahoty sürgölődött Bohóka, fëllökte a vizes dézsát.

– No, most má mics csinályak Ërzsók? – kérdëszte az asszonyt.

– Öntsd lë hamuval!

– Ërzsók, de fehér a hamutok!

– Fehér ám, mer a lisztët öntötted ki. De most osztan gyerünk innen, aszondom! – ijett më̈g Ërzsók.

– Ha gyüssz Bohóka, húzd bë az ajtót!

Hát ahogy mënnek, mendegének, hallya ám Ërzsók, hogy milyen nagyokat nyög Bohóka.

– Jaj, de nehez, de nehez!

– Mi nehez? – kérdëzi tűle.

– Hát az ajtó. Montad, hoty húzzam magam után.

Má a házba vissza nem më̈hettek, mer ha haza tanána gyünnyi az uraság, akkor osztan baj lënne.

Má kiértek a falubú, oszt elindútak az erdő fele. Ahogy mënnek, tanának ëty házikót. A házikóba më̈g az apóka épen a vocsorát főszte.

– Jó estét, apóka! Itt marathatnánk-ë estére, mer nincsen hol aluggyunk? – kérdëzi az apókát Bohóka.

– Jó estét, fijam! Hát itt bizony nem marathattok, mer nemsokára gyünnek a bëtyárok – monta az apóka.

Alyighogy kimonta az utóssó szót az öreg, lódobogást hallonak.

– Gyorsan, gyorsan másszatok fël a fára ! – sürgette őköt.

Nagy nehezen fëlhúszták az ajtót is, oszt elhelyeszkëttek. Apóka më̈g terítenyi kezdëtt a vocsorának. Az asztalt pont az alá a fa alá tëtte, ahol Ërzsókék szorongottak.

Më̈g is érkësztek a zsiványok, oszt röktön neki is láttak az évésnek. Bohóka úgy më̈gijett, amikor meglátta őköt, hogy félelmibe lëejtëtte az ajtót.

Hát az më̈g nacs csörömpöléssel lëesëtt az asztalra. A zsiványok erre ahányan vótak, annyifele szalattak. De Bohóka më̈g Ërzsók is më̈gijett. Hamar lëereszkëttek a fárú, oszt elkesztek szalannyi bë az erdő közepibe. Tán még most is szalannak, ha el nem fárattak. Ha nem hiszëd, járjá utánna!

A felvétel ideje: 1963. dec. 15., helye: Gyöngyöspata. Adatközlő: *Berecz Károlyné* 76 éves földműves. Gyűjtötte: *Fülöp Lajos.*

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A mese változatát l. *Berze Nagy János*: Magyar népmesetípusok II. 585.1684.t.9. (Bohóka.) + a záró része: uo. 581-2.1653.A)t.7. (Rablók a fa alatt.)

(3.) *Sündisznó királyfi*

Hol vót, hol nem vót, még az Óperencijás tengërënn is tú, ott ahol a kurtafarkú malac túr, vót ëccër ety király. Ez a király nagyon szeretëtt vadásznyi. Ëgy vadászatkor a hintaja belesüllyett a mocsárba. Hijába vót mindën igyekëzet, nem tudott kiszabadúnyi.

Hát láttya ám a király, hogy ëty sündisznó igyekëzik feléje.

– Röf, röf, király uram! Én kisegítëlek a bajbú, ha nekëm adod a lekkissebb lyányodot.

A király eleinten szabatkozott, majd osztan engedëtt.

No, a sündisznó ki is segítette a hintót, el is indúhattak a palotába. Ot má nagyon várták őköt, mert nem tutták, hogy mi történt velëk. Nagy vót az öröm, de nem sokáig, mer a sündisznó kérte a járandóságot.

– Hallod-ë te sündisznó, várj még hónapig. Mëkszakanna a szívem, ha minygyá elvinnéd a lyányomot – monta a király.

– No, jó van. De osztan hónap ideadd!

Hamar elrepűt a nap is még az éccaka is. Réggel a király mëkparancsolta, hogy vigyék fël a lyányt a toronyba. Úgy is történt.

Nemsokára még is érkëzett a sündisznó. Fehér kutya húszta a talyigáját.

– Jó réggelt, király uram! Gyüttem a lekkisebb lyányodér.

– Nagy baj van ám, mer az éjjel eltűnt – síránkozott a király.

– No, ha eltűnt, maj mëkkeresëm – monta a sündisznó, oszt aggyig nem is hatyta el a palotát, amíg még nem tanáta a lyányt.

Rátëtette a talyigára, oszt illa berek, nádak, erek, má a palotába së vótak.

Hej, nagy vót a bánat a palotába! Még a szakács is úgy rítt, mintha hagymát vágott vóna.

A talyiga még, ahogy kigördűt a várbú, aranyos hintóé vátozott, a fehér kutyábú táltos paripa lett, a sündisznóbú még ahogy a hajnalcsillag fëlgyütt, szép, dërék királyfi. A királylyány aszt së tutta, hova lëgyën az örömtű.

Mëntek, mëntek, majd ëgy gyönyörű kastélyba érkësztek.

Még útközbe a királykisasszony aszt a tanácsot kapta a Széltű, hogy égesse el a sündisznóruhát, nem bánnya még. Úgy is lett.

Alyig hogy a királyfi elalutt, bëlopódzott a szobájába, magával vitte a disznóbőrt, oszt elégette.

Amikor fëlkelt a királyfi, nagyon mëgörűt.

– Látod, kedves mënyasszonyom, eggyig elátkozott királyfi vótam, most szűnt még a varázslat rajtam.

Hát vót is nagy öröm a palotába. A királyfi mëgölelte, mëkcsókolta a szabadítóját.

Másnap nagy vígasságra ébrett mindënki. Hét határra szóló lakodalmat csaptak. Még a királylyány szüleit is még a testvéreit is mëkhítták. Most is élnek, ha még nem haltak.

A lejegyzés ideje és helye: 1964. jan. 6., Gyöngyöspata. Elmondta: *Berecz Károlyné* 77 éves földműves. Gyűjtötte: *Fülöp Lajos.*

Változatát l. *Merényi László*: Duna melléki eredeti népmesék I. 128. (A princeszné és a sündisznó.) Vö.: *Berze Nagy János*: Magyar népmesetípusok I. 604.441.t. (Sündisznóvőlegény.) 3.B)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

(1.) *A gyöngyösi piacon*

A gyöngyösi piacon
Kukorog egy vénasszony,
Tele kosár eleőte, –
Ugyan, ugyan mi leőte?

Nagy a banya haragja.
Kosarába azt rakja,
Ütyi-veri az urát,
– Azé árú paprikát. –

Képe fonnyadt vadóuka,
Vigyorog mint a róuka,
Úgy látom az ourárú,
Mérges paprikát árú!

Ne vegyetek beleüle,
Me-bomlanátok teüle,
Ismeri egész Tarjány
A vén asszony boszorkány!

(2.) *Szól a kakukk a Sárhegyen*

Szól a kakukk a Sárhegyen
Kis lyány a szőlőbe megyen,
Nehéz a hátán a putton,
Mégis úgy siet az úton.

A fazékból fakanállal
Cseresznye fa alatt tálal. –
Szemközt ülve a legénynyel,
Maga is együtt ebédel.

A Sárhegyen egy dűlőbe
Legény kapál a szőlőbe,
Delet int a város tornya,
S már kapálva két csatorna.

Étel után a hívesen
Szunnyad a legény édesen,
De addig a cseresznye fán
Piros kókát csinál a lyány.

Szőlőbe ér az a kis lyány,
Ugyan mit hozott a hátán?
Levest, tepertős haluskát,
S a kulacsba jó borocskát.

S a hogy álmából felébred,
Odadja azt a legénynek,
A legény ád érte csókot,
S tovább folytatja a dógot.

Hej piros cseresznye kóka,
Kapás legény tüzes csókja,
Szól a kakukk a Sárhegyen:
A kis leány férjhez megyen!

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

(3.) *Soumoson a Mátra alján*

Soumoson a Mátra alján
Gyöngyvirágot szedett a lyány,
Gyöngyösön eladja drágán
Pirosítót vesz az árán.

Egész nyáron sorba járja
A szamoucza, eper s mánya,
Szüksége van uj ruhára,
Kiadja a gyünölcs ára!

Soumosi lyány, czifra nagyon
Városba jár ünnep-napon,
Mónár kalács a kosárba:
Gavallérok a nyomába!

gombát is hord a Galyárul,
Bőtben aszalt gombát árul,
Szánja a hasznot előre
Arancsipkés féketőre.

Sóumosi lyány, híres, hangos,
Viseleted mért olly gangos?
A fékető minek néked,
Hol s ki a te vőlegényed?

Hej! Gyöngyösre sokszó jártál,
Vőlegényt még se találtál!
De – találtál hozzád valóut:
Soumoson: egy csuhás magyoút!

A közölt három jellegzetes költemény *Spetykó Gáspár* (1816–1865) Gyöngyvirágok (Pest, 1854) c. kötetéből való. Érdekes színfoltja a palóc területnek a múlt század második felében az ún. *tájköltészet.* Az irányzat tévesen értelmezte az irodalmi népiességet, voltaképpen Petőfi-epigonizmus volt. Alkotóinak műveiben uralkodó törekvés a népdalok utánzása, a népszokások rögzítése, s még a tájnyelv fonetikus lejegyzésétől sem riadnak

Az itteni tájköltészetnek a gyöngyösi *Spetykó* mellett a Nógrád megyei *Lisznyai Kálmán* (1823–1863) az ismertebb képviselője. Kötete: Palóc dalok (Pest, 1852).

Mindkét költő munkássága igen tanulságos nyelvjárási szempontból is.

REGIONÁLIS KÖZNYELV

A gyöngyösi tűzvészről

(Mint helytörténész, legyen szíves tájékoztatni minket a gyöngyösi tűzvészről.) Gyöngyös / sok esetben lëégëtt. Közmondás is maradt róla: „Lëégëtt, mint Gyöngyös", „Hétszër lëégëtt, mint Gyöngyös". Ezëk a közmondások azt bizonyítják, hogy városunkot nagyon sok esetben, évszázadokon keresztül pusztította tűz. Ebben a században / volt a két / legborzasztóbb, a 904-es és a 917-es. Fëltëhetjük a kérdést: Miért volt ilyen sok esetben tűz? Mi volt ennek az oka? Évszázadokon keresztül ëgy város mért nem tudott olyan intézkëdésëkët hozni, hogy ezëkët mëg tudja előzni? A kérdés fëltëvésére a válasz / nem is olyan ëgyszërű. Évszázadokon kërësztül az építkëzés / nem a legjobb anyagokból történt, elsősorban a szëgënyebb / népréteg, a jobbágyok építkëzésére gondolok, ráadásul / nagyon zsúfoltak is voltak. A földbirtokosoknak az volt a fontos, hogy minnél több jobbágyuk lëgyën. Hogy milyen lakásban laktak, az már mellékes volt. Gyöngyösön / ötven, hatvan évvel ezelőtt is, nagyon sok esetben olyan szűk közök voltak, hogy / ëgy lovaskocsi nem fért volna el benne. Vízvezeték nem volt, sőt a talajvízkutak is / ëgy-ëgy nagy szárazság alkalmával, mint például 1904-ben, kiapadtak, és például 4-ben, tehát hatvanöt évvel ezelőtt, az ivóvizet is lajtokban hozták, Atkárról, vagy pedig / Vámosgyörkről. Tehát az ëgyik ok / a vízhiány, a másik ok / a rëndszërtelen építkëzés, ëgyik ház a másik után épült, ëgymás után, számtalan esetben a padlásteret ëgyáltalán nem választotta el tűzfal,

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

az építkëzésëk ëgy része, a tetőre gondoljunk, zsindëllyel, náddal, vagy zsúppal volt fëdve. Nem csodálatos ilyen körülményëk között, hogy a tűz / sokszor pusztított. Ha évszázadok távlatába visszagondolunk, visszaemlékëzünk, talán az első országos méretű tűz, mely Gyöngyöst is elpusztította, az 1241-es, 42-es tatártámadás volt, 41 március végén, áprilisában a tatárok már Heves megyét pusztítják, közben városunkat is. A következő valószínűleg / a Csobánkák várost támadó és égető tevékenysége, az 1300-as évek elején.

Ezután sok mindenről nem tudunk, a város mindennapi életéről sem, de tüzekről sem. Jobban és többet / már / a török mëgszállás időszakában. Ha jól emlékszëm, 1546-ban, majd / 1560-as években, végül az 1676 vagy 78-as évben olyan tűz volt / hogy a szultán / is kénytelen volt / és a török előkelőségëk / három évre elengedni az adót. Pedig ettől függött / sok esetben az ő / jövedelmük is. Fontos volt a töröknek az adóelengedés, mert ha a városból szétszalad a lakosság, ëgy lakatlan hellyel több, és sok adófizetővel kevesebb a számára. Az 1700-as évek elején, tehát a 18., 19. században ëgyik tűz a másikot követi. Sok volt belőlük, igazán sok. A védekëzést is mëgpróbálják. Tűzifecskendőt vásárol a város, lovakot, kocsikot tart, az 1800-as években jutalmat adnak annak, aki a város kocsijába legelőször fogja bë lovait, és hajt a tűzhöz. Ilyen / szinte önkéntes tűzoltó testület félét próbálnak létrehozni. Tűzbiztosításokot, mindez / a mëgelőzést szolgálja. Ennek ellenére / továbbfolytatódnak. Századunkban a 904-es mëgdöbbentő, mert / több mint másfél millió korona kárt okozott. És nagyon-nagyon sok keservet. A király, mindössze / valami tíz- vagy húszezër koronát adott, Ferenc Józsefről volt most szó. A 917. május 21-i tűzvész, az országos és a helyi lapban, szinte még a háború borzalmait is háttérbe szorította, visszaszorította az újságokban. Mëgdöbbentő volt / ëgy annyit szenvedëtt városnál, midőn a férfiai nagy részei kint volt a frontokon, ëgy újabb tűzvész. Ez / katasztrófa volt a városra. Közel harminc millió aranykorona kár, nyolcezer embër lakás nélkül, ötszázötven ház, melléképületeivel égëtt, körülbelül ëgy- másfél kilométer hosszúságban, ëgy közel ëgy kilométer szélességű területën mindënt elhamvasztott. Védekëzés ellene / szinte lëhetetlen volt. Olyan borzalmas vihar volt, hogy Hatvanig, talán még tovább, az égëtt pernyét / elhordta a szél és a vihar. A korabelick elmondása alapján, / tudjuk azt, hogy / négyzetméternyi, sokszor még nagyobb / tetődarabokat vitt az orkán, sokszor tíz, tizënkét házat átugorva, égëtt a város, visszafelé a tűz, / rendszertelen volt, / szintén / a még épen maradt házak is lëégtek. Voltak olyan részëk, mëlyek három napig égtek. A védekëzés / úgy történt, hogy például a Kukoricavárosban, így nevezik a városnak azt a részét, amelyik most kerül a patak mentén bontásra, / az új építkëzésëk miatt a mai Egri úttól bëfelé eső Mikës, ... nem tudom a többi utcának a nevit, azután Harangozó stb.... utcákat, úgy védekëztek a tűz ellen, hogy ëgyszërűen a tetőszërkëzetët lëverték. Ugyanis ha a tető bádogból volt, cserépből, vagy zsindëlyből, vagy esetleg más éghetetlen anyagból is, nem védett ellene. A bádog áttüzesëdëtt, a cserép, ez / átforrósodott, tessék, zsindëly pedig, / ëgyszërűen mëggyulladt, vagy pedig az ilyen házaknál a csatorna alatt és a tető feletti rész, mi szintén / fából van, gërëndák végei, ezëk / gyulladtak mëg, / ezëk / pusztultak el. Városunkat mëglátogatta / két nappal később, május 23-án / az érsëk, Szmrëcsányi Lajos, a király, az utolsó magyar király, IV. Károly, feleségével, Zitával. A város kocsiján / körsétát tëttek, mëgnézték az elpusztult várost. Több / érdekës adoma is maradt ezzel kapcsolatban. Az ëgyik: tudjuk jól, hogy a király nem tudott jól magyarul beszélni. Mivel a háború utolsó, döntő szakaszába lép / jó magyarjaihoz, magyarul beszélve, szimpátiát akar kelteni. Szabadon akarja / idézni / helyi vonatkozásban Széchenyit. Hát az így történt: „Työntyös nem folt, hanem nincs". Azt akarta mondani, hogy Gyöngyös nem volt, hanem / majd lësz, fölépítjük, / rosszul. Más is történt. Ez már történelëm. Tudjuk, hogy a király különvonatán, valószínűleg Gyöngyös és Vámosgyörk között, visszafelé való útján,

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

elfogadta a gyűlölt / Tisza minisztërelnöknek, a háborúért Magyarországon elsősorban felelős személynek a lëmondását. Tisza nem mënt el a királlyal / városnézésre. A gimnáziumban maradt. Itt körbeállták / a helybeliek, és mëgkérdëzte az ëgyik gyöngyösi / kapás, zárójelben mondhatom, a gyöngyösiek a parasztért szinte ma is ölnek, kapásoknak tartják magukat: „Minisztërelnök úr, mondja má mëg nekünk, mikor lësz vége a háborúnak!" „Hát én azt fiam nem tudom." „Hogy hogy nem tudja, hisz maguk csinálták". A nép között / ez bizon elterjedt, sokan tudomást szërëztek róla, és mëgdöbbenéssel vették tudomásul, hogy még maga / a minisztëre sëm tudja a háború végit, hát akkor hogyan tudhatnák / egyszerű, szinte / hétköznapi földi halandók. Ennyit mondhatunk hirtelen a tűzről. Persze, / a város / élete nem állt mëg. Az ëgyik / riport beszámol arról, hogy / azt hitte, hogy Gyöngyösön rëttentő, pár héttel a tűz után, hogy ... rëttentő elkeserëdëttség, közöny és / sok más található, azoban szorgalmas népet talált, / és dolgozó embërëket, és bizony / a piacon / nagyon sok termelőt, kofát / akik a lakosság ellátásáról gondolkoztak. Tehát az élet nem állt mëg, tovább mënt, és / próbáltak a háború mellett, a / tűz által ütött sebëkët mennél hamarabb bëgyógyítani. Kezdtek / újabb lakásokat építeni, elsősorban úgynevezëtt barakklakásokat, jelëntős és fontos volt / ez / hogy valami fedél lëgyën a tűzkárosultak feje fölött, sok esetben, vagy kint a szőlőbe valami kunyhóba, vagy a borházba, pincébe / húzták mëg sok esetben magukat. Ezëk a barakkok / elég hosszú ideig mëgvoltak, szinte nyolc, kilenc évig, huszonhat-huszonhetes években is, tehát nyolc, kilenc, tíz évvel a tűz után is még voltak barakklakások. Ezëkët elbontották. Azóta. A mostani, úgynevezëtt Újtelep, a városi kislakások mögötti rész, ez most kerül felújításra, ilyen szükséglakások, gyorsan készült házak. Nem / közönségës építőanyagból, kőből vagy téglából építëtték, hanem / bëtont, cëmëntët kevertek össze troszkával, ebből épültek a házak, sajnos ez most azt jelënti, hogy ezëknek a rendbehozatala nagyon de nagyon sokba kerül. Gyorsépítkëzés volt, de szükségës volt, mert az embërëknek lakni kellëtt valahol. Nagyon sokan a kaszárnyába kerültek elhelyezésre. Itt / a tűz után még nyolc, tíz évvel is laktak embërëk. (Köszönjük szépen a tájékoztatást.)

A magnetofon-felvétel a Városunk köznyelvi kiejtése c. középiskolai pályázat anyagából való. Elmondta: *Molnár József* 37 éves tanár, muzeológus. *Molnár József* Gyöngyösön született, egyetemet végzett, a városban él és dolgozik. Köznyelvi kiejtését néhány sajátos nyelvjárási artikulációs sajátosság színezi.

A felvételt a gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium nyelvjáráskutató szakkörének tagjai, *Bugarszky Katalin* és *Ferenczfalvi Éva* készítette *Fülöp Lajos* szakkörvezető irányításával 1969. jan. 20-án, Gyöngyösön.

RÖVIDÍTÉSEK

é. n. = év nélkül
MNyj. = Magyar Nyelvjárások
MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai
Nyr. = Magyar Nyelvőr
NyF. = Nyelvészeti Füzetek
NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések
TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára
TudGyűjt. = Tudományos Gyűjtemény

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

IRODALOM

ALBERT János: 1889 Nyr. 18.
BAKÓ Ferenc: 1989 A palóc néprajzi csoport eredete, etnikai összetevői. (In: Palócok I.)
BALÁZS Géza: 1989 Nyr. 111.
BALASSA József: 1891 A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Bp.
BALOGH Lajos: 1989 A palóc nyelvjárások. (In: Palócok I.) Eger
BARABÁS Jenő: 1968 A palócok etnikai és néprajzi vizsgálatának problémái. (In: Módszerek és feladatok.) Eger
BARTHA József: 1892 Nyr. 21.
BENKŐ Loránd (szerk.): 1976 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Bp.
BERZE NAGY János: 1904 Nyr. 33.
1905 A hevesmegyei nyelvjárás. (In: NyF. 16. sz.) Bp.
BOROVSZKY Samu (szerk.): é. n. Heves vármegye. Bp.
DEME László: 1953/a. MNyj. II. Debrecen
1953/b. A magyar nyelvjárások néhány kérdése. NytudÉrt. 3. sz. Bp.
FÜLÖP Lajos: 1957 A számbeli egyeztetés főbb kérdései Gyöngyös és vidékének nyelvjárásában. MNyj. IV. Debrecen
1958 Gyöngyössolymos nyelvi rétegződése. Gyöngyös
1959 Incongruentia-jelenségek a mátraalji palóc nyelvjárásban
1969 A születés, házasság és halál szokásai Gyöngyöspatán. Gyöngyös
1988 Mondattani sajátságok a mátraalji palóc nyelvjárásban. (In: A magyar nyelv rétegződése.) Bp.
1991 A palóc nyelvjáráskutatás történetéből. (Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből.) Bp.
IMRE Samu: 1962 Nyr. 86.
1968 A palócok nyelvészeti kutatása. (In: Módszerek és feladatok.) Eger
1971 A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp.
KÁLMÁN Béla: 1966 Nyelvjárásaink. Bp.
KISS Jenő: 1979 Mihályi tájszótár. NytudÉrt. 103. sz. Bp.
1982 Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondattanából. MNyTK. 164. sz. Bp.
1989 Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban. NytudÉrt. 127. sz. Bp.
1990 A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között. MNyTK. 190. sz. Bp.
KÓSA László–FILEP Antal: 1975 A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp.
PALÁDI KOVÁCS Attila: 1965 A keleti palócok pásztorkodása. (In: Műveltség és hagyomány VII.) Debrecen
RÁCZ Endre: 1991 Az egyeztetés a magyar nyelvben. Bp.
SZEDER Fábián: 1819 A Palóczok. (In: TudGyűjt. 6. sz.)
VOIGT Vilmos: 1971 Nyr. 95.

Lajos Fülöp

Mundartliche Eigentümlichkeiten in Gyöngyös und Umgebung

Die Arbeit besteht aus fünf Teilen. *Im ersten Teil* werden Region und Volksgruppe vorgestellt. Es werden Fragen von Namen bzw. Herkunft der hiesigen Volksgruppe, der

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Palóczen weiterhin die Problematik der Beschreibbarkeit dieser Mundart behandelt. *Der zweite Teil* behandelt phonetische und morphologische Erscheinungen. Zu den bekanntesten Lauten in dieser Region zählen der illabiale á, der labiale a, der geschlossene ë und der offene e, sowie in einigen Ortschaften auch heute noch gesprochenen Diphtonge (éi, óu, őü) und der Laut ly. Vorhanden sind weiterhin solche Spracherscheinungen wie das Ausfallen des Lautes l, bzw seine Verdoppelung in manchen Fällen, die starke Assimilation und die Palatalisierung. Substantive mit Stammwechsel treten in der Regel mit kurzem Vokal auf und statt des Indikativs wird Imperativ verwendet. Das Kasussuffix *-vá/-vé* wird öfters nur in der hohen (palatalen)Variante gebraucht usw. *Im dritten Teil* werden syntaktische Eigentümlichkeiten besprochen, wie Inkongruenzfälle im Subjekt-Prädikatverhältnis bzw in den Attributiv-konstruktionen. Auffindbare Erscheinungen sind im weiteren die Satzzusammenrückungen, jene Formen bei der Bildung von zusammengesetzten Sätze, wo der eigentliche Hauptsatz in den Nebensatz eingebettet wird, und umgekehrt. In Richtung eigener textschöpferischer Tätigkeit zeigen einige anknüpfende spezifische Höflichkeitsformen. *Der vierte Teil* befasst sich mit den spezifischen Wort- und Ausdrucksmitteln des Palóczen, mit Wendungen, Sprichwörtern, sowie mit Anekdoten, späterhin mit Volksliedern, Volksballaden und Volksmärchen. Hauptsächlich im schliessenden *Teil* wird nach soziolinguistischen Kriterien über die Herausbildung von Schichten in der Mundart bzw über die regionale Gemeinsprache berichtet. Nach den Erfahrungen ist die Sprache der Jugendlichen und der mittelalterigen Generation, die mit der Stadt (infolge ihrer Beschäftigung und Bildung) enger verbunden sind, eher umgangsprach, während unter den Älteren, vorallem unter den älteren Frauen dagegen eher die mundartlichere Aussprachweise zur Dominanz kommt. Infolge der wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Umwandlung verbreitet sich die regionale Gemeinsprache, die mundartlichen Spracherscheinungen gehen immer mehr zurück und langsam verschwinden. Das ist ein natürlicher und notwendiger Prozess, dabei bleibt uns weiterhin die schöne Pflicht, diese volkssprachliche Tradition zu ehren und zu bewahren.

FÜLÖP LAJOS
H-1126 Budapest
Nárcisz u. 27.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

MÁTRAI TANULMÁNYOK
GYÖNGYÖS

1993. p. 55–88

Kivándorlás az Egyesült Államokba Bodonyból 1914-ig (Heves megyei kivándorlás II.)

Horváth László

Abstract: *Emigration from Bodony to the United States until 1914.* The village called Bodony, which is situated in the Mátra Mountains, was the scene of large-scale emigration between 1900–1914.
Within a period, a little longer than a decade, one quarter of the villagers went to the United States; however, almost 18 percent of the emigrants returned later on.
While investigating tendencies in this „modern migration", the author set up three periods in the course of emigration:
I. The era of Returning Emigrants; „the Pioneers" (1900–1904)
II. The Era of Large-Scale Migration (1905–1909)
III. The Era of Family Union and Women (1910–1914)

Van egy ország, hol a falvak alatt
Asszonyok fogják az ekeszarvat,
Van egy ország, hol a falvak alatt
Sohsem szárad fel a könytől a harmat.
Van egy ország, hol a falvak alatt
Erős munkában nem áll a férfi.
Van agy ország, hol a falvak alatt
A cséplés asszonynép lágy kezét vérzi
Van egy ország, hol a falvak alatt
Tengert nem láttak s hajókról mesélnek,
Van egy ország, hol a falvak alatt
Nagy útra keltek testvérek, férjek.
Van egy ország, hol a falvak alatt
Messzi világból levelet várnak,
Van egy ország, hol a falvak alatt
Végül a nők is hajóra szállnak.
Van egy ország, hol a falvak alatt
Maholnap már csak vének tanyáznak,
Van egy ország, hol a falvak alatt
Gaz nő s lassan beroskadnak a házak.

(Pásztor Árpád)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1. kép: Kovács kőház Márton (Buffaloban készült felvétel)
Reprodukció: Adamik Miklós

Kedves feladatomnak teszek eleget, amikor dolgozatomat néhai Farkas Gábor emlékének ajánlom, ki gyöngyösi tanár létére is hű maradt kicsiny szülőfalujához, Bodonyhoz, s haláláig a község múlt és jelen életének legjobb ismerője volt.

A századforduló táján ez a világtól elzárt kis község Fülöp Lajos szavaival[1] még valóságos *„népi rezervátum"*, mely éppen elszigeteltségénél fogva a népművészetnek, a népköltészetnek, a palóc nyelvjárásnak, és még az ősi családszervezetnek is bámulatos tárháza. Az utolsó két-három évtizedben több tanulmány is foglalkozott a falu életével, nemcsak történészeknek, de néprajzosoknak, nyelvészeknek tollán, s munkáján keresztül napjainkra a hajdanvolt községi élet egyre teljesebb, „életszagúbb" képe rajzolódik ki. Jelen dolgozatomban a falu paraszti migrációjának egyik összetevőjével, a tengerentúlra irányuló századeleji kivándorlással foglalkozom.

A kivándorlásnak – végletekig leegyszerűsítve – három tényezője van[2]:

– *hogy az adott személy ki tudjon vándorolni*
– *hogy az adott személynek ki lehessen vándorolni*
– *hogy az adott személy ki akarjon vándorolni.*

Az első tényező alatt – *a kivándorló ki tudjon vándorolni* –, azt értem, hogy a korabeli

1 FARKAS Gábor 1969/a.5.

2 Hasonlóan fogalmaz Marcus Lee Hansen dán-amerikai történész, migrációkutató, aki a kivándorlás megindulása okaként *„...az, hogy szabadon vándorolhat, az hogy arra vágyik és hogy módjában áll"* választ adja. Idézi PUSKÁS Julianna 1982. 31.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

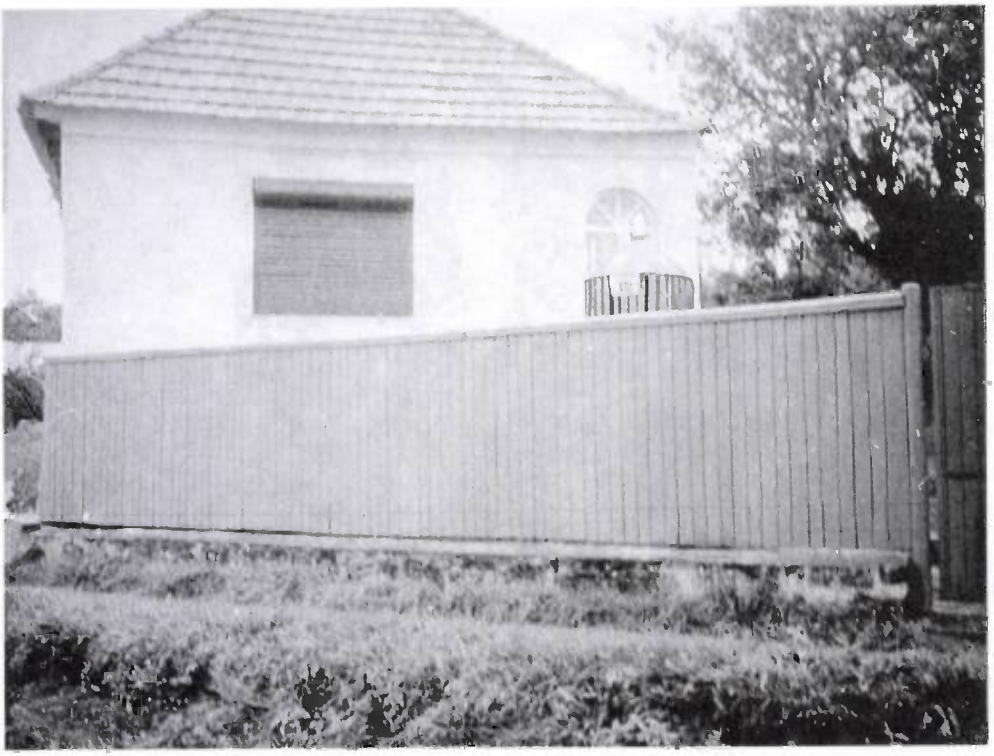

2. kép: Kovács kőház Márton lakóháza.
Bodony, Petőfi u. 12.

közlekedési eszközök fejlettsége lehetővé tegye azt, hogy akár jelentős tömegeket is mozgatni lehet még egyes kontinensek között is. Az ipari forradalom megteremti ennek a lehetőségét, a XIX. század második felében Magyarországon is rohamosan kiépülő vasúti hálózat, valamint a gőzhajózás megindulása a kivándorlás technikai feltételét országosan is biztosítja.

A második kitétel – *ki lehessen vándorolni* – fedi a jogi tényezőket, vagyis szükséges hozzá egy olyan polgári jogrendszer – ellentétben a feudalizmus személyes függőségi jogrendjével –, hol a szabad költözködés, valamint a kivándorlás joga az elismert emberi jogok közé tartozik. A magyar állam korszakunkban ezeket a jogokat biztosítja, noha a századfordulótól más külföldi országokhoz hasonlóan a kivándorlást jogi rendelkezések egész sorával kívánta szabályozni, s az első világháborúig a magyar törvényhozás több kivándorlási törvényt is alkotott. Az első hazai kivándorlási törvény 1881-ben született[3],

3 Magyar Törvénytár 1896. (1881.) 165–167.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

3. kép: Farkas sárkány István. 1933-ban, Bodonyban készült felvétel.
Reprodukció: Adamik Miklós

de valójában még nem magával a kivándorlással, hanem csak a kivándorlási ügynökökkel foglalkozott.

Mivel a kivándorlás ezután kezdett itthon jelentős problémává válni, szükséges lett egy valóban komplex kivándorlási törvény megalkotása, mely végül is az 1903. IV. tc.-ben testesült meg.[4] Számos tiltó rendelkezése mellett – katonaköteles egyének, 15 éven aluli gyermekek kivándorlásának korlátozása –, még mindig jóval liberálisabb szellemben fogant, mint az ezt követő 1909: II. tc.[5], melynek célja már egyértelműen a kivándorlásnak adminisztratív úton történő meggátlása, s a közérdekre hivatkozva az egyéni szabadság bizonyos korlátozásától sem riad vissza. S mivel ez a törvény feltételül szabja a kivándorláshoz, hogy a kivándorlónak az utazáshoz szükséges pénzzel rendelkeznie kell, így a jogi feltételek mellett meg kell említeni azt is, hogy a „ki lehessen vándorolni" kérdéséhez a kivándorlás költségének reális lehetősége is hozzátartozik.

A harmadik összetevő – *az adott személy ki akarjon vándorolni* –, élesen két részre bontható. Ide sorolandók a magyarországi történeti szakirodalomban is meghonosodott ún. „push" és „pull" tényezők.[6]

A „push" (taszító) tényezők az itthoni ellehetetlenülést fedik, mely alatt nemcsak gazdasági, de demográfiai, társadalmi, szociológiai, esetleg nemzetiségi összetevőket értek, mely arra indít országosan sok százezer embert, olyanokat kik korábban a falu határát is

4 Magyar Törvénytár 1904. (1903.) 45–69.
5 Magyar Törvénytár 1910. (1909.) 4–29.
6 PUSKÁS Julianna 1980. 661.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

4. kép: Farkas szelei János. Amerikában készült felvétel. Reprodukció: Adamik Miklós

alig hagyták el, hogy részt vegyenek a tengerentúlra irányuló kivándorlásban. A másik oldalon a „pull" (vonzó) tényezők állnak, azaz olyan valós vagy valótlan ismeretek az USA-ról, mely alapján ez a terület az elvándorlók számára „ígéret földjeként" jelentkezik. További részletezés alapján a „pull" tényezőket is két részre bonthatjuk. Létezett egy ún. „agrármítosz", a korlátlan szabad területek bűvképe, mely szerint csak a műveletlen ugart kell feltörni, legfeljebb erdőt irtani, vetni, aratni, vagyis a magyarországi zömében agrár-kivándorlók gyakorlatilag Amerikában is ugyanazokat a munkafolyamatokat végeznék, mint itthon. De a XX. század elején ezek az ábrándok már nem valósultak meg, sőt már az 1880-as évektől a kivándorlók szinte kizárólag az ipari szférában találtak munkát.[7] A káli kivándorlóknak – 99%-uk itthon agrárproletár –, mindössze 5%-a jut megélhetéshez odakint a mezőgazdaságban.[8]

7 PUSKÁS Julianna 1980. 659.
8 HORVÁTH László 1992. 270.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

5. kép: Csomós János, 1923-ban készült felvétel. Reprodukció: Adamik Miklós

Foglalkoznunk kell tehát a „pull" tényezők másik felével, az ún. „ipari mítosszal"[9], mely szerint Amerika magasabb munkabérekkel és persze kedvezőbb munkaalkalmakkal szolgál a kivándorlók számára. S bár az ipari tevékenységben teljességgel járatlan parasztoknak el kell szakadniuk a mezőgazdaságtól, de az idegen környezetben eddig ismeretlen ipari munkával lehetőség nyílik arra, hogy majdan hazatérve megtakarított keresetükből eredeti és hazai egzisztenciájukat építhetik föl.

A fölvázolt „push" és „pull" tényezők a gyakorlatban nem ilyen mereven szétválasztva, hanem egymással szoros kölcsönhatásban jelentkeztek. Ahol Magyarország „taszítása" legerősebben érvényesül, ott a „vonzó" hatások is felerősödnek, mind több értő fülre találnak. Ilyen területeken jönnek létre a kivándorlási gócok, melyek körülírására általános képletet nem adhatunk, de ezen központok fontosabb jellemzői közül párat mindenképp jól leszűrhetünk a magyarországi tapasztalatok alapján. Így, teljesség igénye nélkül, a kivándorlási régiók ismérvei közül megemlíthetem, hogy ezek a területek általában a mostohább természeti viszonyok között keresendők, távol a hazai ipari centrumoktól, vagyis gazdaságilag

9 PUSKÁS Julianna 1982. 30.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

6. kép: Kovács kőház Márton 1913-ban hazahozott kofferje.
Horváth László felvétele 1991.

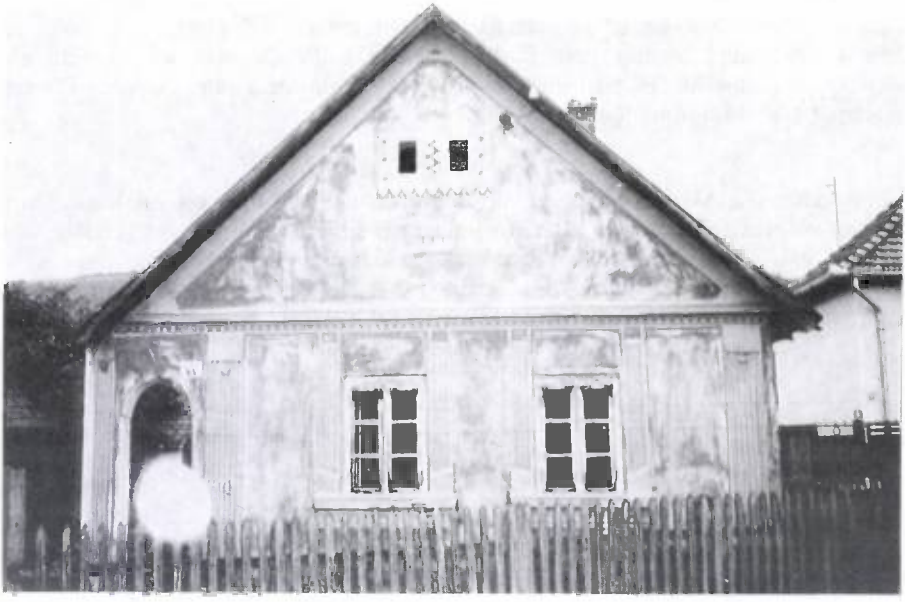

7. kép: Fejes nagyjancsi József „amerikás pénzből" épült háza. Bodony, Dózsa u. 44. Horváth László felvétele 1991.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

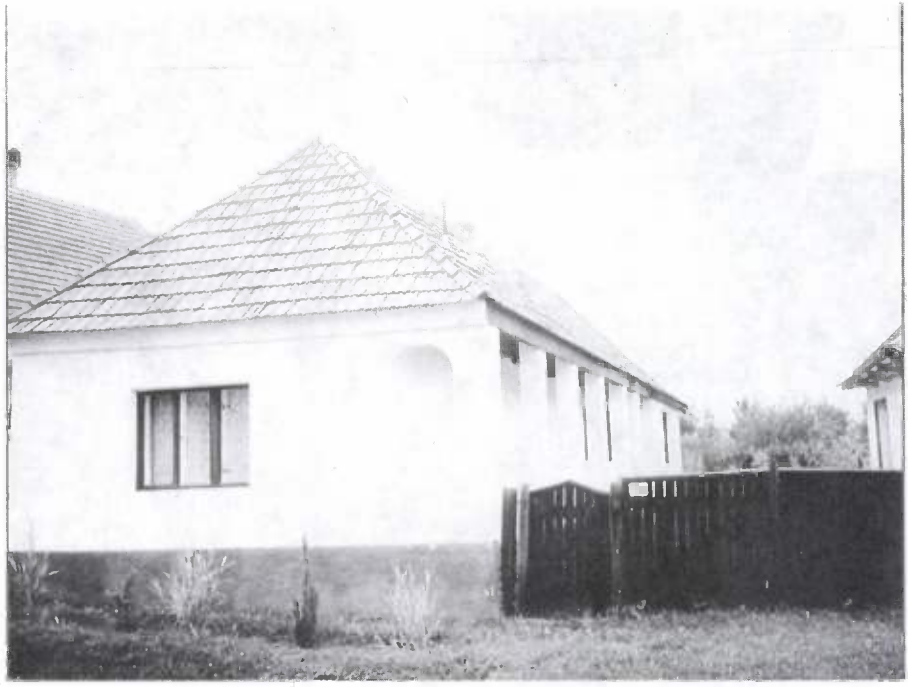

8. kép: Csomós János lakóháza. Horváth László felvétele 1991.

elmaradottabb területeken, hol a feudális eredetű nagybirtokrendszer stabilizálódott, s a mezőgazdasági munkaerő-kínálat meghaladja az ipar munkaerő keresletét.

Ezek a kritériumok mintha csak Bodony község helyzetét írnák le a század elején. Minden egyes pontja áll, és találóan fedi nemcsak a falu, de szinte az egész Pétervásári járás állapotát a századfordulón.

Bodony község a Mátra hegység egyik völgyében meghúzódva, két patak mentén terül el. Hegyes-völgyes fekvésű falu határában mindig is az erdő dominált, elegendő épület- és tűzifát adva a lakosságnak. A szinte állandóan változó alapterületű irtásföldek hamar kimerülnek és gyenge a terméshozamuk. A falu határa 7.098 kh, s ebből mezőgazdasági művelésre az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel szerint 6.981 kh-t számítottak.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

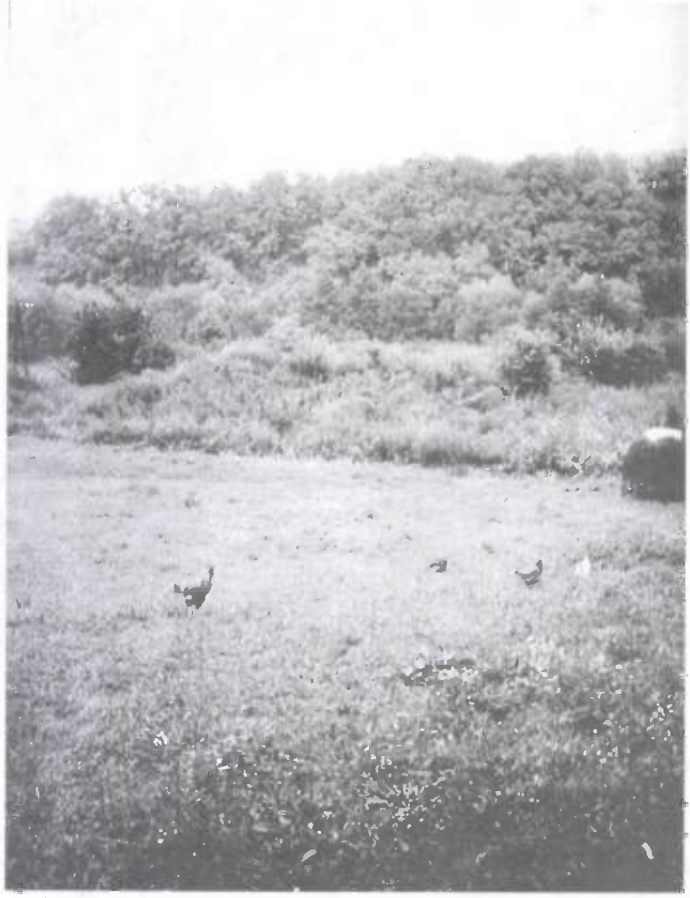

9. kép: Csomós-féle gőzmalom helye. Horváth László felvétele 1991.

I. Bodony területe művelési ágak szerint kh; %[10]

	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Nem termő
kh	1.753	55	341	975	3.624	233
%	25,1	0,8	4,9	14	51,9	3,3

Arányában és kiterjedésében szűkös szántóföldek aranykoronában számított kataszteri tiszta jövedelme kifejezetten alacsony. A századforduló táján *„még négy ökörrel húzott faekén két ember csimpaszkodott és így is fel-fel gurítja őket egy-egy keményebb göröngy. A holdankénti termésátlag búzából kb. 5 q. A föld megmunkálása gyenge, mint a szer-*

10 Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája I. 290

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

10. kép: Bodonyi esküvő Buffaloban. Reprodukció: Adamik Miklós

száma."[11] És még ezt a szűkös határt sem egyedül birtokolja a falu. A megye egyik legnagyobb uradalma a határ egyharmadát is magába foglalja.

A Károlyi-féle hitbizományi uradalom bodonyi birtokteste 2.325 kh,[12] melynek ugyan zöme erdő, de így is elvesz 102 kh szántót. Mivel maga az uradalom is úgy ítélte meg, hogy ez a föld „*tartamosan nem művelhető*", erdőgazdaságot alakítanak ki ezen a területen, a „*bodonyi erdőgondnokság*"-ot.[13]

A község maradék határa nem tudott kenyeret biztosítani a falu XIX. század folyamán egyre gyarapodó népességének, pedig a népszámlálási adatok szerint a lakosság több mint 90%-ának ebből kellett kínkeservesen megélni.

11 Farkas András visszaemlékezése (szül.: Bodony, 1882.) Idézi FARKAS Gábor 1968. 31.
12 BOROVSZKY Samu 1909. 245.
13 BOROVSZKY Samu 1909. 244.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

II. A népesség foglalkozás szerinti megoszlása
Bodonyban 1900., 1910. évben[14]

	1900	1910
Összes népesség	1.783	1.684
Mezőgazdaság, kertészet	1.606	1.503
Őstermelés egyéb ágai	33	16
Bányászat, kohászat	–	41
Ipar	67	54
Kereskedelem és hitel	12	9
Közlekedés	–	3
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	20	30
Véderő	2	1
Napszámos	1	–
Házi cseléd	30	6
Egyéb és ismeretlen	12	21

Mezőgazdaságból élők aránya 1900-ban 90,1%, 1910-ben 89,3% volt, vagyis magasan az országos, de még a megyei átlag fölött is. Más munkalehetőség a vidéken nem is igen adódott. Egyetlen gyár a környéken a parádi üveggyár, de „*...itt csak a gyár körül települt lakosság dolgozott. Falusi ember nem kerülhetett a gyárba...*"[15] Viszont az üveggyár fával tüzelt, így téli időben a bodonyiak is ölfavágással, fahordással próbálták keresetüket kiegészíteni. A faluban a századforduló táján „*... még kukorica máléból sem lakhattak jól. A sűt „kompérból" is csak kiszámolva jutott. A kenyér – „papa" – ünnepes étel volt.*[16] Igen magas a községben a teljesen nincstelenek aránya. 1900-ban 541 fő, vagyis a lakosság 30,34%-a, 1910-ben 529 fő (34,41%).

III. Bodonyi „nincstelen" lakosság létszáma[17]
(kereső, eltartott együtt)

	1900	1910
Napszámos	1	–
Házi cseléd	30	6
Mezőgazdasági cseléd	95	64
Mezőgazdasági munkás	415	459
Összesen:	541	529

A „*birtokos*" gazdák megélhetése is az ismertetett talaj és gazdálkodási viszonyok mellett igen nyomorúságos. „*A határban nadrágszíj földek tarkállottak. A sok közül alig akadt egy-két „rendes" nagyságú. A 8–10 holdas gazdának 25–30 darabban is volt földje. A megmunkálás nagyon sok időt igényelt. Sokan még nadrágszíj földdel sem rendelkeztek.*"[18] 1900-ban pedig 136 gazdaságnak volt 10 kh alatti a területe, és 46-nak 10–100 kh között,

14 Magyar Korona országainak népszámlálása 1900. 374–375; 1910. 370–371.
15 FARKAS Gábor 1962. 12.
16 FARKAS Gábor 1962. 12.
17 Magyar Korona országainak népszámlálása 1900. 375.; 1910. 371.
18 FARKAS Gábor 1969/a.59.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

11. kép: A bodonyi vőfélyek Buffaloban. Reprodukció: Adamik Miklós

míg 1910-re 65 gazdaság 10–100 kh közötti és már csak 102 a 10 kh alatti. Tehát bizonyos birtokcentralizáció megy végbe, csökken a gazdaságok száma, s ezzel együtt nő az átlagos területe. Vele párhuzamosan csökken a lakosság lélekszáma, az otthon keresetet és megélhetést találók aránya is.

A rossz minőségű föld a kenyérszükségletnek jó ha 60%-át megtermi.[19] A közelben ipar nincs, így nagy tömegben jártak el a falubeliek nagybirtokokra summásnak. Szinte minden családból ment valaki, de volt olyan is, hogy az egész család felkerekedett.[20] A századfordulón Nyitra, Trencsén és Borsod megye mellett éppen Heves megye ezen térsége volt a legnagyobb summáskibocsájtó terület.[21]

19 FARKAS Gábor 1962. 15.
20 CS. SCHWALM Edit 1989. 472.
21 SÁRKÖZI Zoltán 1965. II. 369.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

12. kép: Bodonyi hajókoffer, Kovács Mártonné Farkas Anna adatközlővel. Horváth László felvétele 1991.

Egy férfi mezőgazdasági munkásnak egész éves keresete 1900-ban 180–200, nőnek 140–160, egy gyerek napszámosnak pedig átlag 90–110 korona.[22] A tavasz beálltával az Alföldre elszegődő munkás 48–58 K-t és konvenciót kap, az asszony 30–38 Koronát a konvenció mellett (a konvenció 2–4 kg szalonna, 4–8 kg főzelék és 40–50 kg liszt)[23]. Ezért a keresetért a summások 4–6 hónapig is távol voltak falujuktól, szeretteiktől. Ahogy Farkas Gábor találóan megállapította a falu megélhetési viszonyairól: *„kicsi volt a kaptár és sok a dolgozó"*.[24]

22 HORVÁTH László 1992. 260.
23 BOROVSZKY Samu 1909. 221
24 FARKAS Gábor 1975. 15.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

13. kép: Bodonyi hajókoffer. Horváth László felvétele 1991.

A kivándorlás menete és intenzitása

Az otthoni körülmények között ellehetetlenült agrárnépesség, mely lakóhelyén megélhetést nem talált, három út közül választhatott. Vagy a városokba, ipari telepekre költözött, vagy évek hosszú során át idényjellegű mezőgazdasági munkákat vállalt, vagy beállt a kivándorlók végtelen sorába. Az egyidejű „menekülési irányok" mindegyike a szülőhely, az otthon elhagyásával járt, még a summások esetében is, akik sokszor csak télre tértek meg szeretteik körébe.

De az országot, sőt a kontinenst elhagyni olyan embereknek, kik eddig legfeljebb egy-egy vásár kedvéért lépték át szülőfalujuk határát, kockázatos és keserves vállalkozás volt. Bodonyban is nehezen indulhattak el az elsők, hogy aztán az ő sikerükön felbuzdulva 1–2 év múlva meglóduljon a falu. *„Csak az a soká, amíg az első elindul és hazajár a levele. Követi a többi. Neki buzdulnak és mennek, messze az otthontól, a hazától."*[25]

25 FARKAS Gábor 1969/a.98.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

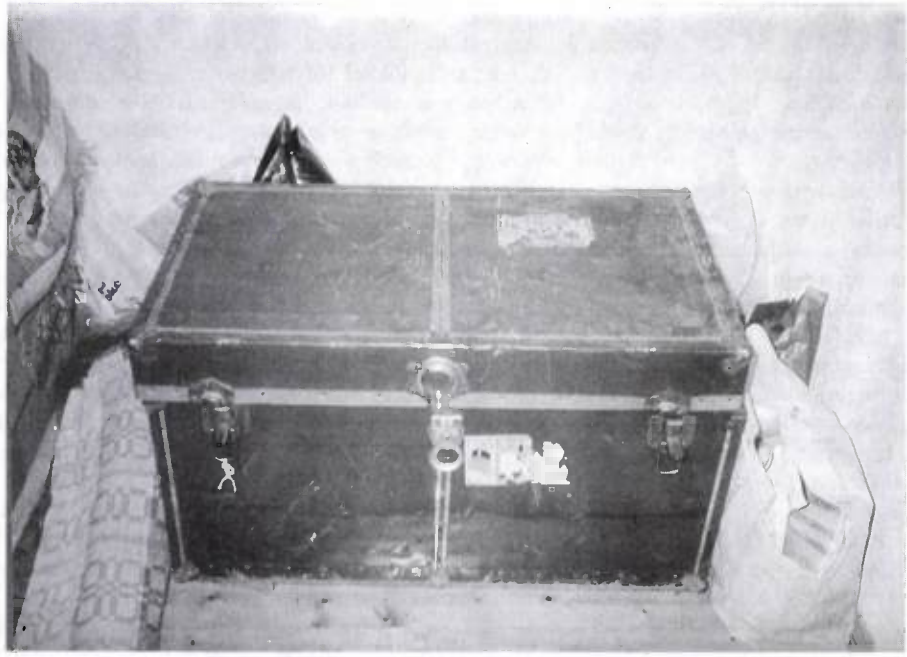

14. kép: Bodonyi hajókoffer. Horváth László felvétele 1991.

Heves megyét viszonylag későn, a századforduló táján éri el az akkor már országosan jelentős kivándorlási mozgalom. De egy-két év alatt a legsúlytottabb terület – a pétervásári járás –, olyan mérvű kivándorlást produkált, mely már az alispáni hivatalban is riadalmat váltott ki. 1902. január 31-én rendeletet fogalmaz az alispán az egri és pétervásári járások főszolgabírájához: *„A közel múltban azon megdöbbentő tapasztalatra jutottam, hogy Heves megye két járásában, az egri és pétervásári járásokban a kivándorlás ijesztő mérveket ölt. Néhány nap alatt Feldebrő, Kompolt, Tótfalu, Recsk, Bodony, Parád, Mátraderecske, Sirok és Szajla községből hetvennél többen folyamodtak külföldre útlevélért."*[26]

Majd az alispán kéri az érintett területeken működő közigazgatási kart, hogy tudakolják meg az emigráció konkrét okait, beszélgessenek el az útlevelet igénylőkkel, győzzék meg őket a vállalkozásnak kockázatos voltáról, valamint *„hivatkozzanak a hazafiságra"*. Ez utóbbira reflektál a pétervásári járás főszolgabírója, szinte postafordultával, 1902. február 4-én. *„A pétervásári járás területén levő ... községekből Amerikába történő kivándorlások nép nevével való megakadályozása iránt minden lehetőt elkövetett a főszolgabírói hivatal"*.[27] Csakhát a kivándorlásnak az oka nem a nép hazaszeretetének ellanyhulása, az erkölcsi felfogásuk meglazulása volt. *„... Tessék megnézni egy olyan állomást, ahol kivándorlók szállnak fel a vasútra! Hogy néznek ki azok az emberek ! Micsoda lelkiállapotban vannak ők és hátramaradottjaik ! Micsoda aggodalommal mennek és micsoda síróhangu-*

26 HML. Alispáni iratok IV-404/a/72. 2538/a.902. sz.
27 HML. Alispáni iratok IV-404/a/72. 14. fol.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

latban vannak! Szívesen senki azt a rögöt, melyen született, sem szegény, sem gazdag ember nem hagyja el."[28] Viszont a főszolgabíró már ebben a levelében lényegében felfedi a kivándorlás valódi okait, mert az útlevelet igénylőkkel folytatott beszélgetései során rendre azt a választ kapja, hogy: „... *ha itthon maradnának, itteni keresetükkel adóságaikat, a földjeik terméketlensége, családjaik nagy száma, s az alacsony munkadíjak miatt soha sem törleszthetnék le, s mert akik előzőleg kimentek s most pénzt küldenek haza Amerikából, itthon dolog kerülők voltak, hát mennyivel többet tudnak keresni, ha ők kimennek, kik mindnyájan dolgozni szeretnek.*"[29] Vagyis a kivándorlás fő okaként nem volt nehéz felfedezni a földéhséget, az eladósodást, a hazai keresleti lehetőségek elégtelen voltát, mégis a magyar állam és Heves vármegye is, még évtizedeken keresztül tagadta a kivándorlás és a nincstelenség közötti összefüggést. Szerette volna az erkölcsi érzület elkorcsosulásában, hazafiatlanságban, gonosz összeesküvők machinációjában, vagy végső esetben a honi közigazgatás viszonyaiban megtalálni a kivándorlás okát. Közben pedig a kivándorlók szinte őrjöngve sorolják a valós okokat: „... *földadó, házadó, kutyaadó, fegyveradó, egyházi-adó, mezőkerülő, csősz, kisbíró, pásztor, éjjeliőr, harangozó, postás, csordás, csirkés – mindenekért fizetni kell, utánjárási költség, közbenjárási költség, temetés, születés, só, cukor, dohány, bor, sör, pálinka, petróleum ...*"[30]

Nem meglepő hát, hogy a főszolgabíró, mikor végigjárta személyesen is a leginkább érintett községeket (Recsk, Derecske, Bodony, Sirok, Szajla), s hivatkozott a hazafiságra, a család, a haza, a szülőföld iránti szeretetre, azzal feleltek rá, hogy „... *mihelyt annyit szereznek, hogy adóságaikat kifizethetik, azonnal haza fognak jönni.*"[31]

A parádi körjegyző is jelenti, hogy „... *Bodony és Parád községekből „Amerikába" kivándorolni készülőket magánadóságuk, felszaporodott állami és községi terhek fizetőképtelensége s itteni munkahiány, maguk és családjuk fenntarthatása – valamint adóságuk törleszthetőségének reménye készteti a kivándorlásra. Kivándorlási ügynökségnek közreműködése ki van zárva, pénzt utazási költségekre és ottani párheti fenntarthatóságukra 300-300 koronát szoktak magukkal vinni ... A munkából megtakarított pénzükön, ha szerzeményük egy év alatt adósságuk törleszthetését fedezné – az esetben egy év alatt –, ellenesetben míg elegendő összeget nem takaríthatnak meg, nem térhetnek vissza.*"[32]

A szolgabíró későbbi leveléből az első bodonyi kivándorlók neve is ismertté válik, kik még 1901-ben hagyták el falujukat, s 1902 márciusában már ezt írja róluk: „*Bodony községből a múlt évben kivándorolt Farkas bera Sándor 1.700 koronát, Farkas bera János 960 korona, Fejes gubu Vincze 620 korona, Kis bander Márton 1.000 koronát stb. küldött haza. Mostanában is folyvást érkeznek haza jelentékeny összegek Amerikából, s ez okozza, hogy még most is tömegesen folyamodnak útlevélért.*"[33]

Talán kevesebb mint egy év alatt kint megtakarított és hazaküldött pénzük, itthon 4–6 év kemény mezőgazdasági munka vagy summásélet keresetének felel meg. Nem csoda hát, ha a hazaküldött levelek, s főleg a pénz hatására Bodonyból egyre nagyobb rajok indulnak az „Újvilág" felé. Viszont az útiköltség – kb. 300 korona – másfél, két évi itthoni keresetnek megfelelő összeg. Ez magyarázza azt, hogy nem a legelesettebbek, leg-

28 KOVÁCS Imre 1938. 76. Idézi az 1907. évi GYOSZ Ankéton felszólaló Sugár Istvánt.
29 HML. Alispáni iratok IV/a/72. 15. fol.
30 DÁNIEL Ferenc – OROSZ István 1988. 9.
31 HML. Alispáni iratok IV-404/a/72. 15. fol.
32 HML. Alispáni iratok IV-404/a/72. 12. fol.
33 HML. Alispáni iratok IV-404/a/72. 28. fol.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

15. kép: Amerikai hurkatöltő és tulajdonosa, Fejes máté Pál.
Horváth László felvétele 1991.

szegényebbek, a leginkább rászorulók próbálnak először szerencsét, hanem a főszolgabíró által is említett „dolog kerülők", a módosabb parasztok fiai, kisbirtokosok. 1902-ben például feltűnt, hogy Mátraderecske község lakosaiból készülnek azon évben legtöbben kimenni Amerikába, holott az a járás legvagyonosabb községe.[34]

1902-ben az Alispáni jelentés alapján megállapítható, hogy az egész megye területéről legtöbb útlevélért folyamodó Bodony községből került ki – 90 fő.[35] (Majd a szomszédos községek következnek: Recskről 72, Parádról 55, Sirokról 51, Mátraderecskéről 45 fő.) Viszont ugyanezen forrás alapján a falut csak 62 fő hagyná el hivatalosan. A feltételes mód azért indokolt, mert például Recskről legalább 127 fő kivándorolt ebben az évben, holott csak 72 egyén kapott útlevelet. Ez is mutatja, hogy a térségben igen magas a szökések száma, gyakori az illegális kivándorlás.

34 HML. Alispáni iratok IV-404/a/72. 15. fol.
35 Alispáni jelentés-1902. 24.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Csak a feltételezett, körülbelüli kivándorlói létszámot lehet megállapítani Bodony, Heves megye vagy akár az egész ország esetében. Mert bár országos statisztikai kimutatást Magyarországon már 1899-től készítettek rendszeresen, de ez eléggé megbízhatatlan. Sok esetben a hivatalos személyek, jegyzők szándékosan igyekeztek jelentéseikben a kivándorlás méretét csökkenteni, ténylegesnél jóval kisebb emigrációt kimutatni, vélhetőleg azért, hogy saját tevékenységüket minél kedvezőbb színben tüntessék fel.

Például Máramaros megyében nyolc év alatt közel nyolcezer embert tagadtak le a megye hivatalos közegei, s ezzel a megye kivándorlási mutatóit több mint felére csökkentették.[36] Az 1904-től megreformált nyilvántartás viszont az útlevél kibocsájtásra épül. Eleve nem öleli föl azok körét, kik útlevél nélkül szöknek, hamis vagy más útlevelével utazókat, az önálló útlevélre nem jogosult családtagokat. Viszont háromszor vagy még többször szerepelhetnek azok a „birds of passage"-ok, akik többször is megtették az utat Amerika felé. A különböző forrásokból nyert adatok – alispáni jelentések, alispáni iratok, korabeli sajtó, levéltári és statisztikai források, a község „emlékezete", saját gyűjtés – azonban lehetővé teszi a „manipulált" adatok korrigálását a szerző számára. Ha a kivándorlási mozgalom minden egyes résztvevőjét nem is sikerült felderíteni, de a főbb tendenciák, a megközelítő arányok tetten érhetők, megvilágíthatók még csaknem száz évvel a történtek után is.

A faluból ekkor útrakelők – zömében produktív korban levő férfiak –, azzal a céllal vágnak a nagy útnak, hogy Amerikában minél rövidebb idő alatt jelentősebb összeget megtakarítsanak, s ezzel itthon maradt családtagjuknak jobb megélhetést biztosítsanak. Majdan hazatérve önálló egzisztenciát teremtsenek maguk számára. Nem áll szándékukban Amerikában végleg kint maradni. A faluból kivándoroltak legnagyobb része Ohio államban telepedett le, hol bányákban, különféle gyárakban, vasút építéseknél nyertek alkalmazást 1–2 dollár (5–10 K.) napi bér fejében.[37] Munkába állva elkezdik küldözgetni a családjuknak a pénzt, leveleket, biztatva az eddig bizonytalankodó sógort, komát, testvért. Most már nem idegenbe kell elindulni, rokonokhoz, barátokhoz mennek, biztos munka, gyors gazdagság reményében. *„E levelek tartalma szerinti amerikai keresetet összehasonlítják itthoni keresetükkel, s a nagy különbség vágyat kelt bennük menni ki, menni minél hamarabb Amerikába"*.[38] A siroki plébános ezért nem is kivándorlásnak nevezi ezt a mozgalmat, hanem „nagyobb kereset végett való kirándulásnak". Hisz csak bizonyos időre tervezik KIRÁNDULÁSUKAT, azután jönnek haza és élnek itthon.[39]

1903-ban 48 fő kért útlevelet és 41 ember vándorolt ki Bodonyból.[40] Az egész megyéből 647-en vándoroltak ki ebben az évben, 57%-uk a pétervásári járásból (371 fő).

Ez évi adatok is jól mutatják, hogy a Heves megyei kivándorlás fő góca épp Bodony és a szomszédos települések. Ebben az évben 384.748 koronát küldtek hivatalosan haza Amerikából a pétervásári járás kivándorlói (hivatalos számuk ekkor 770 fő), vagyis egyénenként átlag 500 koronát.[41] Az alispán ennek következtében egyenesen üdvös hatásúnak nevezi a mozgalmat. Fel sem merült, hogy a kivándorlás okait meg kellene szüntetni. Egy dolog aggasztja, hogy a szórványosan már jelentkező visszavándorlók szabadabban gondolkoznak, eszmekörük tágult, tetteikben önállóak, s nehezen tudnak visszailleszkedni az otthoni viszonyokba.

---

36 RÁCZ István 1972. 435.
37 Alispáni jelentés-1902. 26.
38 HML. IV-404/a/72. 10. fol. A siroki plébános főszolgabíróhoz intézett leveléből.
39 HML. IV-404/a/72. 11. fol.
40 Alispáni jelentés-1903. 20.
41 Alispáni jelentés-1903. 23.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1904-ben az év első felében a szokott módon és mértékben gyülekeznek a kivándorló csapatok Bodonyban. 35 útlevélkérelem érkezik az alispánhoz, s 34 fő ténylegesen hajóra száll.[42] Ám az ez évben bekövetkezett bodonyi katasztrófa a község későbbi kivándorlását is nagymértékben befolyásolja: *„Az óriási tűzkatasztrófa hétfőn a délelőtti órákban támadt s az óriási szélben gyors egymásutánban gyúlt ki ház ház után s nemsokára egész utcasorok váltak lángtengerré. A templom szintén áldozata lett a veszedelemnek s 4 ember, kik a szentélybe szorultak, a füst és hőség folytán életüket vesztették. Estefelé ért véget csak a község tűzhalála s a pusztulás rettenetes volta csak akkor tűnt elé. A község 300 háza közül csak 5 nem égett le. Melléképületek, gazdasági gépek, felszerelések és aprólékok mind elpusztultak. A falu lakói – gazdasági gépek híján – még lábon álló gabonájukat sem tudják betakarítani. Sok ember kinn hál a szabadban, a lakosság nagyrészének betevő falatja sincs. A nyomor óriási".*[43] – írja a megyei sajtó. Noha a pánikhangulatban íródott beszámoló talán túlzott, de az évvégi alispáni jelentés is hasonló képet fest Bodony tűzhaláláról, mely szerint a falu 291 lakóépületéből épen csak 58 maradt.[44] Az egyik áldozat – Fejes mojzes Józsefné – az ura által Amerikából küldött pénzért ment vissza a lakóházba, de kijönni már nem tudott: útját vágta a láng, megfojtotta a füst.[45]

1905-től teljesen új fejezet kezdődik a bodonyi kivándorlás történetében. A megyei kivándorlásban eddig is élenjáró község most az üszkös falu emlékétől hajtva megindul az Újvilág felé. Még télen a romok között a családok igyekeznek egy-egy sarkot, szobát úgy rendbe tenni, hogy a honmaradók rövid ideig ellakhassanak, majd útlevéllel, de egyre inkább útlevél nélkül nők, gyermekek, férfiak vegyesen szállnak hajóra. Házi készítésű *„kukukk"*-tarisznyába kötve viszik magukkal az odahagyott haza minden emlékét. A tűzkatasztrófa sújtotta falu jelentős összegű kamatmentes állami ínségkölcsönt kap az újjáépítésre[46], de ennek törlesztését a már korábban eladósodott lakosság nem képes a hazai, helyi kereseti lehetőségek mellett megoldani. Így csapatokba verődve a munkaképes bodonyiak, tömegesen hagyják el a települést.

Kovács kőház Márton 16 évesen 11 hasonló korú társával együtt kényszerül 1905-ben elhagyni a falut, hogy mint a népes család legidősebb fiúgyermeke, a rombadőlt családiház újjáépítését a kintről hazaküldözgetett dollárokkal támogassa. (1–2. kép.)

1904-ig a lelkész szavaival élve a *„Kirándulás kora"* zajlott, mikor is szinte kizárólag férfiak, családjukat hátrahagyva, a biztos visszatérés reményében indultak Amerikába. Most azonban a *„Tömegek kora"* következett el – 1905–1909. között. A falu lakosságának egynegyede megjárja az Újvilágot[47], s az „új népvándorlásban" a családosok, nők, gyermekek is egyre inkább részt vesznek.

A házukat, kuporgatott vagyonkájukat vesztett emberek a tűz után rá is kényszerülnek a falu elhagyására, de könnyebben is szánják rá magukat, mert otthon csak kormos falakat

42 Alispáni jelentés-1904. 19.

43 Hevesvármegyei Hírlap 1904. júl. 14. (XII. évf. 56. sz.) 3. old.

44 Alispáni jelentés-1904. 27.

45 Alispáni jelentés-1904. 27.

46 HML. V-212/2. Bodony község közgyűlési jegyzőkönyve

47 KOSJÁN László gyűjtése (1979.) DIV. ENA. 2073-79. Kivándorlás Amerikába. Fodor István visszaemlékezése: *„...a falu negyedrésze kiment Amerikába, ... voltak köztük családosok is..."* Farkas mihály András: *„...a falu 1/4-e kiment Amerikába, a kivándorlók mintegy fele visszajött, különösen sokan az 1904-es faluégés után, nagyobbrészt nőtlen férfiak mentek, de a családosok is családjukkal, volt olyan, hogy később ment utánuk a családjuk..."*

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

hagynak. Az összes bodonyi kivándorlónak körülbelül 62%-a ez alatt az 5 év alatt indul el, mi részint a tűz hatása, másrészt országosan (és a megyében is), ez az időszak a magyarországi kivándorlás folyamatának csúcsa.[48]

1905-ben Bodonyban 126 fő kapott útlevelet, s bár az alispán szerint csak 102 fő vándorolt ki ebben az évben[49], a falu emlékezete, közvetett adatok alapján az ez évben útrakelők számát 130 fő fölött kell megállapítanunk. Vagyis közvetlen a tűz után a lakosság 8%-a elhagyja a települést.

Ekkorra már Amerikában is kezdett kialakulni a falu hagyományos kinti telepe. Részint az USA klimatikus viszonyai, részint a munkalehetőségek szabták meg azt, hogy a kivándorlók mely területre törekedtek. A fellelhető adatok alapján a falubeli kivándorlók jó része New York, New Jersey, Pennsylvania, Ohio és Indiana államokba igyekezett. Ezen 5, jobbára mérsékelt égövű állam volt a bodonyi kivándorlók úticélja. Itt sok településen már a faluból származó rokonok, ismerősök várták őket.

Különösen igaz ez Buffalo (New York állam) és Toledo (Ohio) esetében, hol ekkorra már bodonyi burdosházak[50] létesültek.[51] A kivándorlók zöme e két településen megfordult, bár mint igazi vándormunkásoknak, gyakran kellett munkahelyet változtatni. Sokszor saját elhatározásuk folytán, de még inkább a gyárak munkaerőt toborzó megbízottainak követelményei szerint. Gyakran már néhány fizetés után tovább mentek egyik vidékről a másikra.[52] A korban is feltűnt, hogy „... *Ezer mérföldnyire keresni munkát a magyarnak, aki odahaza a vásárra napokig készülődött, meg se kottyan. Bármi csekély ok, pl. egy jó pajtásnak biztató levele, rábírja jobb munkájának az elhagyására ...*"[53] Így aztán idővel még Kaliforniába is eljut egy-egy bodonyi, de mindvégig az említett térség gyakorolja a legnagyobb vonzerőt.

A jelzett tendenciák hatására az alispán is hangnemet vált. A kivándorlás problémája igazán akkor kezdi aggasztani, mikor észreveszi, hogy „*a mozgalom nemcsak hogy vissza nem fejlődött, sőt erősen gyarapodik; amennyiben 139 nő és 68 gyermek választott új hazát*"[54] a megyéből 1905-ben.

Ez a folyamat a következő években csak erősödött. Bodonyban 85 fő kap útlevelet, s bár az alispán csak 66 kivándorlót regisztrált, mégis közel 80 fő hagyhatta el a települést 1906-ban[55]. A „tömegek korának" fő ismerve, amellett, hogy a mozgalom a létszámát tekintve nagyon felerősödött, az, hogy a nők és a gyerekek szerepe megnő. Ez egyben jelzi a kivándorlás céljának megváltozását is, hiszen aki egész családját kiviteti, az gyakorlatilag már végleges búcsút mond a szülőföldjének.

Az 1906-ban már lassan csordogáló visszavándorlás terén pedig új jelenség, hogy a visszatérő kivándorló csak 3–5 hónapig kíván itthon megpihenni, hogy aztán újult erővel

---

48 PUSKÁS Julianna 1974. 32. „*A tömeges kivándorlás időszakában Magyarországon három év emelkedik ki a legmagasabb gyakorisági mutatókkal: Ezer lélekre 1905-ben 7,1; 1906-ban 7,5; 1907-ben pedig 8,5 amerikai kivándorló esett.*"

49 Alispáni jelentés-1905. 35.

50 Boarding house = penzió.

51 MM. TA. 1263. 91. Bodonyi kivándorlás (A szerző gyűjtése). A burdosházat eredetileg parádiak hozták létre, Csortos János és neje, Kívés Mária Buffalóban.

52 PUSKÁS Julianna 1982. 199.

53 Szabadság 1901. 10. jubileumi szám 17. Közli: PUSKÁS Julianna 1982. 200.

54 Alispáni jelentés-1905. 35.

55 FARKAS Gábor 1969/a. 103.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Amerikában folytassa vagyonszerző munkáját, vagy hogy itthon értékesítve vagyonát, a családjával együtt emigráljon a tengerentúlra. E földuzzadt mozgalomnak mégis az alispán számára – s a „hivatalos" Magyarország számára –, a legnagyobb hátránya az volt, hogy *„A munkaerő rohamos megfogyatkozása vármegye szerte nagy munkáshiányt és jelentékeny munkabéremelkedést eredményezett. Ez azon körülmény, mely maholnap arra kényszerít bennünket, hogy a kivándorlási szabadságot korlátozni kelljen."*[56]

A hivatal szemében egyre látványosabb emberveszteséget a hazaküldött dollárok kompenzálják. Bár erről már régóta senki biztos adatot nem adhat, hisz a kereskedelemügyi miniszter Amerikába kivándorolt egyénektől érkezett pénzküldeményekről gyűjtött adatok nyilvánosságra hozatalát már 1902-ben megtiltotta[57]. De a kiszivárgott adatok is óhatatlanul torz képet adnak, mert a kivándorlók – félve, hogy a *„kabátos emberek"* még ezt is megadóztatják valamiképpen –, igyekeztek a postát megkerülve, bankok, levelek, vagy közvetlenül a visszavándorlók útján megtakarított pénzüket szeretteiknek hazajuttatni. Az alispán pedig igyekezett minél kevesebb hasznot kimutatni, szerinte *„a legjobb számítás szerint egyénenként alig marad évi 200 korona (40 dollár) tiszta jövedelem."*[58] Eljárása is igazolja, hogy a kivándorlási mozgalom mögött nem valami gonosz összeesküvés, lelketlen csábítók állnak. Az igazi kivándorlási ügynök az amerikai pénz, az amerikai levél, vagy az Amerikából visszatért kivándorló.

Ezért szükséges, hogy a kinti kereseti lehetőségek és a megélhetési, fenntartási költségek ismeretében állapítsuk meg egy kivándorló megtakarítási lehetőségeit. Elöljáróban megemlítem, hogy egy magyar munkás életmódja az USA-ban jóval alatta volt a kinti „standard of life"-nak, hisz eleve megtakarításra törekedett. *„Alacsony átlagot véve keres egy nőtlen munkás 1,5 dollárt. Szállásadónál lakik és a burdért fizet havonkint 6–8 dollárt. A burdba bele van értve a lakás, víz, fürdőhasználat, mosás, esetleg reggeli és a háziasszony köteles a burdos által hozott ételeket elkészíteni. A húst a burdos könyvre véteti és a hónap végén elszámol. Egy hónapban költ az étkezésre 3,4–4 dollárt. Ha hozzácsapunk még ehhez havi 5 dollárt a személyi kiadásoknak, azt látjuk, hogy napjában kétszeri húsevés mellett a legényembernek csaknem 30 dollárt lehet havonként félretenni. A mi pénzünkben 150 korona"*[59]. Vagyis takarékos életmód mellett egy év alatt 1.800 koronát lehet félretenni még a nyelvet nem ismerő, szakképzettséggel nem rendelkező magyar kivándorlónak is. A már ismertetett adatok alapján, pusztán az éves megtakarítás 5–7 év itthoni keresetének felel meg.

Mintegy kontrasztként hadd álljon itt egy-két hazai példa. A többször is hivatkozott adat, mely szerint itthon is jócskán megemelkedtek a mezőgazdasági napszámbérek, lényegében igaz. 1906. tavaszán zajlott Heves megye addigi legnagyobb munkászendülése és bérharca. A munkás- és családsztrájkot csak két század katonával sikerült leverni, de a megmozdulás elérte, hogy a napszámbérek látványosan emelkedtek.[60] Az egész évre megállapított napszám hónaponként eltérő összegű, de átlagosan 1,5 koronát lehet keresni naponta. Vagyis egy mezőgazdasági munkás egy évben közel 430 koronát kereshet, feltéve, ha végig van munkája. Ugyanakkor Magyarországon jóval drágább a megélhetés, mint

56 Alispáni jelentés-1906. 28.

57 HML. Alispáni iratok IV-404/a/72. 24. fol. hivatkozik a Kereskedelmi Miniszter 31878/1902. évi leiratára, mely szerint ezen összegek *„csakis a miniszterelnök úrral és a belügyminiszter úrral közöltetnek."*

58 Alispáni-jelentés-1906. 29.

59 TONELLI Sándor 1908. 436.

60 Hevesvármegyei Hírlap 1906. márc. 25. 3. old.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Amerikában. Kint 1 kiló marhahús csont és faggyú nélkül 14–15 cent, itthon 80 krajcár.[61] Ennek ellenére 1907-ben mintha a kivándorlási mozgalom megtorpanásának lennénk tanúi. Bodonyból 62-en igényeltek útlevelet, és körülbelül 50 fő a községet elhagyók száma.[62] E jelenségnek az okait azonban nem a honi helyzet javulásában kell keresnünk.

A község mobilabb rétege részint már kivándorolt, részint pedig későbbre halasztja útját az amerikai elnökválasztás miatt, mert a falubeliek a kintiek leveléből értesültek arról, hogy ilyenkor rosszabb az esély az elhelyezkedésre, kevesebb a munkaalkalom. Ennek tudható be az is, hogy a visszavándorlás is megindul. Ez évben közel 40 fő tért vissza a faluba.[63] Viszont a nők és gyermekek elvándorlása 1907-ben is jelentős, midőn 150 nő és 89 gyermek hagyja el a vármegyét.[64]

1908-ban még mindig az egész Amerikát lázban tartó elnökválasztás miatt 30 fő körüli népesség hagyta el a falut.[65] Érdemes felfigyelni arra, hogy akkorra a kivándorlás alakulását mennyire az USA napi helyzete határozza meg. Ez arra vall, hogy a kivándorlók teljesen tisztában voltak az amerikai viszonyokkal. Ekkorra már nemcsak az odavezető útirányokat ismerték, hanem a kinti munkabér-viszonyokat, a munka természetét, a körülbelüli lehetőségeket is.

A „tömegek korának" utolsó évében – 1909-ben Amerika *„mint a mágneses erő a fémport, tapadásszerűleg vonzotta a tengerentúli munkásosztályt."* A községet elhagyók száma ismét jelentékenyen megnövekedett. A megyében Bodonyból szereztek útlevelet a legtöbben, 50 fő.

Az ismert okok miatt eddig visszafogott kivándorlás most oly erővel indul újra, hogy nagyon magas a szökések száma.[66] Az illegális kivándorlókkal együtt 76 fő hagyta el a falut.[67] Sokan a már visszatértek közül is újra felkerekedtek. Így tett Farkas sárkány István (3. kép), ki egyszer már megjárta Toledo kőbányáit 1904–1906 között, s most már mint öreg amerikás, ismét szerencsét próbált. A magyar emigránsok, köztük a bodonyiak, nem lehettek válogatósak. Minden munkát vállaltak, amit jól megfizettek. Olcsó és igénytelen munkájukkal lenyomták az amerikai munkás munkabérét is. Kovács Imre egyenesen *„fehér rabszolgáknak"* nevezi őket.[68] A bodonyi Kovács bence Márton évekig dolgozott olyan szénbányában, hol a járatokba hason kellett bemászni. Farkas szelei János minden munkát vállalt, több településen dolgozott, s munkája eredményeként itthon 20 hold földet vásárolhatott. (4. kép.) Sokan pusztulnak el, rokkannak meg a túlfeszített munkában. Farkas sárkány Istvánnak 1911-ben a toledói kőbányában egy csille összeroncsolta a lábait. Noha önhibáján kívül lett nyomorék, mégis egy évig tartott a pereskedés, míg a bánya végül is kártérítést nem adott, de hajójegyét hazafelé kifizette.

Csomós János (5. kép) vasútépítésnél talált munkát, hogy erejét megfeszítve itthon majdan önálló egzisztenciát teremtsen.

A kivándorlás újbóli fellendülésében nagy szerepe volt a készülő új kivándorlási törvénynek, melyről az újságok is sokat cikkeztek. Az 1909. szeptember elején életbe lépő 1909: II. törvény az útlevélhez jutást nagyon megnehezítette. A 2. § a védköteles férfiak esetében 100-tól 1.000 K-ig terjedő óvadékot állapított meg.[69] Ennek is köszönhetően

61 TONELLI Sándor 1908. 437.
62 Alispáni jelentés-1907. 36.
63 FARKAS Gábor 1969/a.103.
64 Alispáni jelentés-1907. 36.
65 FARKAS Gábor 1962. 11.
66 Alispáni jelentés-1909. 21.
67 FARKAS Gábor 1962. 11.
68 KOVÁCS Imre 1938. 34.
69 Magyar Törvénytár 1910. (1909.) 4–29.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1910-től új korszak kezdődik a bodonyi kivándorlásban. A tömeges emigráció helyét a nagyon is tudatos *„Családegyesítés és a nők kora"* váltja fel.

Ebben az időszakban megközelítőleg 100 fő hagyja el a falut, vagyis a bodonyi kivándoroltaknak körülbelül 15%-a. De míg a korábban kivándoroltaknak alig 5%-a volt nő, ekkor már a községet elhagyók között 25 lány, asszony található, ami a kivándorlóknak 1/4-e. A korszaknak a fő sajátossága éppen ez – amellett, hogy az említett okok miatt a kivándorlás intenzitása visszaesett. Az 1914-es év adatai már csonkák. Az időközben kitört világháború erőszakkal szakítja meg a kivándorlás – és visszavándorlás – menetét. Az útlevelek kiállítási joga is ideiglenesen újra a belügyminiszter hatáskörébe került.[70]

1910-ben 27 fő hagyta el a települést, köztük 5 asszony.[71] Az 1910. évi népszámlálás adatai már magukért beszélnek. A pétervásári járásban a lakosság fogyása a fő tendencia. Az említett térségben Bodony, Bükkszék, Recsk, Szajla és Terpes lakossága is csökkent, de leglátványosabban éppen Bodonyban, ahol a fogyás 111 fő, a népesség 6,5%-a.[72] Az ekkor összeírt 1.672 főből is 213 távollevő. A nagymérvű csökkenést az alispán a kivándorlás mellett igyekszik az 1903. és 1904. évben pusztító „roncsoló-toroklob", valamint az 1909-ben fellépő vörheny és kanyaró járványnak betudni, de számára is nyilvánvaló, hogy főleg a tűzvész után bekövetkezett nagymérvű kivándorlás okozza leginkább a lélekszám csökkenését.[73]

1911-ben az alispán megpróbál képet adni azon községek kivándorlásáról, ahonnan legalább száz kivándorló eltávozott. Eszerint a táblázat szerint Bodony a harmadik legtöbb embert útraindító település. (Az első Recsk, a második Sarud). De az itt közölt adatok nyilvánvalóan tévesek, lefelé kerekítettek. A táblázat szerint Bodonyt mindössze 423 fő hagyta el, s már 110 ember haza is tért Amerikából[74]. Sőt megemlíti, hogy a kivándoroltak száma ettől csak alacsonyabb lehet, hisz kétszer is számítjuk azt az embert, aki már másodszor megy ki. A dolgozatban 1911-ig e tanulmány szerzője körülbelül 550 kivándorlást regisztrált, tehát több mint száz emigrálásról az alispánnak „nem volt tudomása". 1911-ben a község emlékezete 23 kivándorlót őrzött meg, melynek 13%-a nő.[75]

A balkáni háborúk, valamint az európai katonai készülődés nagy szerepet játszott abban, hogy az eddig még bizonytalankodó családok végérvényesen az amerikai letelepedés mellett döntsenek. Az USA-ban már biztos keresettel és némi hely- és nyelvismerettel rendelkező családfő most sietve kiviteti itthonmaradt családját, feleségét. Amerikában amúgy is nagy érték volt a nő. A nős kivándorló amint csak tehette, házat bérelt, esetleg vásárolt, és a burdosok tartásával igyekezett családja jövedelmét szaporítani, s ehhez a „burdos-asszony" elengedhetetlen volt.[76] 1912-ben a 12 kivándorló mindegyike nő, s az 1913-ban útrakelő 4 emigráns is az asszonyok sorából került ki.[77]

Ebben nagy szerepe lehet a miniszterelnök azon rendeletének, mellyel a feszült politikai helyzetre való tekintettel a védköteles férfiszemélyek kivándorlását 1912-ben teljesen megtiltotta, s a már kiállított útlevelek kézbesítését is megakadályozta.[78]

---

70 FÁNCSI József 1969. 175.
71 FARKAS Gábor 1962. 11.
72 Alispáni jelentés-1910. 22.
73 Alispáni jelentés-1910. 25.
74 Alispáni jelentés-1911. 19.
75 FARKAS Gábor 1962. 11.
76 VÁZSONYI Endre 1980. 95. *„A feleség a gazdasági érvényesülés közvetlen és nélkülözhetetlen eszköze volt, akárhogy is próbálnánk érzelmesíteni a dolgot: anyagi érték."*
77 FARKAS Gábor 1962. 11.
78 Alispáni jelentés-1912. 25. Hivatkozás a 7227. és a 7252/M.E. 1912. számú rendeletre.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Megyei viszonylatban is ijesztően megnőtt a nők és gyermekek részesedése a kivándorlásban. Míg 1907-ben az összes kivándorlónak csak 9,4%-át alkották, addig 1908-ban 13,4%; 1909- ben 18,4%; 1910-ben 14,6%; 1911-ben már 43,9%; 1912-ben pedig 37,8% volt a részesedésük.[79] Ami bizonyítja, hogy a Bodony esetében felállított korszakolás: kirándulás kora, tömegek kora, nők és családegyesítés kora; a megyei tendenciákat tekintve is helytálló.

Ebben az időszakban nagyon sokan haza is térnek. A háborús helyzetben a családfő nem akarja szeretteit, feleségét védtelenül itthon hagyni. Így tett 1913-ban Kovács kőház Márton is, aki 1905-ben hagyta el a települést. Az apjának hazaküldözgetett pénzből felépített ház mellett még egy fertály (7 hold) földet is vásároltatott. Buffalóban már önálló egzisztenciát teremtett. Végig ugyanabban a vasgyárban dolgozott és ugyanazon a burdon lakott. Itt ismerkedett meg a burdos sógornőjével, a parádi Kívés Erzsébettel, kit testvére hívott ki, mert a segítségével még több kivándorlónak szállást tudtak adni. A buffalói magyar templomban fogadtak egymásnak örök hűséget, s első gyermekeik is itt születtek. 1913-ban azonban mégis visszatértek Kovács kőház Márton családjának unszolására. (6. kép)[80]

1914-ben a világháború kitörése a kivándorlás felfelé ívelő szakaszát törte meg. Csak az első félévben legalább 30 férfi – zömmel szökevény – hagyja el a falut. Menekültek a katonai mozgósítások, behívások, a háború elől. Sok visszavándorolni szándékozót is visszatartanak a hazai hírek.

A bodonyi kivándorlást tehát nem az otthoni helyzet javulása, vagy a szigorító intézkedések hatása állítja meg. Külső ok – a világháború kitörése – szakítja félbe, mely egyben jelzi is, hogy amennyiben a háború után változások nem következnek be a faluban, a mozgalom bármikor újraéledhet.

79 Alispáni jelentés-1912. 25.

80 MM. TA. 1263.91. A szerző saját gyűjtése.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

IV. A bodonyi kivándorlók feltételezett létszáma
1900–1914.

Korszak	Év	Kivándorlók létszáma
Kirándulók kora „pionírok”	1900	1
	1901	4
	1902	62
	1903	41
	1904	34
Tömegek kora	1905	130
	1906	80
	1907	50
	1908	30
	1909	76
	1910	27
Családegyesítés és nők kora	1911	23
	1912	12
	1913	4
	1914	30
Összesen:	1900–1914	604

A táblázat alapján, az 1910. évi népszámlálás adatait figyelembe véve, a falu lakosságának 36%-a részt vett a „modern népvándorlásban”.

Noha a kivándorlók között esetleg többször is szerepelhetnek a „vándor madarak”, kik több ízben is megtették a hosszú tengeri utat,[81] de legalább ennyi kivándorlás a hatóságok teljes megkerülésével történt. Nem lehet például pontos képet adni a kiskorúak kivándorlásáról, valamint elég nehéz felderíteni a nők arányát ebben a mozgalomban.

81 TONELLI Sándor 1908. 431. A kivándorlóhajón találkozott olyan emberrel is, aki kilencedik alkalommal indult neki Amerikának.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

V. Nők szerepe a bodonyi kivándorlásban

Év	Létszám	Év	Létszám
1900	1	1908	1
1901	–	1909	7
1902	–	1910	5
1903	–	1911	3
1904	–	1912	12
1905	1	1913	4
1906	7	1914	1
1907	5		
Összesen:			47 fő

A bodonyi kivándorlóknak közel 8 százalékát alkották a nők, de ha korszakonként vizsgáljuk arányukat, akkor feltűnik, hogy a „kirándulók korában" szerepük elhanyagolható (0,7%). A „tömegek korában" 21 fő, vagyis a falut ekkor elhagyók 5,7%-a. A „családegyesítés és nők korában" azonban a kivándorlóknak már 26%-át adják.

A visszavándorlók létszámát még nehezebb meghatározni. Míg az emigrálásnál a többség nem kerülhette el a hivatalok figyelmét, a visszavándorlás sokszor szinte „titokban" történt, főleg, ha a kivándorlónak szándékában állt Amerikába visszatérni. Tovább nehezíti létszámuknak a meghatározását az, hogy a századeleji kivándorlók közül sokan csak a 20-as, 30-as években térnek haza. Így a táblázatban közlöm az 1920–24 között visszatértek létszámát is, hisz ők még biztosan a világháború előtt hagyták el a községet.

VI. Bodonyi visszavándorlók feltételezett létszáma[82]

Év	Létszám
1905	8
1906	11
1907	40
1908	20
1909	–
1910	–
1911	9
1912	10
1913	6
1914	2
1922	1
1923	–
1924	1
Összesen:	108

82 FARKAS Gábor 1969/a.103.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A visszavándorlás kérdésének megítélésében a magyar szakirodalom is igen ingadozó. Kovács Imre a kivándorlók 28%-át jelöli meg későbbi visszavándorlóként[83], Rácz István 25%-ra teszi ugyanezt az arányt[84], míg Puskás Julianna az USA Bevándorlási Hivatal adatai alapján a kivándoroltak 35–40%-át jelöli hazatérőnek.[85] Bodony községben azonban a kivándorlóknak csak 18%-a tért vissza. Ez egyben azt is jelenti, hogy a falunak a kivándorlásból származó vesztesége közel 500 fő.

Az Amerikában letelepült kivándorlókban halálukig élt a vágy, hogy egyszer még hazajönnek. Volt, aki 57 év után látogatott haza[86], volt, aki a halálos ágyán is a visszautat fontolgatta. Az 1950-es évekig olyan élénk jövés-menés folyt Amerika és Bodony között, olyan sűrű csomag- és levélváltás, mely a kintlévő népességnek állandóan változó létszámát is feltételezi. Farkas balázs József (Szül.: Bodony, 1855) halálakor készített „Haláleset-felvétel"[87] jól tükrözi a falu emberveszteségét. A hét életben lévő gyermeke közül két leánya élt a faluban, egy fiú vitézi telken az Alföldön, négyen pedig az USA-ban. A közgyűlési jegyzőkönyvekben is rendre felbukkannak illetőségi ügyek kapcsán a kivándorlók.

A végleg kivándoroltak sorsáról azonban így is csak szórványos adataink vannak. Csak esetlegesen értesülünk arról, hogy milyen intézményeket, közösségeket hoztak létre, hogyan éltek Amerikában. Nem tudjuk, hogyan igyekeztek alkalmazkodni a kinti körülményekhez, s azt sem, hogy miképpen és mikor következett be integrálódásuk, majd az asszimiláció. Ezen kérdésekre választ csak egy kinti kutatás adhat.

„Ajm gentleman"

Az alcímben is szereplő mondat egyike azoknak a kifejezéseknek, melyet országszerte a kivándorlóktól hallani lehetett. Sokuknak az angol tudása nem is haladta túl ezt a szintet, de a kivándorlók nagy előszeretettel keverték még itthon is a magyar szövegbe a kint ellesett szavakat. Bodonyban mind a mai napig a kivándorlók leszármazottai is – kik már itthon születtek –, meggyőző természetességgel használják az angol szavakat, speciális kifejezéseket. A *„bakett"*, *„burdosház"*, *„fektri"* kifejezések olyan természetesek napjainkban is, hogy nem is próbálják megmagyarázni, sőt azt sem tudják legtöbbször, hogy ezek angol szavak.[88] Egy olyan mozgalomnak, melyben a község lakosainak 1/3-a részt vett, nyilvánvalóan a nyelvi megnyilatkozásokon túl számtalan egyéb emléke tetten érhető. Ám a kivándorlókat ért tudati hatás napjainkra kevésbé felderíthető az azóta eltelt hosszú idő okán. Sőt a szerző a tárgyi emlékek feltérképezése során is tanulságos akadályba ütközött, melyet eddig a témával foglalkozó kutatók még nem említettek. Az 50-es évek elején az ÁVH is felfigyelt Bodony és Amerika közötti élénk levélváltásra és kapcsolattartásra. Bár nyilvánvaló volt, hogy a községben nincs olyan család, melynek valamelyik tagja ne hányódott volna a tengerentúlra, mégis néhány férfit „begyűjtöttek". Arról faggatták őket, hogy ki az „amerikai kapcsolatuk", voltaképpen „kinek és miképpen kémkednek".

---

83 KOVÁCS Imre 1938. 83.

84 RÁCZ István 1980. 230.

85 PUSKÁS Julianna 1982. 69.

86 DIV. ENA. 1392-72. Farkas vincze Jánosné visszaemlékezése (Gyűjtötte: BAKÓ Ferenc) A férje 57 év után látogatott haza.

87 HML. V-212/7. Bodony, Iktatott iratok 311/1942.sz.

88 MM. TA. 1263.91. Bodonyi kivándorlás (A szerző gyűjtése): *bakett* - bucket = ételhordó; *burdosház* - boarding house = penzió; az amerikás magyaroknál a nős *gazdának* a háza, ahol nőtlen *magyar* munkások is laknak; *fektri* - factory = gyár, üzem.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A megriadt feleségek, gyerekek még azon a napon a kert végében elégették az addig őrizgetett fotókat, hazaküldött leveleket, útleveleket. Minden olyan emléket, mely hozzátartozójuk ellen esetleg bizonyíték lehetne.[89] Ebben a tudatos pusztításban megsemmisült anyagokat később a falubeliek maguk is igyekeztek pótolni. Sok családi fotóalbumba később az amerikai rokonoktól kérnek másolatot azokról a képekről, melyeknek az eredetijét vagy első példányát a pánikban megsemmisítették.

Két további nehézséggel kell még a kutatás közben megküzdeni. Az egyik akadályt az okozza, hogy a kivándorlás a század 20-as éveiben ismét fellendült a faluban. Immáron nem az Egyesült Államok az úticél, mert az 1924-ben bevezetett kvóta-rendszer gyakorlatilag lehetetlenné tette a magyarok bevándorlását. Ekkor kap nagyobb hangsúlyt a bodonyi kivándorlásban Kanada, s a nagy gazdasági világválság idején pedig Argentina, Uruguay. Kanadába 1924–1939 között 83 bodonyi távozott[90], s leginkább Ontario tartományban telepedtek le. Ezen belül is fő központjuk Windsor lehetett.[91]

Gyakorlatilag tehát a bodonyiak a határ két oldalán éltek. Szoros kapcsolatot tartottak a két ország magyar lakói, ezek lehettek baráti vagy rokoni szálak. Gyakran utazgattak egyik államból a másikba, gyakori volt az is, hogy átköltöztek, ha valamilyen indok ezt megkívánta.[92] A gyűjtés során így nehéz szétválasztani a századeleji kivándorlás tudati és anyagi hatásait, az ezt követő időszak kivándorlóinak emlékeitől. Családok hosszú során, mint valami öröklött betegség, húzódik végig a kivándorlás. Csak példaként említem, hogy az Egyesült Államokban megrokkant Farkas sárkány István fia, ifj. Farkas sárkány István 1927-ben Kanadába vándorolt, hogy végül az unoka, Farkas sárkány János kövesse 1966-ban szintén Kanadába. Farkas szelei János fia is, ifj. Farkas szelei János 1926-ban felkerekedik, hogy 57 évig Kanadában éljen.[93] Helytállónak tartom azt a megállapítást, hogy a családszervezetnek, a családi tradícióknak igen jelentős szerepe lehet a kivándorlásban.[94]

A gyűjtés másik nehézségét az okozza, hogy 1945-ben az országos Földbirtok – rendező Tanács, mivel a községnek földosztásra alkalmas területe nem volt, 161 bodonyi családnak Ercsi község (Fejér m.) határában fekvő br. Winpffen-féle ingatlanokra Göböly járási majorokba történő áttelepítését rendelte el. Ezzel a község szinte ketté szakadt. Újabb hatszáz ember hagyja el végleg a települést, s alapítják meg az említett területen Besnyő községet.[95]

Mindezen nehézségek ellenére feltérképezhető a kivándorlás és visszavándorlás által előidézett változás a falu életében. A tűzvészben elpusztult falut jóformán újra kellett építeni. Nemcsak új utcákat jelöltek ki ekkor, hanem az épületek is új arculatot kaptak. 1904. előtt épült házak bár változatos formában, de szinte kizárólag vályogból épültek, és zsuppal fedettek voltak. A katasztrófa után csak cserepes házat igyekeztek építeni, s a legtöbb udvaron kutat ástak. Az amerikás pénz jócskán ebben az építkezési lázban lett felhasználva. (7–8. kép.) Rendezettebb utcákat alakítottak ki (Alvég, Újtelep), s a tűz után épített házak csaknem egyformák. A falu arculata tehát jórészt megváltozott. Például a körültornácos (előtornácos) háztípust a XX. század elején a visszavándorlók honosítják meg[96].

A birtokviszonyok tekintetében is látványos átalakulásoknak lehetünk tanúi. Akinek már

89 Farkas szelei János szóbeli közlése (Ő az egyik „begyűjtött").
90 FARKAS Gábor 1969/a.103
91 Saját gyűjtés
92 BAKÓ Ferenc 1988. 22.
93 Saját gyűjtés.
94 BAKÓ Ferenc 1988. 35. közli John Kosa magyar származású kanadai kutató megállapítását.
95 DIV. ENA, 1774-74. FARKAS Gábor: Summások Bodony községben 38.
96 DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál 1969. 567.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

sikerült az útiköltségre felvett kölcsönt visszafizetni, s házát is rendbetetette, földvásárlásba igyekezett fektetni a pénzét. Bodonyban az ismertetett talaj és mezőgazdasági viszonyok mellett legalább 1 fertály (7 hold) föld kellett egy családnak ahhoz, hogy meg tudjon élni belőle.[97] De még a „fertályos gazdák" is eljártak télen az erdészetbe fát vágni, sőt nagyobb gyermekeiket még a gazdagabbak is summásnak küldték.

A földvásárlási-láz következtében már 1908-ra a föld ára irreálisan magasra szökött. Sokan emiatt kellett, hogy meghosszabbítsák a kinttartózkodásukat. Kovács kőház Márton 8 év alatt összegyűjtött pénzével legalább 2 fertály földet szándékozott vásárolni, s csak itthon derült ki, hogy az összeg jó, ha egy fertályra elegendő.[98] A leggyengébb részekre is volt vevő. Fejes bálint János például megvette azt a rétet, hol korábban a vízimalom működött, s meg is szüntette a malom működését. (A vízimalom a Sóskásban állt, a Kenderszeren)[99]. Az így fellépő szolgáltatási hiányt egy élelmes „amerikás" rövidesen pótolta. Csomós János testvérével létrehozta a község első gőzmalmát. S bár mint minden újtól, kezdetben ettől is húzódozott a nép, később a „Csomós-féle" gőzmalom közkedveltté vált, mert a búza őrlésében, a liszt minőségében a modern gépeknek köszönhetően valóságos forradalmat váltott ki. Az őrleményt már differenciáltan adta (korpa, veresliszt, kenyérliszt, nullásliszt).[100] Működését 1945 után erőszakkal megszüntették, a gépeket elszállították, a falakat pedig az idő és a lakosság elmálasztotta. (9. kép)

Viseletük Amerikában megváltozott, főleg azután, hogy az itthonról vitt ruháikat elnyűtték. Kinti felvételek sora tanúskodik erről (10–11. kép). Bár már a századfordulótól a hagyományos palóc népviselet a városi divat hatásától nem mentes, némi alakuláson megy át. De ez a változás kezdetben csak a viselet anyagán mutatható ki.[101] Más gyűjtésekkel ellentétben, Bodony esetében a kivándorlás hatása a helyi viseleten alig érződik. Bár óhatatlanul sok amerikás ruhadarab hazakerül, de ezt nem hordják. *„Sokkal szebb volt a magyar ruha, mint az amerikai. Itthon fel sem merték venni, amit onnan hoztak".*[102] A falubelick a kinti viseletet csak megmosolyogták. Aki mégis felvett egy-egy kabátot, pantallót, rögtön kinevették. Azt mondták rá, hogy úgy néz ki, mint „Vendel", a zsidó.[103] Mindössze a férfiak kalapviselete tanúskodott később a kinti életről. Egy-egy széles puha kalapot, vagy a közkedvelt amerikai szalmakalapot sokszor a férfiak halálukig hordták.[104]

A hajókofferek azonban szinte bútordarabbá léptek elő. A kivándorlók szegényes holmijukat kakukk-tarisznyában, később pedig vesszőből font kosárban szállítják a tengerentúlra[105], a visszaúton azonban már „elegáns" kofferekben szállítják vagyonkájukat. Napjainkig leginkább ezek a bőröndök, ládák maradtak fenn, s ennek legfőbb oka, hogy mind a mai napig funkciójuk van. Hol az eladásra szánt „bodonyi perzsát" (rongyszőnyeg), hol a liszteszsákot tartják benne. Praktikusan felhasználva belesímulnak a lakásbelsőkbe. (12–13–14. kép.)

A legnépszerűbb és egyben legmeglepőbb amerikás emlék egy hurkatöltő, mely mind-

97 DIV. ENA. 2062-79. KOSJÁN László gyűjtése.
98 MM. TA. 1263.91. Saját gyűjtés.
99 DIV. ENA. 1773-74. FARKAS Gábor: Kenyérsütés Bodony községben 5.
100 DIV. ENA. 1773-74. 6.
101 VARGA Marianna 1989. 660.
102 MM. TA. 1263.91. 3.
103 A községben ez a gondozatlan. rosszul öltözött ember szinonimája (Szerző).
104 Farkas bera Lászlóné visszaemlékezése MM. TA. 1263. 91.
105 A településen ezt is *„mózeskosárnak"* hívják (Szerző).

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

máig használatban van, s a tulajdonos (a kivándorló unokája) ennek birtokában szinte a falu böllérévé lépett elő. A hazai töltőkkel szemben nagy előnye, hogy hét és fél kiló massza fér el benne. Ezáltal a munkafolyamat jócskán lerövidül, s a töltés is könnyebbé válik. A Philadelphiában gyártott hurkatöltő már csak az első világháború után érkezett meg a faluba, hogy azóta évenként 40–60 disznóölésnél ejtse ámulatba a falubelieket, s váljon a leszármazottak egyik legfőbb büszkeségévé. (15. kép.)

Olyan emberek, kik a kivándorlás előtt *„az időt az ökör árnyékával mérték"*[106], visszatértük után könnyen visszailleszkedtek a hazai életbe. Legfeljebb ha kicsit becsíptek, a kocsma volt tele angol szitkokkal.[107]

„Láttam én is sok hazatérőt a faluba gyermekkoromban. Mit tettek itthon? Vették a földet a hazahozott pénzen, azt a földet, ami az itthoniak lába alól kicsúszott a dekonjunkturális állapotok miatt. Visszazökkentek a maradiság kellős közepébe. Nem kívánkoztak el a faluból. Legfeljebb többször jártak kocsmába, viselték a bőszárú „amerikai" nadrágot. És ha pénze ... elfogyott, nem lehetett róla megállapítani, hogy 20–25 évet Amerikában töltött."[108]

IRODALOM

Rövidítések:

DIV.ENA. = Dobó István Vármúzeum Néprajzi Adattára, Eger
HML. = Heves Megyei Levéltár, Eger
MM.TA. = Mátra Múzeum Történeti Adattár, Gyöngyös
MSK. = Magyar Statisztikai Közlemények

Alispáni jelentés-1902. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1902. évi állapotáról Eger, 1903.
Alispáni jelentés-1903. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1903. évi állapotáról Eger, 1904.
Alispáni jelentés-1904. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1904. évi állapotáról Eger, 1905.
Alispáni jelentés-1905. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1905. évi állapotáról Eger, 1906.
Alispáni jelentés-1906. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1906. évi állapotáról Eger, 1907.
Alispáni jelentés-1907. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1907. évi állapotáról Eger, 1908.
Alispáni jelentés-1908. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1908. évi állapotáról Eger, 1909.
Alispáni jelentés-1909. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1909. évi állapotáról Eger, 1910.
Alispáni jelentés-1910. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1910. évi állapotáról Eger, 1911.

106 FARKAS Gábor 1974/a.22.
107 Farkas bera Lászlóné visszaemlékezése 2. *„Csak ha egy kicsit be volt csípve* (ti. az apa), *mindig angolul mondta."*
108 FARKAS Gábor 1969/a.100.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Alispáni jelentés-1911. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1911. évi állapotáról Eger, 1912.
Alispáni jelentés-1912. Majzik Viktor: Alispáni jelentés Heves megye 1912. évi állapotáról Eger, 1913.
BAKÓ Ferenc
1988. Kanadai magyarok. Budapest
1989. Palócok I–IV. (Szerk.) Eger
BOROVSZKY Samu (Szerk.)
1909. Heves vármegye. Budapest
CS. SCHWALM Edit
1986. Útmutató az „amerikások", a kivándorlás emlékeinek, a kivándorlók életének kutatásához. CSIFFÁRY Gergely (Szerk.) Hevesi Honismeret 4. Eger 26–36.
1987. A Heves megyei summások életmódja. BODÓ Sándor–PETERCSÁK Tivadar (Szerk.) Agria XXIII. Eger 277–303.
1989. Palóc summások. BAKÓ Ferenc (Szerk.) Palócok II. 469–499.
DÁNIEL Ferenc–OROSZ István
1988. Ah, Amerika. Budapest
DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál (Szerk.)
1969. Heves megye műemlékei I. Budapest
ÉBLE Gábor
1909. A debrői uradalom birtoklási története. Budapest
FÁNCSI József
1969. Az útlevélügyi iratok történeti forrásértéke. Baranya megyei Levéltár évkönyve Pécs 175–191.
FARKAS Gábor
1962. Adatok Bodony község szociográfiájához (kézirat) MM. TA. 1250.91.
1968. Adatok Bodony község történetéből (kézirat) MM. TA. 1251.91.
1969/a. Adatok Bodony község történetéhez. Gyöngyös
1969/b. Új utakon – Adatok Bodony község történetéhez 1944–1957. (kézirat) MM.TA. 1264.91.
1974/a. Summások Bodony községben (kézirat) DIV. ENA. 1773-74.
1974/b. Kenyérsütés Bodony községben (kézirat) DIV. ENA. 1773-74.
1975. Bodonyi ünnepi megemlékezés (kézirat) MM. TA. 1261.91.
FEJŐS Zoltán
1981. Az Amerikába irányuló kivándorlás néprajzi vizsgálata. Honismeret 6.
HORVÁTH László
1992. Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás Kál Községből az első világháború előtt. (Heves megyei kivándorlás I.) PETERCSÁK Tivadar (Szerk.) Agria XXVII.–XXVIII. 257–273.
KOSJÁN László
1979. Kivándorlás Amerikába Bodonyból (kézirat) DIN.ENA. 2073-79.
KOVÁCS András
1969. Bodony község leírása (kézirat) DIV.ENA. 1078-69.
KOVÁCS Imre
1938. A kivándorlás. Budapest
A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája I. A Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal (Szerk.): Összeírás főbb eredményei községenként. Új folyam, XV. kötet, Budapest, 1897.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. A Magy. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal (Szerk.): Gazdaczímtár Budapest, 1897.
A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. MSK. (Szerk.) A népesség foglalkozása községenként. Új sorozat 2. kötet. Budapest, 1904.
A Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Második rész. MSK. (Szerk.) A népesség foglalkozása és a nagyipar községenként. Új sorozat 48. kötet. Budapest, 1913.
Magyar Törvénytár 1903. évi törvényczikkek Budapest, 1904.
Magyar Törvénytár 1909. évi törvényczikkek Budapest, 1910.
NAGY József
1956. A Heves megyei munkásmozgalom kezdeti szakasza (1850–1914.) Eger
PÁSZTOR Árpád
1909. Tengeren, tengeren túl. Budapest
PUSKÁS Julianna
1974. Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914. előtt. Történelmi Szemle I–II.
1980. Kivándorlás – bevándorlás – etnikum. Történelmi Szemle IV.
1982. Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest
RÁCZ István
1965. Parasztok elvándorlása a faluból. SZABÓ István (Szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. II. kötet 433–483.
1980. A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914. Budapest
SÁRKÖZI Zoltán
1965. A summások. SZABÓ István (Szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. II. kötet 321–381. Budapest
1989. Társadalom- és gazdaságtörténet az új- és legújabb korban (1848–1980.) BAKÓ Ferenc (Szerk.): Palócok II. 113–200. Eger
SOÓS Imre
1975. Heves megye községei 1867-ig. Eger
TONELLI Sándor
1908. Utazás a magyar kivándorlókkal Amerikába. Közgazdasági Szemle 427–444.
1929. Ultónia. Egy kivándorló hajó története. Budapest
TÖRÖK István
1978. Katolikus magyarok Észak-Amerikában. Youngstown (Ohio)
VARGA Marianna
1989. Palóc népviseletek és textilek. BAKÓ Ferenc (Szerk.): Palócok III. 497–676. Eger
VÁZSONYI Endre
1980. A főburdos és a Csodaszarvas. Valóság 3. sz. 89–97.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

László Horváth

Auswanderungen aus Bodony in die Vereinigten Staaten bis zum Jahre 1914.

(Auswanderung aus dem Komitat Heves II.)

Die Gemeinde Bodony liegt in einem Tal des Matragebirges, zurückgezogen auf den Ufern von zwei Bächen.. Auf der Flur des Dorfes dominierte immer der Wald. Die Rodeäcker mit ihren fast ständig verändernden Grundflächen sind schnell ausgeschöpft und haben sehr schwachen Ernteertrag. Obwohl nur 25% der Dorfflures Acker ist, versucht 90% der Bevölkerung aus der Landwirtschaft zu leben. In der Umgebung gibt es keine Industrie, und 1/3 des engen Ackers bessas die Familie Károlyi.

Schon ab Ende des 19. Jahrhunderts richteten sich Schwärme von Gedingarbeitern auf das Tiefland, aber diese saisonale landwirtschaftliche Wanderarbeit löst die Nahrungssorgen der Bodonyer Besitzloser nicht.

Im Jahre 1900 meldet sich die neue Richtung der Migration der Bauer, die Auswanderung in die Vereinigten Staaten. Bei den obengenannten landwirtschaftlichen Zuständen ist es gar nicht überraschend, dass dieses Dorf bis zum Jahre 1904 die bedeutendste Siedlung der Auswanderung war. Nach dem Grossbrand im Jahre 1904 – fast das ganze Dorf wurde vernichtet – bricht die Bevölkerung mit einer Elementarkraft in Richtung der Neuen Welt dermassen auf, dass mehr als 1/4 der Dorfleute den Weg in die USA zurückgelegt hat. Der Verlust des Dorfes wegen der Auswanderung macht 500 Personen, weil später nur 18 Prozent der Auswanderer nach Bodony zurückkehrte. Die Haupttendenzen der Auswanderung in Betracht genommen, stellte der Verfasser drei Epochen fest.

I. DIE ZEIT DER AUSFLÜGLER (Pioniere) 1900–1904.

Ausschliesslich Männer im produktiven Lebensalter fuhren in der Hoffnung des schnellen Reichwerdens nach Amerika. Ihre Familien aber zurückgelassen wollten sie nicht dort niederlassen.

II. DIE ZEIT DER MASSEN 1905–1909.

Das auch vom Brand gezwungene Dorf schickte grosse Gruppen fort. Mehr als 60% der Bodonyer Auswanderer verlasst während dieser 5 Jahre die Siedlung – viele endgültig, mit ihren Familien und mit den Angehörigen zusanmen. Zu dieser Zeit entstanden schon in Amerika – hauptsächlich in den Bundesländern New York und Ohio – die sogenannten Burdhäuser.

III. DIE ZEIT DER FAMILIENVEREINIGUNG UND DER FRAUEN 1910–1914.

In kleiner Anzahl, aber sehr bewusst läuft eine Auswanderung. Wegen der genannten politischen und militärischen Lage entschliessen sich jetzt seht viele ihr Vaterland bereits für ewig zu velassen. Unter den Auswandern beträgt die Zahl der Frauen zu dieser Zeit 25%, aber es gibt Jahre, in denen die Siedlung nur Frauen verlassen.

Es ist gar nicht schwer Ursachen der Auswanderung zu nennen: die Bodennot, die Verschuldung und der Mangel an Arbeit. Obwohl im Falle Bodony die Gestaltung der

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Intensität der Auswanderung die Katastrophe des Jahres 1904 eine sehr grosse Rolle spielt, hält der Verfasser die obengenannten Epochen für die Auswanderung des Komitats zutreffend. Da es aber nach 1914 in den Besitzverhlatnissen des Dorfes in der Arbeitskraftnachfrage keine Veränderung erfolgte, blühte die Auswanderung in den 20-er Jahren wieder auf. Aber wegen der Verbotsverfügungen der Vereinigten Staaten wird jetzt Canada zum Reiseziel.

Über den Schicksal der endgültig Auswanderten haben wir nur sporadische Angaben. Wir wissen nicht, was für Institutionen, Gemeinden sie zustande gebracht haben, wie sie in Amerika gelebt haben. Wir haben nur vereinzelte Informationen darüber, wie sie sich bemüht haben, sich den Zuständen in den USA anzupassen, wie und wann ihre Integration und Assimilation erfolgte. Für diese Fragen könnte nur eine Forschung in den USA Antwort geben.

HORVÁTH LÁSZLÓ
MÁTRA MÚZEUM
H-3200 Gyöngyös
Kossuth L. u. 40.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

MÁTRAI TANULMÁNYOK
GYÖNGYÖS
1993. p. 89–118

A gyöngyösi „arnótok" művészeti öröksége

Kárpáti László

Abstract: *The Artistic Heritage of the „Arnóts" Living in Gyöngyös* At the end of the 17th century and the beginning of the 18th a small but socially significant Orthodox Diaspora came about in the larger settlements of Nothern Hungary (such as Tokaj, Miskolc, Eger, Gyöngyös).
The „arnóts" had their heyday in the second half of the 18th century and continuing into the first decades of the 19th century. Their congregations built well-equipped churches of high architectural standard.
The Art Treasure of Gyöngyös is a remarkably diverse collection of works reflecting many different influences. The essay undertakes to give an overview of this less-known cultural heritage of the Baroque Gyöngyös.

A 17. század végén, 18. század elején a történeti Magyarország gazdasági életében egy viszonylag kislétszámú, új és tőkeerős kereskedőcsoport kezdte meg térhódítását.[1] A Török Birodalom balkáni tartományaiból érkeztek, különféle nemzetiségűek voltak, és különféle nyelveket is beszéltek. Országos és helyi összeírásokból tudjuk, hogy közöttük voltak rácok (szerbek), örmények, bosnyákok, albánok, cincárok (makedo-vlachok, legutóbbi elnevezésükkel: aromunok), de macedóniai és drinápolyvidéki görögök is. A karavánutakon, nagyobb átkelőhelyeken kisebb-nagyobb csoportokban érkezők megegyeztek vallásukban: ortodoxok voltak. Az is jellemző volt rájuk, hogy üzleti és közös társalgási nyelvként az újgörögöt használták, mint a „Balkán latinját". Annál is inkább, mert a Török Birodalomban a nemzeti egyházak helyett a konstantinápolyi görög nyelvű patriarchátus élén a patriarchával – aki pasai méltóságot viselt – (*millet basi*) intézte a birodalomban és a birodalmon kívül a különböző nemzetiségű *rájá*k jogügyleteit.

A jövevények kezdetben csak keleti áruk értékesítésével foglalkoztak, később bőrféleségekkel üzleteltek, de Európa nyugati térségéből viseleteket, textilféleségeket szállítottak, ezzel is színesítve a Kárpát-medence településeinek interetnikus vonásait.

Külső megjelenésükben, mentalitásukban, foglalkozásukban, vallásukban, nyelvükben és gesztusaikban a magyar és német városi polgárságtól idegen jegyeket viselő jövevények a befogadó településeken – a bevándorlás első hullámai idején –, kevés szimpátiára számíthattak. A magyarországi városok sora diszkriminatív, kirekesztő, tevékenységüket erősen korlátozó rendeleteket hozott, amelyeket összességében még tetézett a vallási intolerancia, amely rajtuk kívül a legtöbb helyen a protestánsokat is sújtotta. Ez nem jelenti azt, hogy a hasonló megítélés alá eső protestáns közösségek türelmesebbek lettek volna az ortodox bevándorlók iránt (lásd Debrecen példáját).

1 A görög diaszpóra történetének kutatási eredményeivel kapcsolatban l. DOBROSSY István 1984. 159–170., HÓGYE István 1977. 1–14., SASVÁRI László 1977. 22–28., SASVÁRI László *1984. 147–158.*, PETRI Edit 1975. 17–78., BIHARI József 1956. 392–456.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A befogadó közösségek (városok és falvak) nem tettek különbséget az egyes kereskedő társaságok és egyházközségek tagjainak etnikai hovatartozásában, hanem a helyi gyakorlatnak megfelelően összefoglaló népnévvel jelölték meg közösségeiket. Így említenek Miskolcon és Pesten *görög*öket és *vlach*okat, Egerben *rác*okat, Tokajban *örmény*eket, egyedül Gyöngyös szolgáltat példákat arra, hogy a helybéli kereskedő társaságot és vallási közösséget az *arnót* (albán) népnévvel különíti el. Ugyanakkor valamennyi kompániahelyen Brassótól Bécsig mindenkor párhuzamosan él a *görög kereskedő* elnevezés is.

A Török Birodalom keresztény alattvalóira nehezedő, változó erősségű elnyomás alóli menekülés egyik lehetősége volt a Közép- és Nyugat-Európába irányuló, mindenekelőtt kereskedelmi tevékenységgel párosuló vándormozgalom. Macedónia és Epirosz nyugati és déli részének görög és macedo-román lakói voltak azok, akik nagy számban mozdultak ki ősi lakóhelyükről, majd pedig új kolóniáikat megalapígva két pólus között folyamatos és periódikus ingázással töltötték ki életüket úgy, hogy vallási, kulturális és családi kapcsolataikat megtartották a kibocsájtó településekkel. Ennek az intenzív észak-déli kapcsolatnak a végét sok esetben vagy az asszimiláció, vagy a repatriális jelentette.

A karavánokba szerveződött macedóniai kereskedők keleti árukkal megrakott, ösvérekkel és lovakkal vontatott szekereken sokszor hónapokig tartó és a legkevésbé sem veszélytelen útvonalakat választva hozták északra áruikat. A karaván nyugalmát, a szállítmány védelmét fogadott fegyveres őrök biztosították. Janina, Kozáni, Kasztoria, Moszhopolisz, valamint Sziatiszta – egykor virágzó városai – voltak azok a fő kereskedelmi központok, ahonnan az áruval megrakott társzekerek elindultak. Ez a karavánkereskedelem 1650–1750 között a szerényebb becslések szerint is mintegy másfélmillió embert mozgatott meg a térségben.

Ennek a tájnak és ezeknek a városoknak a képe, templomai és monostorai szeretett témaként tünnek föl a hazai görögalapítású ortodox templomok metszetes felszentelési ikonjain. Az említett városok kissé sematikus, de mégis karakteres vedutája díszíti *Hrisztofor Zsefárovics* – a 18. század egyik legjelentősebb ortodox rézmetszőjének – lapjait is.

A török fennhatóságú területek lakói a 18. század közepéig több hullámban és egyre növekvő számban érkeztek Magyarországra. A bevándorlás és letelepedés időpontjai szorosan összefüggenek a Balkán történeti és társadalompolitikai eseményeivel és az egyes kibocsátó településeket konkrétan érintő mikrohistóriai mozzanatokkal. A migrációnak különös lendületet adott a Szent Liga Törökország ellen indított háborúja, amelyhez Oroszország is csatlakozott. A vándorlás egyetlen lehetséges szárazföldi útiránya nyugat, északnyugat felé Magyarországra és Magyarországon keresztül vezetett. Az 1711 után kialakult gazdasági konjunktúra és a kedvezően alakuló kereskedelempolitika fokozta a terület iránti érdeklődést és különös lehetőségekkel kecsegtetett. A 17. századi – a Tisza vonaláig történő beszivárgást – a 18. században az északabbra lévő területeken valóságos demográfiai és gazdasági expanzió követte. Kereskedőink városonként társaságba, ún. kompániákba szerveződtek. A kompánia mindenekelőtt jogi értelemben vett érdekvédelmi testület volt. Céhes mintára, megalakulásukban a gazdasági-kereskedelmi téren, a közös érdek alapján történő fellépés és képviselet igénye volt. A kompániába tartozók által mind morálisan, mind gyakorlati szempontból megbízható, különös képességű emberek kerültek a társaságok bírói székébe.

A kompániába való tartozás nem volt helyhez kötött, regionális jellegű, az ország bármelyik társaságának tagja lehetett valaki, de az illető a szervezet keretein kívül nem folytathatott kereskedelmi tevékenységet.

Kiemelkedő jelentőségű kereskedő társaság működött Kecskeméten, ahol 1708-ban alakítottak kompániát. A kiskunsági város a Belgrád – Zimony – Szabadka, a Buda – Vác

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

– Győr – Bécs és a Mehádia – Temesvár – Szentes útvonalakon érkező áru fontos fogadó és továbbító állomása volt. Ugyancsak ennek az útvonalnak voltak jeles stációi a ráckevei és szentendrei (rác és görög), valamint a budai és a váci görög kompánia raktárai és üzletei. A partiumi (székelyhídi, diószegi és nagyváradi), valamint az erdélyi: brassói és aradi társulatok biztosították a felvidéki, így a tokaji, ungvári, miskolci, egri és gyöngyösi kereskedők árukészletének keleti irányból történő feltöltését.

A debreceni kompánia a korai keletkezésűek közé tartozott. Amikor 1708-ban feloszlatták, akkor alakult meg a kecskeméti társaság. A debreceni kereskedők feltehetően ide, de részben Tokajba és Miskolcra is telepedtek. Tokajban már a 17. század végén is nagyobb számban éltek, csoportjuk egyre nagyobb lett, s így 1725-ben megalakíthatták kompániájukat. Tokaj a 17. században a kelet- magyarországi területek legfontosabb átkelőhelye volt. A hegyaljai bor, a máramarosi só, a faáru, a Tiszántúl szarvasmarhája, gabonája jelentette a tranzitforgalmat.

A Brassó – Kolozsvár – Nagyvárad – Debrecen útvonal Tokajon át folytatódott egyrészt Buda – Bécs – Nürnberg, másrészt Kassa – Lemberg – Lublin – Varsó – Danzig irányába. Az elsősorban borkereskedelemhez kötődő tokaji kompánia a 18. század végén szűnt meg. Tagjai visszavándoroltak a Balkánra, többségük viszont a kereskedést folytatva másutt telepedett le. A társaság megszűnése után a hegyaljai borkereskedelembe bekapcsolódtak a miskolci, szórványosan más városok görög kereskedői. Az észak- és kelet-magyarországi kereskedőtársulatok közül létszámában, társadalmi szerepében és gazdasági térhódításában a miskolci kompánia volt a legjelentősebb. Fénykorukat a 18. század második felében élték, amikor kompániájuk a régióban vezető szerephez jutott. Miskolc példája nem véletlenül vetődik fel többször is. Ennek egyik oka az, hogy az itteni egyházközség nagyértékű, korai születési, házassági és halotti anyakönyvei – jelen ismereteink szerint – a legbővebb információs forrásul szolgálnak a diaszpóra növekedése szempontjából oly fontos, egyre sokszínűbb családi és üzleti kapcsolatok szálainak felgöngyölítésében.

Ezeknek a dokumentumoknak az elemzése arról győzött meg bennünket, hogy az egyes kereskedő dinasztiák jól átgondolt rendszer szerint, szisztematikusan szőtték rokoni kapcsolataikat, szem előtt tartva az egyes kompániákba kebelezett családok árufogadó, továbbító kapacitását. A végcél elérése előtt legalább az útvonal egyrészének kockázatmentes, a rokoni kapcsolatok által biztosított lebonyolítását az üzleti rendszerben mindenek elé helyezték.

A korábbi történeti feldolgozások csak sejtetik azt, hogy kereskedőink tevékenységüket két kultúrkör határán végezték. Ebből adódik az, hogy mindkét, a keleti- és nyugati-keresztény kultúra szabályait nap mint nap be kellett tartaniuk; az egyiket a befogadó nemzet, a másikat pedig a saját egyházuk iránti tisztelet miatt. (Ti. vásár és dologtiltó napok idején, valamint a katolikus és az ortodox egyház eltérő ünneprendjének okán.)

* * *

A gyöngyösi „arnót" kompánia 18. századi élete

A hányatott sorsú gyöngyösi kompánia azon kevés magyarországi társaságok közé tartozik, amelynek 1711-ben megfogalmazott és az alapítás körülményeit feltáró dokumentuma szerencsésen fennmaradt. A városi jegyzőkönyv tanúsítja, hogy maguk a görögök kívánták jogállásukat rendezni és a későbbi konfliktusok elkerülése végett a város bírájával és tanácsával olyan egyezségre jutni, amely hosszú időre rendezi polgári és hivatásbéli státusukat, megvédi őket az inzultusoktól, valamint a hasonló portékával kereskedő idegen

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

kalmárok térhódításától. Gyöngyös városának főbírája és esküdtjei hajlottak a kérelem teljesítésére és meglehetősen szigorú feltételek mellett hozzájárultak a kompánia felállításához és a városi főbíró alá rendelt görög kompániális bíró személyének megválasztásához. Az okirat különbséget tesz a város elé vihető és a kompánia kebelén belől intézendő peres ügyek között, megállapítja a társaság tagjainak a város számára fizetendő 50 talléros taksáját. Az okmány garantálja a helybéli görögök török portékával való kereskedésének monopóliumát. Még ezen év február 14-én a városi tanács határozatot hozott a hitüket elhagyó és ezáltal nagyobb toleranciára számító katolikussá lett görög kereskedők jogállását illetően. Ez a néhány sor gyakorlatilag és jogilag a kompánia tagok fölé emeli az uniáltakat és az előbbiekhez képest kiemelt jogokkal ruházza fel azokat. Négy hónap elmúltával, 1711. július 4-én a tanács szükségét érzi, hogy a kompánia alapszabályzatát kibővítse, árnyaltabbá tegye és a korábban már sejtetett, de írásban ki nem fejezett konfliktuslehetőségek szabályozására részletesen kifejtett szabályzatot adjon ki.

Az 1711. július 4-én kiadott szabályzat már limitálja a kereskedők számát, valamint konkrétan körülírja az általuk forgalmazható áruféleségeket és egyben eltiltja őket minden magyarországi, illetve minden magyar mester munkájával készült áru forgalmazásától. A szabálysértések esetében megnöveli a város bírójának hatáskörét. Az oknány 6. pontja a legérzékenyebb területet érinti, amennyiben radikálisan és kizárólagos jogot vindikálva magának, beavatkozik a közösség vallási életébe. Gyöngyös város tanácsa ezt látszólag „civil" síkra tereli, az inkriminált rész mégis arról szól, hogy megtiltják a „keresztény Catholikus Papisták" és az ortodox hiten maradtak polgári és kereskedelmi érintkezését, az egyes ügyekben közös fellépésüket.

A 7. pont már nem kertel, mert egyenesen a kereszténységnek botránykozását, illetve a Becsületes Város elleni merényletet sejt abban, hogy a kompánia egyes tagjai a templomépítés gondolatával és lelkész alkalmazásával foglalkozni merészelnek. „*...Semi útal módal megh nem engetetik nékik, sem sátoros Ünnepeken sem más közönséges napokon, mivel városunkban mindenkor van Isteni szolgálat*" (Ebben a pontban a tanács kinyilvánítja, a római katolikusok vallásgyakorlatának kizárólagosságát és ezeken felül a kilencediktől az utolsó ponttal bezárólag komoly retorziókkal fenyegeti meg a rendelkezések ellen egészben vagy részletekben vétő érintetteket.)

Még egy év sem telt el, midőn 1712. június 3-i keltezéssel a szenátus törvényszegés, hitelrontás, közbotránkozás vádjával hatályon kívül helyezte a kompániát és annak alapító szabályzatát. Különös, hogy ezen határozat viszonylag terjedelmesen tárgyalja a görögség vélt vagy valós gazdasági bűntetteit, ugyanakkor a határozat utolsó mondatai megvilágítják a döntés igazi motívumait, jelesen azt, hogy az elmúlt nem egészen egy év alatt a görögök már konkrét próbálkozásokba kezdtek önálló vallási közösségük megszervezésére. „*...Mind azért, mind más tőb előtünk nyilván megh világosítatott okokért de legh Fető képpen hogy magok rendin való exercitiumot az keresztélységhnek nagy botrankozására elkezdették.*" Az idézetből az is kiolvasható – tudván, hogy az istentiszteletek szabályos megtartásához papra feltétlenül szükség van, a gyöngyösi görögök titokban valamelyik vándorszerzetest szolgálatukba fogadták és illegálisan ortodox egyházi szertartásokon vettek részt.

1712–1785 között a város jegyzőkönyvei sohasem említik a görög, vagy arnót kereskedőket. (Egyetlen ennek ellentmondó adatot ismerünk, s ez 1755. szeptember 26-án keltezett, amelyben eltiltják a vassal való kereskedéstől tagjaikat.) Ez csak azzal magyarázható, hogy akár szabad királyi városban (korábban), vagy koronauradalmi birtokokon (mint pl. Miskolc), vagy akár mezővárosban (mint tételezhetően Gyöngyös esetében) addig kaptak türelmet és élvezhettek nyugalmat a kompánia tagjai, amíg az átlagosnál sokszorosan nagyobb fizetséggel megválthatták a város tanácsának hallgatását. Amikor ez már nem

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

történt meg, vagy valamilyen akadályoztatás folytán nem történhetett meg, újabb szigorító, eltiltó rendelkezések láttak napvilágot a kompánia tagjaival szemben.

A város jegyzőkönyvének hosszas hallgatása 1785. január 23-án törik meg. A terület mintegy mellékesen tárgyalja, ill. veszi tudomásul József császár türelmi rendeletének Heves vármegye gyűlésén megtörtént kihirdetését és ennek alapján lakonikusan egy mondatba tömörítve közli, hogy a királyi kegy folyamodványaként ezek után mind a gyöngyösi kálvinisták, mind pedig a kereskedő görögök szabadon gyakorolhatják vallásukat, méltó templom épületet emelhetnek. Némileg félreérthető módon a határozat a szabad haranghasználatról is szól (valójában azt továbbra sem engedélyezik).[2]

A templom történetéről

A gyöngyösi görögök első kápolnája minden bizonnyal 1785-ben épült fel a mai templom helyén. Formája valószínűleg semmiben sem különbözött a korabeli polgárházakétól. A ma is álló templom felépítésére a közösség 1806-ban gyűjtést kezdeményezett és ennek eredményességét bizonyítja, hogy 1809. szeptember 14-én (a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén) a toronyra fölkerülhetett a kereszt.[3] Az ünnepség lefolyásáról igen színes részletes beszámolót írt a kortárs krónikás. Az építkezés egyéb körülményeiről, részleteiről, a tervezőről és a pallérokról semmiféle adat nem maradt fönn, így mindössze párhuzamok felhasználásával tudjuk elhelyezni a gyöngyösi Szent Miklós templomot, a hasonló jellegű hazai emlékanyagban.

A viszonylag kisméretű, egyszerű tömegű templom a Vachot Sándor utcai plébániaház udvarában áll, a telek déli lezárásában, annak teljes szélességében. Homlokzatait semmilyen említésre méltó építészeti tagozat nem díszíti, kivéve az órapárkányos homlokzati

2 *KOVÁCS Béla* (Szerk.:) 1984. 77., 78., 80., 84., 189., 200., 276. és 418.

3 *DEZSÉRI Bachó László* 1944. 154–159. A továbbiakban l. az idézett újságcikk szövegét: *Mindenikünk nagy örömére, és Nemes Városunk ékesítésére készült a Görög Templomunk, ma azért a Sz. Keresztet Istennek dicsőségére. Ma reggel 9 órakor, az ide való Parochialis Görög Kápolnánkba közönségesen összve gyülekezett Fő és Al minden rendben levő népeknek jelen létekbe, F. Rajta Mihály Plebános Urunk, a Sz. Liturgiának szolgáltatásához fogott, és igen nagy buzgósággal véghez vitte utánna mingyárt a' Sz. Keresztnek megszentelése Sz. Ceremóniájához: azt szokás szerint megszentelvén, a' kápolnából ki vitelé, s fel kisérvén az Új Templomnak alsó állására, szép éneklésekkel, 's Dob trombita szó között ott letétette. Ezen Sz. Ceremoniánkra Számos nézők jelentek meg, úgymint az ide való F. Vice-Esperes Sebők Ferentz Úr, az káplányaival együtt, és más vidéki Urak, nem különben sok Egrei Klerikusok, az itten levő klastromból Szt. Ferentz Szerzetesei, ezen N. Városban találkozó Fő és Al M. Tisz Urak, nem különben az N. Földes Uraságok és az Privilegiált N. Tanáts, és majd az egész Város. Ezen régen óhajtott várt napnak díszítésére, az feljebb említett T. Rajta Mihály Úrnak középső fiatskája, úgymint Rajta Péter, felöltöztetvén fehér selyem Miláyárban áldást vevén az Atyától, azzal felment az készült Orátori székben, s' ott egy hathatós és díszes kifejezésekkel készült Magyar Oratiot mondott, az Sz. Keresztnek megtartásáról, és találásáról erre a' Sz. napra alkalmaztatva. Melyből az értő nép mennyi öröm érzést és vigasztalást vett légyen, leírni lehetetlen. Ennek utána elvégezvén az oratiót, és a'Sz. Keresztet fel vitetvén, az a Toronynak Tetejére feltétetett, s az feljebb említett Fiutska igen szép és hathatósan készült köszöntéseket mondott az Felséges Királyunknak és az egész Ausztriai háznak állandó jó Uralkodásokért, nem különben az egész Magyar hazánkért, M. Mágnásokért. Az Egri-érsek Báró Fischer Ő Excellentiájáért, és az egész egyházi Fő Rendért, nem különben az nem egyesült Kárlovitzi érsek Stratimirovits István Úrnak Ő Excellentiájáért, és az egész T. N. Heves vármegyének Magistratialis Fő és Al Tiszt Urakért, nem különben az itten levő minden rendben lévő Fő és Al Egyházi rendbeli Urakért, és az egész Privilegiált N. Tanátsért és az egész Görög Communitásért. – Mozsárágyúk durrogásai, Dob-trombita szó és sok vivát kiáltások közben üresültek az Poharak az Áts Pallér által, az toronyfa tetején, ezek utánna minnyájan megelégedvén. T. Rajta Mihály Plebános Urunk, és az Becsületes Görög-Előljárók által az jelen levő, minden renden levő Fő és Al Uraságok kávéra és más édes italokra és ételekre invitáltattak. Utóbb az ebédhöz folytán nagy vigasságban voltunk és sok vivát kiáltások között sok Poharakat üresítvén, egész éjjel tanácsot tartottunk ennek a Sz. Dolognak emlékezetére.*

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1. kép: A templomhajó részlete az ikonosztázionnal
(A felvételeket Kulcsár Géza készítette)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

2. kép: Az „androη" északi padsora a nők templomával

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

torony falsíkjait tagoló pilasztereket, ill. a nyugati oromfal egyszerű geometrikus díszeit. A templom tömegének eredeti megjelenésében nagy szerepet játszhatott az 1908. július 14-én elhamvadt barokk toronysisak, amely feltehetően az egész városképben karakteres tömegként hívta fel a templomra a figyelmet. A templom hajója a déli oldal kapuján át közelíthető meg, azonban a torony alatti szűk folyosó külön bejárási lehetőséget biztosított a nők számára elkerített nyugati hajószakasz megközelítésére. A külsőhöz hasonlóan, a templom belső tere is rendkívül mértéktartó, mondhatni szerény kialakítású. A csehboltozattal fedett két boltszakaszos hajó architekturális díszeit mindössze az erőteljes pilaszterek, valamint a bolthevedereket tartó gyámok adják. A torony alatti, középen enyhén kiöblösödő karzatot két tagolatlan pillérre állított három kosáríves heveder tartja. Érdekességként jegyzendő meg, hogy a torony keleti falát kizárólag a karzat előtti heveder hordozza. A karzat alatti sajátosan kialakított átjáró más magyarországi ortodox templomoknál is előfordul, leginkább a szentendreiekre jellemző. Ez a megoldás található a szentendrei püspöki (Szárborna v. Belgrád), a Pozsarevacska és a Preobrazsenszka templomoknál is.[4] A templomtér tagolását több elem hangsúlyozza. Az *exonarthexből* megközelíthető „nők temploma" padlószintje egy lépcsőfoknyival magasabb a *naoszétól*. Hasonló a szintkülönbség a naosz és az *oltár* (szentély) között is. Valamennyi templomrészt parkettaszerűen forgatott téglaburkolat fed. Minden bizonnyal 1811 körül készült az ikonosztázion és a három ívvel áttört – a női részt határoló fa építmény.

A templom berendezése

Az enteriőr kialakítása nagyjából konzekvensen követi a korabeli későbarokk gyakorlatot, azonban egyes, máshol meglévő és hangsúlyos elemeket nélkülözve inkább archaizáló szemléletet tükröz. Ti. elmarad a püspöki trónussal szemközt általában meglévő „Mária trón" és a szószék.

Az ikonosztázion egyszerű, márványozott, három ajtóval áttört deszkafal, amelyet fogrovatos koronázópárkány és két díszváza közé a középtengelybe komponált háromrészes golgotajelenet zár le. Szembetűnő, hogy a képfal kizárólag a királyi ajtón és a már említett Golgota csoporton hordoz festményeket, míg az egész konstrukciót úgy alakították ki, hogy az egyéb felületeken rövid, profilált párkányokra állított, illetve szabad mezőbe függesztett mobil ikonok kaphassanak helyet. (*1. kép.*) Ez a sajátos konstrukció fölveti a kérdést: vajon a gyöngyösi görögök korábbi kápolnájában volt-e már ikonosztázion? Az ikonanyag ismeretében bizton állítható, hogy az első templomban legalább két korábbi, egymást követő időben készült képfal állott. Ezt a sejtést az látszik alátámasztani, hogy az 1811 körül épült és jelenleg is álló képfalon három – az ikonográfiai előírásoknak hibátlanul megfelelő –, ikoncsoport kapott helyet. Ezek közül a legjelentősebb és számában is legnagyobb az 1760/70-es években Ráckevén működő Teodor Szimeonov-Gruntovics szerzetesi műhelyéből kikerült három alapikon (Krisztus, az Istenanyja, Keresztelő Szent János) valamint a *dodekaortont* megjelenítő ünnepikonok sora. Nem eldönthető, hogy ez a ciklus még milyen további darabokat tartalmazhatott. A három meglévő alapikon mérete inkább azt a sejtést erősíti, hogy a sorozat ugyancsak – esetleg falazott képálványra függesztett módon –, ikonosztázionként állt össze. A képfal osztópárkány fölötti régiójában egykor felfüggesztett három, rokokó keretelésű, rendkívüli igényességgel megfestett ikon teszi megfogalmazhatóvá a kérdés másik részét, hogy ezek a kifejezetten ikonosztázionba illő darabok miért nem a jelenlegi képfal meghatározott pontjain kaptak helyet és csupán má-

4 DAVIDOV, Dinko 1973. 9–24.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

3. kép: A püspöki trónus a klírosz és a sztaszidion-sor részletével

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

4. kép: Az előkészületi oltár fülkéje

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

sodlagosan, mintegy dekorációként függesztettek fel a felső zónában. Érdemes megjegyeznünk, hogy mind a Gruntovics-féle, mind pedig ez utóbbi alapkép-sorozat csonka, negyedik darabja mindkét esetben hiányzik. A jelenleg is fungáló alapképek a harmadik és minden bizonnyal legfiatalabb rétegbe sorolandók, amelyek úgy tűnik, már eleve jelenlegi helyükre készültek.

Berendezés – Bútorzat

Köztudomású, hogy az ortodox templomok liturgikus terének kialakításakor az egyéb egyházak gyakorlatában nem fellelhető tárgytípusok fordulnak elő. Ellentétben az északi (orosz, ukrán) gyakorlattal a déli (görög, szerb, makedoromán) alapítású templomok berendezésekor szigorú határt vontak a nők és a férfiak tartózkodási helye (andron) között. Az előbbit sok esetben szilárd építőanyagból fehúzott fal, de leginkább a férfiak templomának nyugati padsora határolja. Ezek a támaszkodó székek (gör.: sztaszidion, szerb: sztolovi) a későbarokk templomoknál gyakran rendkívüli művességgel, a korabeli asztalosmesterség legjavát felmutató kialakítással készültek (Pest, Eger, Miskolc, Tokaj). (*2. kép.*)

A gyöngyösi templom férfiak templomának sztaszidionjai puha fából (pácolt vörös fenyőből) készültek.[5] A nyugati széksort csúcsíves, rácsfonatú áttört, esztergált díszvázás párkány bővíti. Itt az említett rácsozat mintegy a zsinagógai szokást idézve –, mérsékelt betekintést enged a hajóba. A hajó sztaszidion sora az északi és a déli falak mentén megtörik. A déli oldalon a hívek és a kántorok padja közé ékelve kapott helyet a püspöki trón. Mértéktartó, elegáns építmény, melynek tengelyében kétlépcsős pódiumra állítva a közrendűek ülőhelyéhez hasonló egyszerű felcsapható ülőlapú, volutás kartámlájú pad áll. Fölötte a háttámla mezőjében profilált keretben vászonra festett provinciális ízű, újszövetségi Szentháromság kép kapott helyet. Az indás, stilizált korintoszi fejezetes oszlopok által keretezett építményt fogrovatos koronázópárkány zárja le, efölött istenszemmel díszített, függönyös szögletes volutájú baldachin emelkedik. Mind az északi, mind a déli oldalon a kántorpultok mögött (klirosz) három-három ülőhellyel – a szoleát érintő íves oromdíszű széksor kapott helyet. Az északi és a déli oldal sztaszidionjainak magasított támláját – felmagasság fölött – klasszicizáló, tusfestésű rozetták díszítik. Az egyes egységeket a karfák fölött szalagfonatos pálcák osztják és az egész kompozíciót a már említett fogrovatos párkány fogja össze. (3. kép.)

Ismeretlen helyről kerültek a templomba az ikonasztalok (két darab), melyeknek műves megformálásában az egri, Jankovics Miklós-féle műhely igényessége lenne felfedezhető, bár a két darab motívumkincse erre nem jellemző. A két ikonasztal (tetrapod) mindenesetre a templom felszerelésének legigényesebb faszobrász emléke. A csókolásra kitett ikonok elhelyezésére szolgáló ferde deszkalapok későbbiek, a műtárgyak formája az eredeti funkciót tekintve inkább gyertyatartó lábat sejtet. A harmadik ikonállvány egyszerű, földig beterített, értékes régi gyolcsszövettel beborított asztal, amin egy velencei kiadású, de rendkívüli szépségű debreceni (!) kötésű evangéliumos könyv fekszik. A stabilan elhelyezett berendezési tárgyak sorában kell említeni a női szakasz északi oldalán álló mészkő keresztelő kutat, melynek rovátkolt kőmedencéje és az azt lefedő vörösréz kupola a hazai emlékanyagban leginkább a pesti szerb templom pronaoszának hasonló rendeltetésű darabjával tart rokonságot.[6]

A szerényen kialakított szentélyben a 19. század magyarországi szerb és görög temploma-

5 A korabeli templomok berendezéseinek asztalosmunkáiról l. még: KÁRPÁTI László 1978. 26.
6 VUJICSICS D. Sztoján: 1961. 23.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

5. kép: Mitrofán Zográf: Trónoló Istenanyja (18. század eleje, Szerb Ortodox Egyházi Múzeum, Szentendre)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

inak általánosan elfogadott gyakorlatát követően négy, fordított csonkagula alakú lábra állított talp és fedőlemezzel ellátott vörösmárvány oltárasztal (trapeza) áll. A korábbi szakirodalomban Olaszországból eredeztetett és 1811-ben szállított oltár piszkei rózsaszín márványból készült. A rajta lévő görög nyelvű felirat tanúsága szerint a Kasztória városából származó Jappa Tamás és Theokarasz urak költségén ő maguk és szüleik örök emlékére állíttatott.[7]

Az oltár (szentély) északkeleti részén egyszerű, szegmens íves falfülkében kapott helyet az előkészület (proszkomidia) asztala, melyet szerény kvalitású Eucharisztikus Krisztus ábrázolás és görög felirat díszít. (*4. kép.*) A templomnak külön diakonikonja (sekrestyéje) nincs, a liturgikus öltözetek és egyéb, időnként használt tárgyak őrzésére egyszerű – a szentély északi fala előtt álló komód – szolgált.[8] Az arhitektúrához kötődő járulékos felszerelési tárgyak sorában a hajó barokk üvegcsillárját és néhány szép kovácsoltvas munkát – többek között ikonmécs-tartó konzolt –, említhetünk. Az egyetlen körmeneti zászló, amely kézzel festett selyembrokátból készült, képmezőjében az Istenanyja és Szt. Naum képével a női szakasz déli oldalán állt.

Ikonok

1. Mitrofán Zográf ikonjai

A bizánci tradíciókhoz következetesen ragaszkodó ikonfestő műhelyek egyikében készült az ikonosztázion három rokokó keretelésű ikonja, amelyeket a képfalról szólva érintőlegesen említettünk. A pontos rajzú, élénk színvilágú ikonok meglehetősen társtalanok a magyarországi anyagban. Az irodalom mindezidáig egyetlen olyan darabot ismer és ismertet, amely minden szempontból párhuzamként vehető számításba a három gyöngyösi ikon provenienciájának megközelítésekor. A magyarországi régi szerb művészet kiváló ismerője, *D. Davidov* Mitrofán zográf szignált, a szigetcsépi templomban előkerült Trónoló Istenanyja ikon kapcsán hangsúlyozza, a mester macedóniai származását, athoszi kötődését és görög eredetét, nemzetiségét. (*5. kép.*) A szigetcsépi ikon néhány részlete szószerinti egyezést mutat a gyöngyösi táblákkal.[9] A gyöngyösi Tanító Krisztus, Hodigitria Istenanyja és Szt. György nagyvértanú ikonok és Mitrofán szigetcsépi ikonja közötti azonosságok és megfelelések röviden a következőkben foglalhatók össze: Mária és a gyermek Jézus arcának, kezének modellálása, a drapériák részletmegoldásai, a krizográfia azonos hangsúlyú alkalmazása. A testszín (inkarnát) azonos színe és tónusa a drapériák szegélyeinek egyező motívumkincse. Az alakok testtartása és egymáshoz viszonyított arányaik egyezése. Hasonló epigráfiai jelrendszer. A háttéraranyozás kiváló minősége. Az ikonok hordozó táblájának gondos asztalosmunkája; a mélyített képmező és a keret aránybeli viszonyainak hasonlósága. Mitrofán Zográf személye mellett szól a szigetcsépi ikon bal sarkában lévő

7 A 18. században a magyarországi ortodox templomokban három oltárasztal-típus terjedt el. Az első minden tagozat nélküli falazott hasábalakú kubus, a második egy lábra állított viszonylag kisméretű fedőlappal ellátott asztal (l. a volt esztergomi szerb templom oltárasztala) a harmadik és általánosan elfogadott, a 19. század közepéig divatozó konstrukció fordított csonkagúla alakú, azonos méretű talp- és fedőlemezzel ellátott, a korábbiaktól jóval nagyobb méretű oltárasztal típusa volt.

8 A kamarai típustervek alapján épült keleti szertartású templomok nem rendelkeztek külön építészeti egységet alkotó proészisszel és diakonikonnal, ezeket többnyire a szentélyben kialakított falmélyedések, illetve az azokban elhelyezett, beépített bútorzat adta.

9 DAVIDOV, Dinko 1988. 94.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

6. kép: Mitrofán Zográf: (?) Hodigitria Istenanyja

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

7. kép: Mitrofán Tográf: (?) Tanító Krisztus

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

8. kép: Mitrofán Zográf: Szt. György Nagyvértanú

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

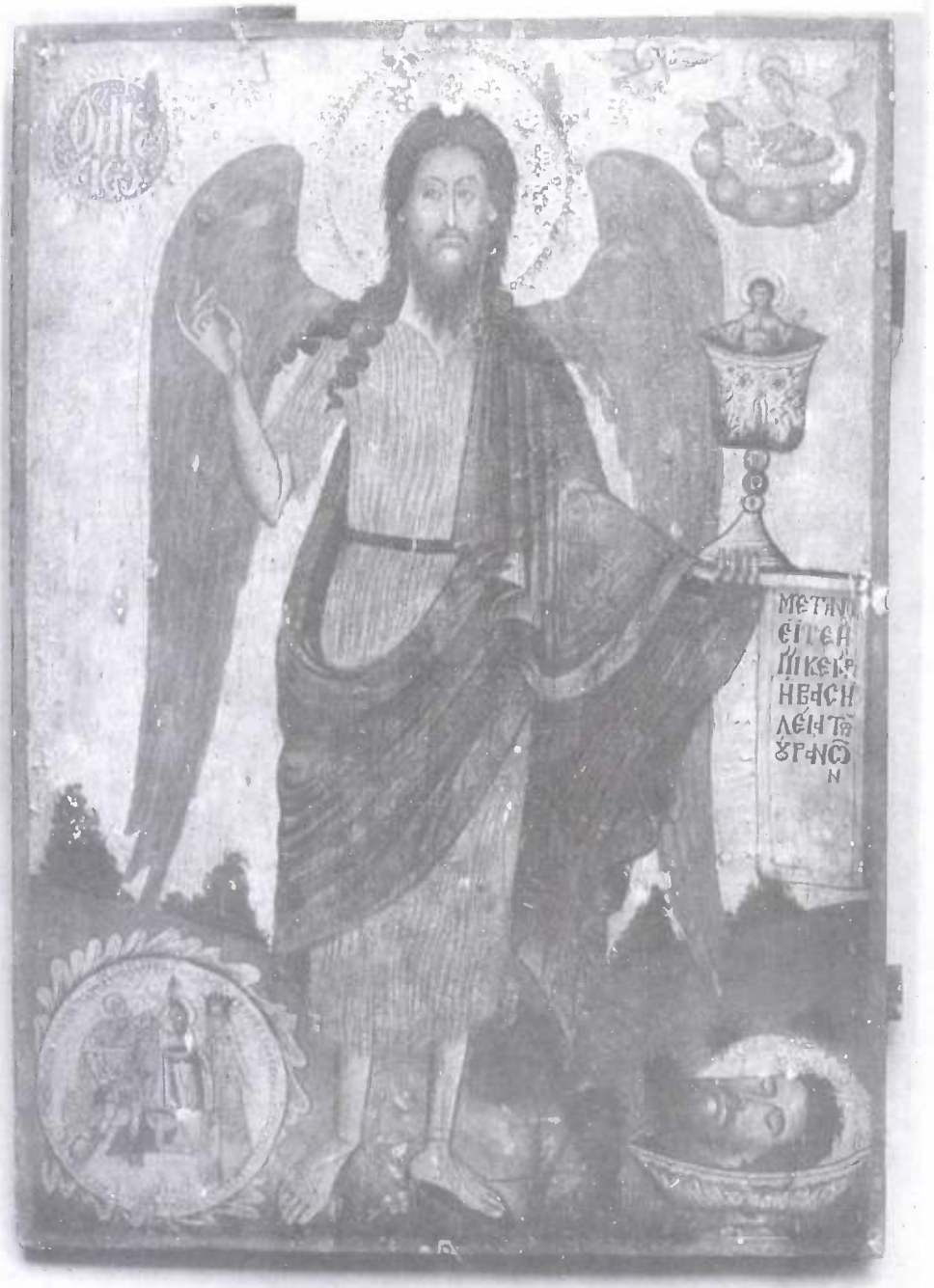

9. kép: Theodor Szimeonov (Gruntovics) műhelye: Az Előhirnök Keresztelő Szt. János (1770.k., restaurálás előtt)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

10. kép: Theodor Szimeonov (Gruntovics) műhelye: Az előhírnök Keresztelő Szt. János (1770.k., restaurálás után)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

11. kép: Theodor Szimeonov (Gruntovics) műhelye: Ohridi Szt. Naum (1770.k.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

12. kép: Theodor Szimeonov (Gruntovics) műhelye: Titkos Vacsora (1770.k.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Szt. György ábrázolás és a gyöngyösi téma között: feltűnő hasonlatosság. Az előző, a kisebb méret miatt kevésbé részletező, azonban jónéhány elem a szerzői azonosságot erősíti. Így a két lovas figura egyformán dinamikus modellálása, ló és lovas mozgásának azonossága, a sárkány és a lószerszám megegyező rajza. A gyöngyösi, rendkívül részletgazdag Szt. György ikonon a városrészek helyett zöldellő táj szolgál háttérül az ismert jelenethez. Mitrofán mester kizárólagos szerzőségét saját autográf szignója hitelesíti.[10] A gyöngyösi ikonokkal való összevetésnél perdöntőnek bizonyulhatna a dicsfények és a feliratmezők díszítményéhez használt poncoló szerszámok közötti nyomazonosság (*6–7–8. kép*).

2. Ráckevei ikonok – Theodor Szimeonov (Gruntovics műhelye)

Érdekes jelenségként az 1760/70-es évek közötti időszakban – amikor már a metabizánci hagyomány és a közép-európai barokk művészet egymásratalálása megtörtént – egy kis műhely tevékenysége egy időre megfordulni késztette az idő kerekét. A gótikus eredetű ráckevei Nagyboldogasszony templom falképeinek megfestésére a távoli Moszhopoliszból érkezett egy, néhány mesterből és azok segédeiből álló szerzetesi festőbrigád, amely 1765-ben elkészítette a templom, majd a hozzá kapcsolódó Keresztelő Szt. János és Szt. Kozma és Damján kápolnák falképeit 1771-ben. Ugyanitt az ikonosztázionon is fellelhetők munkáik. 1772-ben már Székesfehérváron dolgoznak, ahol két év múlva, 1774-ben befejezik a templom gyönyörű falkép-ciklusának munkálatait.[11] E néhány év alatt ez a kis közösség sok hordozható ikont is festett, melyekből jeles darabok kerültek a gyöngyösi templomba is. Jellegzetességük, hogy nem vesznek tudomást az uralkodó barokkról, tábláikról a déli tradíciókhoz való feltétlen ragaszkodás sugárzik. Ikonjaik rendkívül szigorúan komponáltak, és nagyon színesek: sok kéket, vöröset, okkert, mélybarnát, valamint zöldet alkalmaztak. A drapériákon szívesen használtak festett arany és ezüst ornamenseket. A műhely vezetőjének Teodor Szimeonovnak (görögös névhasználattal: Theodor Sina Krudi) keze munkáját feltehetően az igényesebben megfestett táblák őrzik.[12] A műhely minden bizonnyal ismerte a régi festőkönyvek mellett Zsefárovics metszeteit is, mert néhány ikonjukon azok egyenes átvételét ismerhetjük föl. A ráckevei műhelyből Gyöngyösre került darabok között első helyen említendő három, viszonylag nagyméretű tábla, amely Krisztust a Nagy Főpapot, Máriát és Keresztelő Szt. János ábrázolja. (*9–10. kép.*) Ezekről az ikonokról szóltunk akkor, amikor munkahipotézis szintjén régi helyüket az első gyöngyösi kápolna képfalán képzeltük el.[13]

Igényesebb darabjaik között említendő az Újszövetségi Szentháromság – Mária megkoronázása Keresztelő Szt. Jánossal és Szt. Györggyel, valamint a három Szt. Hierarchát ábrázoló, és a nagyméretű Szt. Naum ikon, melynek párdarabjai Hódmezővásárhely, Székesfehérvár és Miskolc templomai számára készültek. (*11. kép.*) Kissé szokatlan a Szt. Miklós és Athanásziosz, valamint a Szpiridon, Naum, Alipiosz és Sztiliánosz alakját ábrázoló tábla a kevi és a székesfehérvári templomok falképciklusának kimetszett részleteire

10 A táblák anyagának gondos előkészítése kapcsán érdemes megjegyezni, hogy azok hátlapját is ellátták ortodox szimbólumokkal, így: + IC XC NI KA felirattal, ami arra enged következtetni, hogy ezek az ikonok egykor asztalosmunkával készült, keretépítményben kaptak helyet, így hátlapjuk az oltár felől látható volt.

11 DAVIDOV, Dinko 1973. 38–43.

12 A ráckevei festőműbely vezetőjének rajza után metszették rézbe az ochridi Keresztelő Szt. János monostor számára készült lapducát (Magyar Ortodox Egyházi Múzeum, Miskolc), amelyet a mester nevének görögös formájával jelzett.

13 DAVIDOV, Dinko 1973. kat. 96–128.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

13. kép: Ismeretlen orosz ikonfestő: Mandilion, „Krisztus nem kézzel festett" képmása, 18. sz. első fele)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

emlékeztetnek. A 12 nagy ünnep csonka sorozata feltehetően egy kéztől, a jobb kvalitású mesterek valamelyikétől származik. (*12. kép.*)

A Gruntovics-műhelyben készült a szentély és az északi hajófal közel azonos méretű, a Tanító Krisztust ábrázoló két ikonja is. Görögjeinknek a távoli Moszhopolisszal való kereskedelmi kapcsolatain túl, a kulturális érintkezés egyik megjelenését jelenti e műhely késői feltűnése. Egyúttal jelzi azt az igényt, hogy a 18. század végén elsősorban a görögök és a makedovlachok között erős nosztalgia élt az óhaza iránt. A ráckevei műhely festőinek tevékenységét méltatva *D. Davidov* szép, szinte érzelmes szavakkal emlékezik a későbizánci művészet epilógusát jelentő kevi zográf műhely jelentőségéről. „Theodor Szimeonov munkatársaival együtt büszke volt művészi származására. Bízott a későbizánci örökségben és abban, hogy az északon sem fog kudarcot vallani azok körében, akik maguk is délről elvándorolt jövevények voltak. A magyarországi szerb művészetben a tradicionalizmus méltóságteljesen ért véget kiterjedt és jelentős festői tevékenységükkel."[14]

3. Orosz ikonok

A 18. század egyre szorosabbá váló balkáni-orosz kulturális kapcsolataiban a művészeti alkotások és maguk a művészek exportja is nagy szerepet játszott. A mozgás egyértelműen dél felé irányult. A 18. század 40-es éveiben jelennek meg azok az ukrán ikonfestők, akiknek munkássága folytán divatba jött a korábbi alacsony, horizontális ikonosztázion helyett az egész diadalívet kitöltő, magasbaszökő képfalak sora. Ez a festőmigráció készítette elő az ukrán-barokk ikonográfiai újításainak és stíluselemeinek behozatalával az ún. dunai-barokk kizárólagos térhódítását, amelyben másodlagos szerep jutott a bizánci örökséget hordozó tendenciáknak.

A gyöngyösi templom viszonylag gazdag orosz ikonegyüttese részben Magyarországon tevékenykedő vándorfestők, részben kereskedők révén került a templomba. A névszerint is ismert, több helyen is feltűnő piktorok közül említésre méltó Tyimofej Szemjonov és Feodoszij Janinka személye. Szignált ikonjaik előfordulnak Miskolcon, Egerben és Gyöngyösön is. Gyöngyösön Szemjonov kezétől származik a „Minden Szenvedők Öröme" ikon, a fita betűvel kezdődő, szignóval ellátott Szt. Szpiridon ikon alkotója pedig akár Janinka is lehet, akit a Miskolc városi jegyzőkönyv – kötelességmulasztás kapcsán – említve, „muszkaországi" piktornak nevez. Mindkét ikon mérete és technikája közel azonos. Szemjonov munkái a szerb Egyházművészeti Gyűjteményben is megtalálhatók.[15]

Az orosz ikonok elterjedésének másik útja azoknak a könyvkereskedőknek a tevékenységében fogható meg, akik elsősorban moszkvai és kijevi liturgikus könyvekkel – egészen Mária Terézia tiltó rendelkezéséig – egészen Szerbiáig szekereztek. A „igazhitűek vígasztalóinak" nevezett könyvárusok nyomtatott rakományukat olcsó, nagyszériában festett ikonokkal egészítették ki, jól tudván, hogy a magyarországi ortodox diaszpóra nem rendelkezik tömegigényt kielégítő műhelyekkel. A házi és templomi (csókolásra kitett, többnyire ünnep-témájú) okonok nagy számban maradtak fenn hazai templomainkban.[16] A gyakran végletesen leegyszerűsített rajzú és színvilágú ikonok Gyöngyösön a következők: Epifánia, Trónoló Krisztus szoloveci Zoszimával és Szavvatijjal, Krisztus születése, Feltámadás a 12 nagyünneppel, Szt. György, valamint többosztatú ikonok „választott szentekkel".

Az orosz eredetű darabok közül kiemelkedik négy, az említett szériamunkáknál igénye-

14 DAVIDOV, Dinko 1988. 96.
15 SZENDREI János 1911. 401.
16 HODINKA Antal 1909. 799–910.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

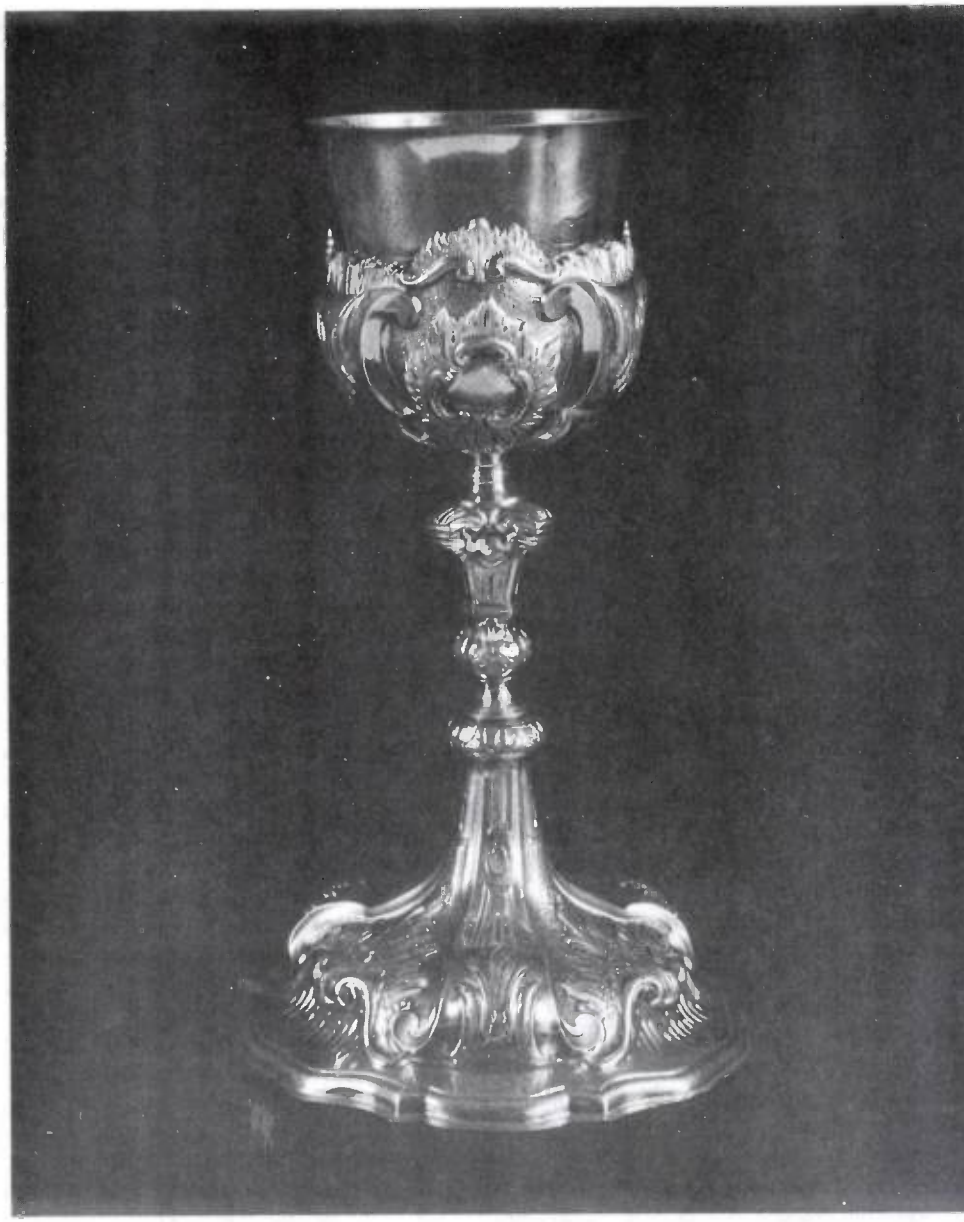

14. kép: Ismeretlen magyar ötvös: Oltárkehely, 1770.k.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

15. kép: Ismeretlen balkáni ötvös: Evangéliumos könyv ötvöskötése, Macedónia (?) 1760.k.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

sebb tábla. Azonos korú (18. század közepe) és azonos kvalitású az „Istenanyja, az Elégthetetlen csipkebokor" és a Szt. Miklóst életének jeleneteivel ábrázoló ikon. Történetük – sorsuk – is azonos lehetett, mert mindkettő egyazon kéz által és szándékkal elkövetett rongálások (kiszúrt, kivakart szemek) láthatók. A Feltámadás a 12 nagyünneppel[17] c. darab egyes képmezőit rocaille-os keretelés szegélyezi. A Feltámadás jelenete a középmezőben mind a keleti, mind pedig a nyugati ikonográfia interpretációjában megjelenik. Az orosz ikonfestészet 18. századi krízisének kezdetét és a barokkban való feloldódás készségét ragadhatjuk meg az ikonon. „Krisztus nem kézzel festett képmása", más néven Edesszai kendő, vagy Mandilion, ill. Obrusz[18] tiszta rajzával, sallangokat kerülő hagyományos ikonográfiájával, szigorú szerkezetével, a 18. század közepe konzervatív, értékőrző irányát képviseli. (*13. kép.*)

4. Ismeretlen görög festők

A templom ikonasztalaira készülhetett az a három darabos és minden bizonnyal csonka széria, amely az Örömhírvétel, Szt. Naum és Szt. Romanosz Melodosz témát jeleníti meg. A vörös keretelésű, puhafára festett, aranyozott hátterű ikonokon megnyúlt, légies, távolba meredő tekintetű alakok állnak. Ismeretlen festőjük tempera helyett olajfestéket használ, a táblákat maiuszkulás görög felirattal látta el. Mindhárom ikon az új templom felépülése után, 1820 körül készülhetett.

A fentiektől jóval igényesebb az a Sírbatételi lepel (Epitáfiosz), amely a restaurálás után vak-keretre feszítve látható a miskolci Magyar Ortodox Egyházi Múzeum kiállításán. Kiegyensúlyozott kompozíciója, egyénített alakjai a figurák széles, kifejező gesztusai, a tüzes színek képzett, nagy rutinú mesterre vallanak. Feltehetően déli importból származik, igazán közeli magyarországi párdarabja mindeddig nem bukkant föl.

5. Szerb ikonok

A templomnak kevés szerb eredetű ikonja van. Mindössze négy olyan tábla akad, amelyek egyértelműen ebbe a körbe vonhatók: Szt. Konstantin és Ilona, Szt. Mihály és Gábriel arkangyalok, Szt. Miklós és Szt. Száva egészalakos ikonja ezek közé tartozik. A sötét tónusú testszín (inkarnát), a zömök, méltóságteljes testtartású alakok, az intenzív kék háttér előtt tündöklő aranymustrás öltözetek és hasonlóképpen az egyházi szláv redakciójú feliratok szerb mestert sejtetnek, de román ikonfestő szerzősége sem zárható ki.

– A templom egyetlen igazán értéket *METSZET*es ikonja Krisztofor Zsefárovics Trónon ülő Szt. Miklóst ábrázoló rézmetszetes lapja, amelyet 1742-ben rajzolt elő Thomas Messmer bécsi rézmetsző számára a kecskeméti Szentlélek eljövetele templom felszentelése alkalmából. Ez a remek rézmetszetes lap a 18. század ún. „papírikonja"-i között rendkívül népszerű volt. Az életét nagyrészt munkával és utazással töltő Zsefarovics szinte valamennyi magyarországi ortodox közösségben megfordult. Művészi tevékenysége korszakos jelentőségű. Kalandos életét 1753. szeptember 18-án Moszkvában fejezte be. Végrendeletét hosszú utazásainak egyik utolsó magyarországi állomásán, Tokajban vetette papírra.

* * *

17 ONASCH, Konrad 1981. 17–18.

18 HRISZTOFOR Zsefarovics működéséről l. még: PETROV, Asun Varrilijev 1986.9–28.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A gyöngyösi Szt. Miklós magyar ortodox templom ikongyűjteményének legértékesebb darabjait (a szükséges és több évig tartó konzerválási és restaurátori munka után) a Magyar Ortodox Egyházi Múzeum miskolci állandó kiállításon mutatja be. A kollekció eredetbéli sokszínűsége a mesterek nagyrészének anonimitása még sokáig gazdag lehetőséget kínál és tartogat a magyarországi metabizánci művészet megoldatlan kérdései iránt érdeklődő kutatók számára.[19]

Liturgikus fém és ötvös művek

Az első kápolna felszereléséből maradtak fenn az oltár, valamint az előkészületi oltár (proszkomidia asztala) ón gyertyatartói. A közel azonos formájú gyertyatartók talpainak belsejében 1705()1767 bevésett évszámok olvashatók. Az 1705-ös dátum feltehetően elírásból vagy vésési hibából származik. Az 1767-es évszám korban meggyőző és egyben dokumentum értékű bizonyíték a régi kápolna komplett felszerelésének meglétéről. Az ón gyertyatartók mindegyike három oroszlánkarmos gombon álló törtíves talpból középen pogácsataggal osztott balluszterekből és széles, kihajtott peremű viaszfogó tányérból áll. A gyertyatartó-tüskék kovácsoltvasból készültek. Valamennyi jelzetlen, nagyságuk 37,5 és 54 cm között mozog.

Páratlanul érdekes az ónból készült liturgikus tárgyak között a templom litiai készlete (ötkenyértartója). Az ünnepek előestjének zsolozsmája alkalmával használt tárgy csésze alakú talpból körte formájú nóduszú szárból és az azon ülő széles lapos tálból áll, amelyen az előírt rendben középen az öt kenyér elhelyezésére szolgáló négyrészes tálacska a bor és az olaj tartására rendelt korsócskák és a búzát tartalmzó talpas pohár kapott helyet. A tál peremével közel háromágú alacsony (a Szentháromságot szimbolizáló) gyertyatartó áll. A litiai készlet talpán vésett szöveg: *17 AMN 92.*[20]

A templom két oltárkelyhe közül az egyik díszítetlen hatkarélyos kihajtott talpperemű kehely, kosárnélküli kupával. A templom másik, a gyűjtemény kiállításán látható remekül megformált jelzetlen rokokó kelyhe, a felszerelés legértékesebb darabjai közé tartozik. Tört hullámvonalú, volutás akantuszos lángnyelves talp fölött díszváza idomú nódusz emelkedik, melyen három voluta-párral tagolt cuppa-kosár helyezkedik el a voluták közötti mezőkben ugyancsak három karélyos kartusok, melyeket a talphoz és a kosár peremével hasonlóan lángnyelves díszítmények keretelnek.[21] (14. kép).

Az oltár felszereléséhez tartozó két evangélikus könyv közül a fiatalabbik 19. század második felében készült orosz munka, ismeretlen időben erősen megégett. Ez alkalommal mind a kötés, mind pedig a nyomtatott lapok erősen megsérültek. A nagyméretű evangéliumos könyv aranyozott rézből készült veretei az orosz barokkra jellemző ornamentális díszek közé komponált tondókban a négy evangélistát, illetve a középső medállionban Krisztust, a Nagy Főpapot ábrázolja.

A 18. századi balkáni ötvösművészet remek emléke az az evangéliumos könyv, amely szerencsére teljes épségben, sértetlenül vészelte át a templomot ért csapásokat. A görög

19 A különböző korokban és nagyon eltérő technikával festett táblák konzerválása és restaurálása meglehetősen nagy gondot okozott. A több, mint másfél évig tartó munkát a Herman Ottó Múzeum restaurátorai és konzervátorai végezék. Mindenekelőtt *Okruzsnaja Irina* munkáját dicséri.

20 Az ón tárgyakról szóló hazai szakirodalom mindezidáig hasonló rendeltetésű rokonemléket nem ismer. A litiai készlet kialakításában a mester kész tárgytípusokat ötvözött együttessé, minden bizonnyal a liturgiában járatos személy felügyelete alatt.

21 DERCSÉNYI Dezső (Szerk.:) 1978. 78–193.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

nyelvű velencei nyomtatványt rejtő ötvös-kötés feltehetően Macedóniában készült, de görögös iskolázottságú mester munkája. A saroklemezeken a négy evangélista és szimbólumai trébelt vésett, magas dombormúvei találhatók poncolt ornamentális háttér előtt. A figurák erősen stilizáltak, provinciális megformáltságúak. A sarokmezők csücskeiben három-három foglalt féldrágakő kapott helyet. Az evangélista képmásokat összekötő, a kötés szegélyét adó lemezek fonatos ornamentikája öt és hatszirmú virágokból, indákból és szabadon fogalmazott levélmotívumokból áll. A tábla középmezőjének medállionja négy, tört szamárhátíves téglány alakú középlemezből, az azokon elhelyezett foglalt féldrágakövekből, a keretmustrától eltérő plasztikus növényi ornamentikából, valamint két angyal által közrefogott kisméretú zománcikonból áll. A zománckép (Újszövetségi Szentháromság) provinciális íze ellenére is nagy mesterségbeli tudásra utaló finom munka.[22] Az ötvös-kötés hátoldalán a négy lapos csúsztatógomb között aranyozott ezüst lapon nyugatias ízű vésett Szűz Mária ábrázolás látható. (*15. kép.*)

A gyöngyösi ortodox közösség permanens nehézségei ellenére lélekszámához és anyagi státusához képest igen komoly áldozatokat hozott templomának felépítésekor és azért, hogy minden szükséges paramentummal fölszerelje azt. Ezek a muzeális értékű és részben múzeumban őrzött darabok híven tükrözik azt a kapcsolatrendszert, amely lehetővé tette, hogy mind az óhazából, mind a közép-európai diaszpórából, mind pedig távolabbi importból értékes kegytárgyak beszerzésével és adományozásával gazdagíthassa saját kultúráját, s egyben beépülhessen Gyöngyös város kulturális örökségének egészébe is.[23]

IRODALOM

BIHARI József
1956. Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. Az egri Pedagógiai Főiskola füzetei, 41. Eger, 392–456.

DAVIDOV, Dinko
1973. Ikone srpskih crkava u madárskoj. Novi Sad,
1978 Sprska grafika XVIII veka. Novi Sad.
1988 A magyarországi szerb festészet. Ars Hungarica, 1. Budapest, 89–117.

DERCSÉNYI Dezső (Szerk.)
1978 Heves megye műemlékei, III. Budapest.

DEZSÉRI BACHÓ László
1944 A gyöngyösi templomok története. Gyöngyös. 154–159.

22 DERCSÉNYI Dezső (Szerk.:) 1978. 193. Az említett ötvöskötés minden bizonnyal már a régi kápolna berendezésében is megvolt. A műtárgy rendkívüli liturgikus jelentősége párhuzamban állhat azzal a jól dokumentálható esettel, amikor is a miskolci közösség konkrét anyagi támogatást nyújtva a kibocsájtó közösség iskolaügyének, hálaképpen liturgikus tárgyakban kapta vissza nemes gesztusának ellenértékét.

23 1986-ban az egyházi főhatóság, a Magyarországi Adminisztratúra úgy rendelkezett, hogy a gyöngyösi Szt. Miklós egyházközség templomának számottevő művészettörténeti értéket képviselő anyagát a szervezendő Magyar Ortodox Egyházi Múzeum vegye nyilvántartásba, s gondoskodjon annak konzerválásáról, restaurálásáról. Az intencióknak megfelelően a BAZ megyei múzeumigazgatóság elvégeztette a gyűjteménnyel kapcsolatos feladatokat, s szívesen vállalkozott a meglévő anyag, illetve a téma tudományos feldolgozására. Az eredmények közzététele szerves részét képezi annak a munkának, amely Gyöngyös város művelődéstörténeti emlékeinek összegezését célozzák.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

DOBROSSY István
1984 A 17–19. századi újgörög diaszpora néprajzi jelentősége Északkelet-Magyarországon. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, XV. Miskolc, 159–170.
HŐGYE István
1977 A görögök szerepe a Hegyalja életében a 18. században. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 16. Miskolc, 1–14.
KÁRPÁTI László
1978 A miskolci ortodox templom ikonosztáza. Napjaink, (Új sorozat) 1. sz. 26.
KOVÁCS Béla (szerk.)
1984 Gyöngyös város becsületes tanácsa elhatározta... 1659–1848. (Válogatás két évszázad határozataiból) Eger.
PETRI Edit
1975 A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. Cumania, III. Kecskemét, 17–78.
PETROV, Asyen Vaszilijev
1986. Husztofor Zsefarovics sztematografija faksimilno izdonije, komentiráno. Szófia.
SASVÁRI László
1976 A Tokaj térségében élt görögök és rácok emlékei. Budapest, 72–80.
SASVÁRI László
1977 Az észak-magyarországi görögséggel kapcsolatos népnevek. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 16. Miskolc, 22–28.
ONASCH Konrad
1981 Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten München
VUJICSICS D. Sztoján
1961 A pesti szerb templom. Budapest, 22–23.

László Kárpáti

DAS KULTURERBE DER GYÖNGYÖSER „ARNOT"-s

Ende des 17-ten und Anfang des 18-ten Jahrhunderts begann eine verhältnismässig kleine, neue und kapitalkräftige Handelsgruppe im Wirtschaftsleben des geschichtlichen Ungarns ihre Expansion. Sie kamen aus den balkanischen Provinzen des Türkischen Reiches; sie waren von verschiedenen Nationalitäten und sprachen verschiedene Sprachen. Laut staatlichen und örtlichen Registrierungen wissen wir, dass unter ihnen Raitzen (Serben), Armenier, Bosniane, Arabier – (Makedo-Vlach-s, neulich Aromuns genannt), aber auch Griechen aus Mazedonien und aus der Umgebung von Adrianopel waren. Die auf den Karavanenwegen, durch grösseren Übergangsstellen in kleineren oder grösseren Gruppen Ankömmlingen stimmten in der Religion überein, sie waren Ortodoxen. Es war für sie auch charakteristisch, dass ihre Geschäfts- und gemeinsame Sprache das Neugriechisch war, welches als „das Latein des Balkans" verwendet wurde.

Gegenüber der Gyöngyöser Diaspora hatte die Stadtleitung ausserordentlich Argwohn, und zeigte grosse Intoleranz. Die freie Religionsübung sicherte nur das Toleranzedikt. Erst dann konnten sie mit dem Aufbau ihrer Kirche – die 1811 fertig wurde – beginnen.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Die Ausrüstung der Kirche zeigt die Möglichkeiten, die die Migration der Kunstwerke am Ende des 18-ten Jahrhunderts gab. Die griechischen, russischen, serbischen Ikons und die Symbiose der ungarischen und Balkan-Goldschmiedearbeiten brachten eine Sammlung der aufeinander gebauten vielfältigen kirchlichen Kunstwerken zustande.

Das Studium der Kunstwerke der Gyöngyöser Kirche illustriert anschaulich die allgemeinen Probleme der meta-bysantinischen Kunst.

Die vorliegende Studie ist lieber eine Aufmerksamkeit erregende, gleichzeitig aber eine die Klarstellung eines eigenartigen Problemkreises andeutende Schrift. Weitere Forschungen müssen die Fragen, die in dieser Studie gestellt werden, beantworten, und zwar: wie haben sich die spät-bysantinischen Stilmerkmale auf eisenden Kunstwerke in die allgemeinen Strömungen des heimischen Spätbarocks integriert.

KÁRPÁTI LÁSZLÓ
HERMAN OTTÓ MÚZEUM
H-3529 Miskolc
Görgey Artúr u. 28.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

MÁTRAI TANULMÁNYOK
GYÖNGYÖS
1993. p. 119–141

A II. világháború gyöngyösi áldozatai

Molnár József

Abstract: The Victims of World War II. in Gyöngyös The author gives a brief summary of the history of Gyöngyös from the 19th of March 1944, i. e. the German occupation of Hungary, to the 19 th of November 1944, when the Soviet troops occupied the town in heavy battles.
The author lists the victims of the war: the deported Jews. the leftist internees, the victims killed in the battles for the town and those who died of wounds in hospital, as well as the deceased who were nonlocal residents. The total death toll is 2010, civilians, from these 1835 Jews. According to the census taken in 1941 it represented 8.3 percent of the town's population.

A második világháború egy-egy várost, községet érintő eseményeinek feldolgozásakor nehézségekbe ütközik a kutató. Fél évszázad eltelt a történtek óta, sok mindenről nem készült feljegyzés, ha igen, sokszor azok is a világégés áldozataivá váltak. A szemtanúk, akik egy-egy vitatott eseményt átéltek, egymás után halnak meg. Különösen nehéz a háború polgári áldozatait megállapítani, mert nem minden halottat anyakönyveztek. Ezeket esetleg kis falvakban, ahol ismerik egymást az emberek, lehet csak utólag pótolni – de nehéz nagyobb városokban –, különösen ha az anyakönyvezés nem egy bombázás, vagy az 1944–45. évi magyarországi harcok után közvetlenül történt. Később már nem merték a hivatalos anyakönyvbe beírni a halál pontos okát, főleg ha ez a harcok során elkövetett embertelenségek következménye volt. Ilyen esetekben nehéz – utólag – megállapítani, hogy az illető halálának mi az igazi oka, – ekkor kell a még élő szemtanú (vagy szemtanúk), akik elmondják, hogy mi volt a halál előidézője.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a baloldali érzelmű személyek ellen fokozottabb eljárás indult. Április elején több gyöngyösit szállítottak a ricsei internálótáborba, akik egy hónap múlva szabadultak ki. Ekkor hurcolták el Szücsi községből Timár Béla földművest, pár nap múlva a Mosoni utcai toloncházban halt meg.[1]

A kormány a zsidók ellen március 29-i 1200, 1210, 1220, 1230 és 1240/1944 sz. alatt egymás után hozta a rendeleteket. Nem dolgozhattak közhivatalokban, ez városunkban 5 személyt érintett. 130 zsidóhasználatban lévő felefont kapcsoltak ki, április elejétől pedig megkülönböztető sárga csillag viselésére kötelezték őket.[2] A május 5-én megjelent gettórendelet Gyöngyösön 1824 főt érintett.[3] A gettó az Újtelepen a Kassai út, Laktanya út, Bethlen út és az Újtelepi útak által határolt terület épületei, illetve a Bányász és az Encsi utcákban lévő ma földszintes és emeletes (nincs már meg) bányász házak voltak. Az 1824

1 Gyöngyösi Néplap 1945. május 2.
2 Heves vármegye 1944. április 9.
3 Heves vármegye 1944. május 13.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

főbe nem számították be a már előbb munkaszolgálatra elvitt férfiakat. Június 1-én elvitték a munkaszolgálatra a kiválasztott férfiak utolsó csoportját. 8-án, Úrnapján pedig a többieket, a városon keresztül a vasútállomásra, és onnan Németországba szállították.[4] A gyöngyösi lakosok a megrázó menetet látva, sokan sírással fejezték ki érzelmüket, ezt mint szemtanú is bizonyítom. 1941-es népszámlálás szerint Gyöngyös 24086 fő lakosából 2071 fő volt zsidó[5] A lakosság 8,6 %-a. Lőffler Miklós, a gyöngyösi Status Quo izrealita hitközség titkára összesítése szerint 2200 zsidót deportáltak Gyöngyösről, de ebbe benne voltak a más vallásra áttért zsidók is. Az áldozatok számát 1835 főben állapította meg.[6] Ennél jóval több az áldozatok száma, ha figyelembe vesszük azt, hogy 1944-ben sokan menekültek a Felvidékről és Erdélyből is városunkba. Ezeket is összeszedték, elvitték. A város szovjet kézre kerülése után is voltak zsidó áldozatok.

1944. április 16-án az első sajtóbetiltás alkalmával betiltották a Gyöngyösön megjelenő Hevesmegyei Hírlap című politikai hetilapot is.[7]

A német megszállás után április 1-én befejeződött az iskolákban a tanítás.[8] Később az oktatás szeptember elején, a gimnáziumban 11-én kezdődött meg. Mivel a gimnázium épületében hadikórházat helyeztek el, a tanítás az alsóvárosi Állami Népiskolában (ma a 3. sz. Általános Iskola Sóház utcai épülete) folyt október 29-ig, mikor is a hadihelyzetre való tekintettel az oktatást befejezték.[9]

Környékünkön az első bombázás Kisnánát érte 1944. szeptember 19-én. Ez 12 halálos áldozatot követelt, közülük hárman a gyöngyösi kórházban haltak meg. A bombázást valószínüleg szovjet repülők hajtották végre, bár egy 1970-es feljegyzés ezt a németeknek tulajdonította.[10]

Megyénkben az alispán október 16-án rendeletet adott ki a kommunisták, a zsidóknak minősülő és a „megbizhatatlan személyek" őrizetbe vételéről,[11] majd a statáriumról. Ennek alapján a munkások vezetőit és a baloldali érzelmű embereket Gyöngyösön is letartóztatták, összesen 22 főt a kistarcsai internálótáborba szállítottak. Akik közül életét vesztette: Bakos Károly, Berta János (a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének titkára, a MÉMOSZ helyi elnöke), Demeter Lajos, Huszár Ferenc, Mikulácsik József, Moletti Márton.[12]

Gyöngyös lakossága még csak a fejük felett elvonuló amerikai bombázókat látta és hangjukat hallotta. Az első jelentős bombázás Hatvant érte 1944. szeptember 20-án. A fontos vasúti csomóponton és a városban a nagyméretű angol és amerikai légitámadás többszáz áldozatot követelt. Gyöngyös október 31-én szenvedte az első indokolatlan légitámadást, délelőtt 1/2 10 órakor. *„A felhős égből váratlanul törtek ránk a gépek. Hivatalos számítás szerint: 62 bombát dobtak a városra."* [13] „Október 31. orosz bombatámadás éri

4 Gyöngyösi Néplap 1945. március 4. 1944. Úrnapja Gyöngyösön.
5 Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint, Budapest, 1976., Gyöngyös adatai 86, 231.
6 Gyöngyösi Néplap 1945. december 25.
7 Budapesti Közlöny 1944. április 16.
8 A Gyöngyösi M.Kir. Állami Koháry István Gimnázium Évkönyve 1943–44. iskolai évről 3. (Továbbiakban G. É.)
9 G. É. 1944. iskolai évről 4.
10 Mátra Múzeum Történeti Adattár 71. 106. Kisnána község Tanácsa jelentése a 25 éves fejlődésről.
11 Heves Megyei Levéltár Alispáni Iratok 19.585/1944.
12 MOLNÁR József 1978.24.
13 HISTORIA DOMUS PAROCHIAE SANCTI BARTHOLOMAEI Gyöngyös Superior 64.o. őrzési helye: Szent Bertalan Plébánia, Gyöngyös. (Továbbiakban H. D.; Felsőrészi p.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

városunkat – írják a ferencesek a História Domusukban. – *Olyan közel van már a front, hogy nem is tudják a riadót jelezni. A gépek a Sárhegy felől ereszkedtek alá. Az óvóhelyre nem tudtak az emberek menekülni. A templom melletti szőlőskertbe három bomba hullott. Az egyik alig két méterre a szentély falától fúródott a földbe. Templomunk gyönyörű üvegablakait a templom padlójáról szedtük fel.*"[14]

A várost ért légitámadásnak 20 halálos áldozata volt: 11 férfi, 2 fiúgyermek és 7 nő. A legidősebb áldozat 77 éves volt, 14 halott gyöngyösi, 2 káli (a 11 és 13 éves Ficsór testvérek) 1 adácsi, 1 tiszaföldvári, 1 hevesi és 1 bajai lakos. A halottak között 17 volt a polgári áldoat, 2 katona és 1 rendőrtiszthelyettes. Jelentős katonai egység nem tartózkodott a városban. A Gyöngyösön átvezető Budapest-Miskolc-i országúton (most Pesti út, Országút, Alkotmány, 1944-ben Szmrecsányi út és Egri út) nem volt katonai forgalom. Ennek ellenére nemcsak bombázták, hanem géppuskával is lőtték a város utcáit a támadó repülők. Nem lehet tudni, hogy a számontartott 20 halotton kívül sebeibe hányan haltak bele később.[15]

A november 19-i szovjet hadijelentés szerint a szovjet csapatok „*...Elfoglalták Gyöngyöst és több más községet, ezek között Görömböly, Tótfalu, Vécs, Hevesugra, Boldog, Galgahéviz községeket. ...*" majd így folytatja a tudósító „*...Elkeseredett küzdelem folyt Gyöngyöstől keletre. Az ellenség harckocsijai és gyalogos kötelékei egymás után öt ellentámadást indítottak. Az ellentámadásokban kifáradt ellenséget a szovjet csapatok nagy lendülettel visszavetették.*"[16]

A városunkért folyó harcról a Pesti Hírlap is írt, hogy a német páncélgránátosok visszafoglalták Gyöngyöst. „*...Rendkívül éles harcok folytak Gyöngyöstől délre, ahol egy szovjet harci csoportnak estefelé sikerült megvetnie lábát a város déli részében. ... Gyöngyösön dühös közel- és házharcok lángoltak fel, lángnyelvek és füstfelhők között.*" Később így folytattja az INTERIN november 20-i berlini jelentése: „Gyöngyös városban, melyet a német csapatok éjszaka ismét visszavettek, elkeseredett házról-házra folyó harcok tomboltak."[17]

A városért folyó harcok leírásában most a helyi feljegyzéseket és visszaemlékezéseket idézzük „*...Megkezdődött a fosztogatás. Az üres lakásokat feltörik, minden mozdíthatót elvisznek.*"[18] November 16-án újabb bombázás éri a várost. „*Estefelé gyújtóbombákat szórtak a templom* (a ferencesekéről van szó: MJ) *környékére. Kettő a templomra, kilenc a rendházra és tizenhat a kertbe esett. Nagy riadalommal siettünk a padlásra oltani. Fuldokoltunk a sűrű füstfelhőben. Szerencsére nagyobb kár nem lett belőle.*"[19]

A német és magyar csapatok a város déli, délkeleti és keleti részén rendezkedtek be védelemre. A püspöki kertekben és a város felső részén nehéz- és messzehordó ütegeket helyeztek el. A régi vásártéren (ma már beépített terület, részben a 3. sz. műút, részben a Róbert Károly út) ágyúkat állítottak fel. A régi püspöki terményrakodón (ma állatvásártér) is voltak ütegek, lövészárkok. Két német ágyú a Püspöki út végén, az 57 sz. ház előtt volt felállítva. A német ütegparancsnokság a Püspöki út 35 számú házban volt.[20] A németek a lakosságot is igénybevették a harcállások elkészítésére.[21]

---

14 Historia Domus 1934. augusztus 2. – 1950. május 30., feljegyzés, 1944. október 31. Őrzési hely: Ferences Plébánia Gyöngyös, (H. D. Ferences P.)

15 PRÉS 1990. november MOLNÁR József: Gyöngyös első bombázása 21–22.

16 HÍREK 1944. november 22. Kiadja az Arcvonal Politikai Osztálya, a magyar lakosság számára.

17 Pesti Hírlap 1944. november 21.

18 H. D. Felsővárosi P. 65–66.

19 H. D. Ferences P. 1944. november 16-i bejegyzés

20 Nagy Ferenc és Mádi Ferenc visszaemlékezése.

21 Zsiska Ferenc visszaemlékezése.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A város lakosságának egy része – többezer ember –, a farkasmályi pincékbe menekült. Sokan mentek Mátrafüredre is. A városban maradottak a házak alatti pincékben kerestek menedéket.

Még november 17-én felderítő szovjet harckocsik jelentek meg az Újtelep környékén (ma Kassai, Pozsonyi, Kolozsvári utcák). Súlyos harcok voltak a karácsondi úton. Itt a németek és magyarok kivágták az utat szegélyező fasort, hogy ezzel is akadályozzák a támadó szovjet egységek előre nyomulását. A Veiszpek tanyánál – a karácsondi úton a volt Hordógyár után –, komoly ellenállást fejtettek ki a város védői, mert itt 17 magyar és több mint 30 német katona esett el.[22] Az itteni harc kegyetlen is volt, ezt bizonyítja az úttól nem messze lévő szénbánya közelében a pásztorkunyhó bejáratánál 4 német és 3 magyar, kezénél és lábánál villanydróttal összekötözött és megégett katona holtteste.[23] 17-én délután a szovjet tüzérség lőtte a német állásokat, több órás légiharc is volt a város felett. A védővonalakat bombázták.

Érdemes szó szerint idézni a korabeli krónikát: *„Tizenhetedikén egész nap nagy légicsaták voltak a város felett. A lövedékekből avárosnak is jutott. Gépfegyver és gépágyú tűzzel többször végigsöpörték a várost. Amikor nem lőttek, kinn álltunk az udvaron, onnan néztük az egymást kergető gépek harcát. – Fáradt, sáros és tépett német és magyar katonák mennek át a városon. Egy-két nap múlva már aliglianem itt lesznek az oroszok. ...Délután tudtuk meg, hogy délelőtti légitámadás a Csobánka utcában sok emberéletet követelt áldozatul. A halottak között van egyik kedves barátunk, Csépány Ferenc II. éves teológus. Megrendülve hallottuk halálhírét, hiszen a kedves, figyelmes buzgólelkű fiatal kispapot mindannyian nagyon szerettük! Nyugodjon Békében!"*[24]

November 18-án a karácsondi úti újabb támadással egyidőben a szovjet csapatok Gyöngyöshalász felől a Pesti Úton, a Jókai utcában és mellékutcáin, az Egri és a Kossuth utcában is támadtak a város központja felé. A Bethlen és Jeruzsálem utca végén ellenállásra került sor, itt több lovas kozák meghalt. A páncélosok a városházai közé szorították a magyar és német csapatokat. Utcai harcok főként a Fő tér környékén, a Petőfi utcában, a Mátrai úton és a Kálvária-parton voltak. A Fő térről a Szovjet támadás két irányban bontakozott ki: a Vachott Sándor utcában, a Kálvária part és Gyöngyöspata irányában; a Petőfi utcán pedig Gyöngyössolymos felé. A víztoronyban német géppuskások voltak, ezért két aknalövés is érte a víztornyot. A városban különösen a Petőfi utca végén a víztorony körüli utcákban, sőt a Mátrai úton is hullámzott a harc, november 18-án eddig jutottak el a szovjet csapatok.[25] (19-én vasárnap reggelre visszajöttek pár órára a németek, sőt még 20-án reggel is, így a Víg utca háromszor cserélt gazdát. A németek eljutottak a Szent Bertalan templomig, de a szovjet túlerő miatt kénytelenek voltak visszahúzódni.) A Petőfi utca összeszűkülésénél november 20-án délután egy magasrangú szovjet tiszt életét vesztette. A katonák azt mondták, hogy a magyar partizánok lőtték agyon, ezért a Petőfi utca pincéiből 16 férfit összeszedtek. Kettőt a Petőfi u 30 számú, ún. Wiltner-ház pincéjéből.[26] Agyonlőtték őket. A Kossuth utcában lévő Országos Társadalombiztosítási (OTI)

22 Tóth Imre – 1944-ben, Karácsondi u. 2. sz. alatti lakos – visszaemlékezése.

23 Hagymási György visszaemlékezése.

24 H. D. Felsővárosi P. 66.

25 Czakó József visszaemlékezése.

26 Dr. Wiltner Willibald és Thoroczkay Antal visszaemlékezése. Thoroczkay Antal 1944-ben tüzérfőhadnagy volt, a tiszti legénye, mivel tiszántúli volt, Gyöngyösön maradt a Kossuth u. 30. sz. épület pincéjében, őt is elvitték és kivégezték.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

épületnél, a kertben látták a szemtanúk a 16 ruhátlan halottat.[27] Ez a mozzanat is a kegyetlen harc bizonyítéka.

Súlyos harcok voltak a Mátrai (akkori Puky Árpád) úton is. A Mátrai és az Erzsébet királyné út sarkán egy Tigris típusú német, a Mátrai út és Koháry út sarkán egy szovjet harckocsit lőttek ki a harcok során.

Az alsóvárosi temető felől, az Egri úton támadó szovjet csapatok, a külső Mérges patak Vasutas utca végén lévő igen szűk hídjánál erős ellenállásba ütköztek. Itt egy teljes szovjet szakasz senumisült meg, amíg a műszaki alakulatok szükséghidat készítettek és tovább mehetett a támadás. Erre maga Plijev altábornagy emlékezik.[28] (A hidat azóta sokszorosára bővítették.) Az átkelésnél és a későbbi utcai harcokban elesett szovjet katonákat a város közterein ideiglenesen elhantolták: *„...Az utcára nem lehet kimenni, a németek szinte szünet nélkül lövik a várost. A plébánia előtti téren, a kis parkban egymás után ássák a sírokat, orosz katonák találnak benne nyugvó helyet."*[29]

Gyöngyösön rengeteg bor volt a pincékben. Ezt a harcok előtt nem engedték ki a földre sem a kis szőlőtulajdonosok, sem a nagy pincészetek. Később ez rengeteg baj forrásává vált, mert az ittas katonákat még a városparancsnokság sem tudta sokszor megfékezni. Mint szemtanú láttam, hogy Hajdú Dezső borkereskedő Jókai és a Cukor (ma Szent István u.) utcai háza pincéjében méter magasan állt a bor, és egy kozák lovastól belefulladt.[30] A Vezekényi út 3. sz. alatti emeletes házban volt Gyöngyös város pincéje, belelőttek a hordókba a katonák. Mindenki vitte, pusztította november végéig a bort, míg a város vezetősége összegyűjtette a maradékot.[31] Ezután értjük meg a ferencesek december 11-i feljegyzését: *„...Az orosz közigazgatás két orosz katonát végeztetett ki garázdaság miatt."*[32]

A visszaemlékezéseket megszakítva, most foglalkozzunk a harci cselekmények következményeivel. A harcok során sok német és magyar katona halt meg.[33] Egy magyar katona-tömegsír ismeretes az Alsóvárosi temetőben. Gyöngyösön 587 szovjet katona halt meg, közülük 117 névszerint ismert.[34]

A szovjet katonákat a Szent Bertalan úton lévő parkban, a Kékes téren és a Felsővárosi temetőben temették el. A Felsővárosi temetőben van 3 magyar katonasír és három tömegsír is. Heves megye három városában Egerben 312, Gyöngyösön 587, Hatvanban 1260 szovjet katona halt meg.[35] Gyöngyösön Plijev altábornagy egységében lovas-kozák alakulatok is voltak, ezért volt nagy a veszteség. A város utcáin rengeteg ló pusztult el. 1944. december 21-én többszáz lovas-kozák indult támadásra Gyöngyöspüspökiből,[36] a Kálváriaparton keresztül Gyöngyösoroszi irányában. De alig múlt el egy óra, a Patai útnál, a zsidó temetőtől

27 Hablicsek István és felesége visszaemlékezése.
28 Társadalmi Szemle 1970. április 9. SZABÓ L. István: Felszabadítók, találkozások szovjet tábornokokkal.
29 H. D. Felsővárosi Pléhánia 68.
30 ifj. Molnár József visszaemlékezése.
31 id. Molnár József visszaemlékezése (1944–45-ben városgazda-helyettes volt). A pincét elöntő bort én magam is láttam november 30-án.
32 H. D. Ferences P. 1944. december 11-i bejegyzés.
33 Sírkő az alsóvárosi temetőben a kápolnától tovább menve a főúttól 2 balra kanyarodó keresztútnál; 1 fa sírkereszt, 1 beton síremlék a felsővárosi temetőben a legalsó részen jobbra, kő síremlék az úttól balra. CSIFFÁRY Gergely – Kovács Béla
34 CSIFFÁRY-KOVÁCS 1985. 16.
35 CSIFFÁRY-KOVÁCS 1985. 16.
36 Palócz János visszaemlékezése.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

nem messze lévő német–magyar állásokat nem tudták áttörni, és az egységből nagyon kevesen menekültek meg.[37]

A több mint két napi utcai harcban sok kár keletkezett az épületekben. A város 3600 háza közül 3000 szenvedett kárt, 99 épület vált rommá.[38]

Áttekintettük a város történetét 1944. december végéig. A harcok és a szovjet megszállás utáni események ismeretében ezután Gyöngyös háborús áldozataival foglalkozunk. Ehhez áttekintettem a gyöngyösi Halotti Anyakönyvet 1942. november 11-től, 1947. március 27-ig, a Szent Bertalan Plébánia Halotti Anyakönyvét, 1944. szeptember 20-tól 1945 december 19-ig. Az Alsó gyöngyösi Római Katholikus Plébánia Halotti Anyakönyvét 1944. november 22-től 1945. december 29-ig, és a Gyöngyösi Protestáns Egyház Halotti Anyakönyvét 1944. november 22-től 1945. október 4-ig.

1944. október 31-e és 1947. március 27-e között – az első bombázás és 1947-ben egy akna robbanása, mely 3 emberéletet követelt –, a harcok, különféle atrocitások és a szerte lévő aknák 141 gyöngyösi halálát okozták. Ehhez jön még az OTI épület kertjében kivégzett 16 fő, és Németországban a Pataki család tragédiája: 5 fő, egy fő ismeretlen. Tehát Gyöngyösön összesen 162 fő. Ennek a megoszlása 115 férfi és 47 nő. A kivégzett 16 férfiról adataink nincsenek, őket a további statisztikából kihagyjuk, tehát csak 99 férfit szerepeltetünk. Foglalkozás szerint 39 földműves, 26 iparos és munkás, egyéb 3, tisztviselő 4, csendőr, altiszt 2, tanuló 21, háztartásbeli 37, nyugdíjas, kisgyermek 6, ismeretlen 8. Életkor szerint 1 éves 1 fő, 1–14 évesig 22, 14–20 évesig 14, 20–30 évesig 23, 30–50 évesig 42, 50–70 évesig 33, 70 év felett 11 fő. A halál oka: bombatalálat 34, aknaszilánk 24, aknával játszó gyermek 10, gránát vagy aknabelövés 16, lövés, elvérzés 31, agyonlövés 3, tarkólövés 1, fejlövés 14, ismeretlen 12. A halál ideje szerint: 1944. október 31-én 10 fő, november 1–16 között 3 fő, november 17-én 20 fő, 18-án 7 fő, 19-én 13 fő, 20-án 5 fő, 21-én 9 fő, 22-én 4 fő, 23-án 2 fő, 24-én 6 fő, 26-án 1 fő, 27-én 2 fő, 28-án 2 fő, 29-én 6 fő, 30-án 2 fő, december 1–19 között (19-én volt az utolsó német belövés a városba) 12 fő, 20–31-e között 6 fő. 1945. január 1 – október 31-ig 27 fő. 1947. március 27-én akna robbanás miatt 3 fő (ekkor halt meg a szőlőben a 44 éves Eperjesi János, 16 éves leánya Eperjesi Mária és vőlegénye a 27 éves Gábor György.) Megrázó még a november 17-i Csobánka úti bombázás, amikor is 13 gyöngyösi polgár vesztette életét. A 47 nőből igen sok a fiatal, lövés, elvérzés a halál oka, de egy 12 éves leány, Somhegyi Mária, Sevenál mérgezésben halt meg. A szovjetek két fővárosi zsidó munkaszolgálatost 1944. november 30-án lőttek agyon.

Összegezzük az eddigieket: meghalt 1835 gyöngyösi zsidó (közülük 542 név szerint ismert[39]), a nyilasok által internáltak közül 6 fő. Eddig ismert 166 polgári áldozat, robotra elvittek közül 3 fő, ez összesen 2010 fő. Az 1941-es népszámlálás szerint Gyöngyös lakossága 24 086 fő, ebből 2010 fő a lakosság 8,3 %-a. Ennyi mai ismereteink szerint Gyöngyös II. világháborús polgári áldozata.

Katona halottaink – hőseink – számát nem ismerjük. Anyakönyvekből 13 fő, más forrásokból 5 fő ismert, számuk ennek feltehetőleg sokszorosa.

Ezután megemlítem a kórházban háborús sérülésben meghalt nem gyöngyösi lakosokat. A gyöngyösi kórházban 1944. szeptember 20-a (Kisnána bombázása szeptember 19-én volt), és 1946. január 6-a között (ekkor két embert lőttek le a patai országúton a zsidó temetőnél, Gyöngyös határában) 54 polgári személy halt meg háborús sérülésben. Hely-

37 Palócz János és Hagymási György egybehangzó visszaemlékezése.

38 HML. Gyöngyös Megyei Város Képviselő-testületének jegyzőkönyvei, közgyűlési iratok 1949–50 XXII. 101. 18. r. sz. 1949. 5. XIV. 205. Kgy. 9400/Ki. 1949. sz., 1949. október 28-i jegyzőkönyv.

39 Feljegyzés a gyöngyösi zsidó hitközségnél.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

ségek szerinti megoszlásban: Abasár 1, Adács 2, Baja 1, Budapest 2, Domoszló 1, Ecséd 3, Eger 1, Eperjes 1, Gyergyócsomafalva 1, Gyöngyöshalász 2, Gyöngyösoroszi 2, Gyöngyöspata 3, Gyöngyössolymos 5, Gyöngyöstarján 4, Hatvan 1, Heves 1, Hevesugra 1, Hort 1, Jászkarajenő 1, Kál 2, Kisnána 3, Markaz 1, Mátészalka 1, Mátraszentimre 1, Mátraszentistván 1, Mezőpetri 1, Nagyréde 3, Parád 1, Pálosveresmart 2, Szurdokpüspöki 2, Tura 1, Visonta 1. Az 54 fő megoszlása: 48 férfi, 6 nő. A kórházban halt meg 1946. január 6-án a 45 éves domoszlói Bérczes István kántortanító és a 28 éves gyöngyöspatai ifj. Berecz János földműves. Mindkettőt a gyöngyösi izraelita temető előtt érte a lövés, 2 évvel a harcok után.

A háború áldozatainak felderítése a fentebb említett okok miatt elég nehézkes, és még napjainkban is óhatatlanul csonka. Mivel eddig hasonló részletes feldolgozás nem készült, így fontosnak tartom, hogy az általam felderített és név szerint is ismert halottakat, áldozatokat a dolgozat mellékletében részletesen is ismertessem. Ezzel is emléket kívánok állítani a világégés gyöngyösi mártírjainak. S talán a későbbi kutatásoknak is adalékot, biztos kiindulópontot jelent az alábbi lista. (Sajnos a város nagyszámú zsidó mártírjainak névszerinti közlésétől jelen dolgozatomban technikai okok miatt el kellett tekintenem.)

MELLÉKLET

Rövidítések

H.A.Gy. 1: Gyöngyösi Anyakönyvi Kerület Halotti Anyakönyv 1942. 11. hó 2. nap 303 sorszámtól, 1945. 4. hó 26. nap 360 sorszámig. Őrzési hely: Polgármesteri Hivatal, Gyöngyös.

H. A. Gy. 2: Gyöngyösi Anyakönyvi Kerületi Halotti Anyakönyv 1945. 3. hó 26. nap 361 sorszámtól, 1945 6. hó 25. nap 611 sorszámig. Őrzési hely: Polgármesteri Hivatal, Gyöngyös.

H. A. Gy. 3: Gyöngyösi Anyakönyvi Kerület Halotti Anyakönyv 1945. 6. hó 27. nap 612 sorszámtól, 1948. 7. hó 27. nap 420 sorszámig. Őrzési hely: Polgármesteri Hivatal, Gyöngyös.

H. A. Gy. 4: Gyöngyös Szent Bertalan Plébánia Halotti Anyakönyve XII. 1932, április-1945. december 31. Őrzési hely: Szent Bertalan Plébánia, Gyöngyös.

H. A. Gy. 5: Az Alsó Gyöngyösi Katholikus Plébánia Halottainak Anyakönyve VIII. 1930–1961. Őrzési hely: Ferences Plébánia, Gyöngyös.

H. A. Gy. 6: A Gyöngyösi Egyesült Protestáns Egyház Halotti Anyakönyve, 1906 évvel kezdve – lezárva 1981. július 22. Őrzési hely: Gyöngyösi Egyesült Protestáns Egyház.

Gy. K. : Gyöngyösi Kórház.

† : Meghalt.

HML. : Heves Megyei Levéltár, Eger.

A II. világháború gyöngyösi polgári áldozatai

1. ALEXAI József vízvezeték szerelő, mátrafüredi lakos, 59 éves, † 1945. április 17-én délután 1 óra, akna okozta sebesülés, elvérzés, kórházban (H. A. Gy. 2., 15 o., 449 sz.)
2. vitéz ANTAL Imre MÁV tisztviselő, gyöngyösi lakos, Jókai u. 20., 25 éves † 1944.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

november 21, gránátszilánk okozta tüdőroncsolás, elvérzés. (H. A. Gy. 3., 16 o., 702 sz.)

3. ÁRENDÁCZKY Elek Istvánné (Kanyaskó Erzsébet) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Kölcsey u., 25 éves † 1944. november 17, lövés okozta sebesülés, elvérzés (H. A. Gy. 1., 227 o., 699 sz.)
4. özv. ÁRVAI Jánosné (Vargha Rozália) háztartásbeli gyöngyösi lakos, 38 éves, † 1944. december 7., délután, lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 203 o., 553 sz.)
5. özv. BÁGYI Józsefné (Mátyásházi Ilona) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Csobánka u 12/1., 60 éves † 1944. november 17-én délután 2 óra, bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 228 o., 705 sz.)
6. BENCSIK Margit gyöngyösi lakos, Érsekföld III. zóna, 6 éves † 1944. november 18. délelőtt 8 óra, gránátszilánk okozta sérülés, elvérzés, (H. A. Gy. 1., 211 o., 604 sz.)
7. BENCZY Péter zenész, gyöngyösi lakos, Akácfa u 23. sz, 42 éves, † 1944. november 20. Aknasérülés áldozata a harcok idején. (H. A. Gy. 6., 130 o., 38 sz.)
8. BENEI Péter egyetemi hallgató, budapesti lakos, IX. Ferenc krt. 22. sz. 22 éves †1944. november 20., fejlövés, halál helye: Ferenc József út, szülei lakásán. (H. A. Gy. 1., 263 o., 137 sz.)
9. BIKÁDI Zsuzsa gyöngyösi lakos ONCSA- telep, 1 éves † 1944. november ., délelőtt 9 óra, gránátszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 232 o., 728 sz.)
10. BÓDI Ferencné (Gál Margit) háztartásbeli, mátrafüredi lakos, 32 éves † 1944. november 24., délelőtt 11 óra, gránátszilánk okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 245 o., 28 sz.)
11. BOCSEJ József bádogos mester, gyöngyösi lakos, Újtelep, 77 éves † 1944. november 19., aknaroncsolás. (H. A. Gy. 3., 66 o., 118 sz.)
12. BOTKA János gyöngyösi lakos, Petőfi u. 39/b., 25 éves † 1944. december 6., bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés, Csobánka u 12. (H. A. Gy. 1., 202 o., 549 sz.)
13. BUDAI Ferenc gazdálkodó, gyöngyösi lakos, Halászi út, Bodor tanya, 30 éves, † 1944. november 17., lőtt sebből okozott elvérzés. (H. A. GY. 5., 141 o., 45 sz.)
14. CZÉH László tanuló, gyöngyösi lakos, Vármegye út 3., 9 éves, † 1944. november 20., gránát okozta sebesülés. Farkasmály, (H. A. GY. 1., 231 o., 725. sz.)
15. CSÉPÁNY Ilona háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Jeruzsálem u. 10., 54 éves, † 1944. november 18., fulladás. Szomszédok szerint agyonverték. (H. A. Gy. 1., 239 o., 774 sz.)
16. CSÉPÁNY József kisbirtokos gyöngyösi lakos, Epreskert u. 15 sz. 48 éves, † 1945. április 22., sebfertőzés, szívgyengeség, kórházban. (H. A. GY. 2., 17 o., 458 sz.)
17. CSILLIK János László gyöngyösi asztalosmester, 49 éves, Zalár u. 5. szám, † 1944. október 31., bombasérült. (H. A. Gy. 1., 193 o., 493 sz.)
18. CSILLIK János Lászlóné (Somodi Amália) asztalosmester felesége, gyöngyösi lakos, Zalár u. 5. sz. † 1944. október 31., bombasérült. (H. A. Gy. 1., 193 o., 494 sz.)
19. DOBÁK Sándor kisbirtokos, gyöngyösi lakos, Orczy u. 7., 55 éves, † 1944. november 19., délelőtt 11 óra, fulladás,? Agyonverték. (H. A. Gy. 1., 226 o., 691 sz.)
20. DOBI József asztalos segéd, gyöngyösi lakos, 19 éves, bombasérült, † 1944. november 2. (H. A. Gy. 1., 194 o., 499 sz.)
21. EPERJESI János földműves gyöngyösi lakos, Cukor u. 44. sz. 46 éves, † 1947.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

március 26., koponyatörés, agyrázkódás, (robbanás) Gyöngyös, adácsi úti szőlőben. (H. A. gy. 3., 164 o., 172 sz.)

22. EPERJESI József földműves, Gyöngyös, Jeruzsálem u. 24. sz. lakos, 76 éves, † 1945. január 21., aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 260 o., 116 sz.)
23. EPERJESI Mária háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Cukor u. 44., 16 éves † 1947. március 26., délelőtt 10 óra, agyonroncsolás, robbanás. Gyöngyös adácsi úti szőlőben. (H. A. Gy. 3., 163 o., 171 sz.)
24. ERDŐS Imre hentessegéd, gyöngyösi lakos, Kálvária u., 16 éves, † 1944. november 17., golyó általi sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 219 o., 654 sz.)
25. FALCSIK István földműves, gyöngyösi lakos, Temető u. 12/3. sz. lakos, 34 éves, † 1944. november 21., délelőtt 8 óra. Fejlövés elvérzés, (H. A. Gy. 1., 229 o., 714 sz.)
26. FERCSÁK Jenő gyöngyösi lakos. 34 éves † 1944. december 17., bombasérült, gennyes gyulladás, kórházban. (H. A. Gy. 4., 400 o., 410 sz.)
27. FERENC József földműves, gyöngyösi lakos, Csobánka u. 12., 32 éves, † 1944. november 17., bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 206 o., 572 sz.)
28. FRICK József földműves, gyöngyösi lakos, Virág u. 37., 89 éves, † 1944. november 27., aknaszilánk okozta sérülés, elvérzés. Gyöngyös, Bene u. 29. (H. A. Gy. 1., 210. o., 598 sz.)
29. FRICK Józsefné (Szatmári Mária), háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Virág u. 37. sz., 88 éves, † 1944. november 27., aknaszilánk okozta sérülés, elvérzés, Gyöngyös, Bene u. 29. (H. A. Gy. 1., 210 o., 599 sz.)
30. FORGÁCS Ferenc napszámos gyöngyösi lakos, Pesti u. 85., 65 éves, † 1944. december 10., ismeretlen. Hozzátartozói elmondása szerint agyonütötték. (H. A. Gy. 3., 72 o., 155 sz.)
31. GÁBOR György pincemester, gyöngyösi lakos, Cukor u. 2., 27 éves, † 1947. március 26., robbanás, szívizom sérülés, Gyöngyös adács úti szőlőben. (H. A. Gy. 3., 146 o., 173 sz.)
32. GÁL János Antal bányász, Gyöngyös, Vig u., 51 éves, † 1944. november 21., tarkólövés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 230 o., 716 sz.)
33. GAMBÁR Lajos földműves, gyöngyösi lakos, Bástya u., 73 éves, † 1944. november 19., délután 7 óra, lövés okozta sebesülés, elvérzés, agyonlőtték (1) – agyonverték (5), (H. A. Gy. 1., 249 o., 49 sz.), (H. A. Gy. 5., 138 o., 8sz.)
34. GODA Erzsébet, háztartásbeli gyöngyösi lakos, Farkas Tamás u. 6/1., 16 éves, † 1944. november 19., délelőtt 6 óra, lövés okozta sebesülés, elvérzés. Orosz katona agyonlőtte, MJ. (H. A. Gy. 1., 214 o., 619 sz.)
35. GUBANCSIK András földműves, gyöngyösi lakos, 49 éves, † 1944. október 31., valószínűleg az Orczy utcában, bombázás áldozata. (H. A. Gy. 2., 240 o., 503 sz.)
36. GULYÁS Imre földműves, gyöngyösi lakos, Érsekföld III. zóna, 38 éves, † 1944. november 18. aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 2., 27 o., 520 sz.)
37. GYURKÓCZI Józsefné (Géczi Ilona) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Recski u. 10., 32 éves, † 1944. november 17., fejlövés gennyes agyhártyagyulladás, kórházban (H. A. Gy. 3., 65 o., 111 sz.)
38. HACSAVECZ Flórián napszámos, gyöngyösi lakos, Akaszka u. 26/1., 65 éves, † 1944. november 19., délelőtt 9 óra, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 204 o., 563 sz.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

39. HAJNAL Gábor Gyula polgári iskolai tanuló, gyöngyösi lakos, Huszár u. 15. sz., † 1944. november 24., 16 éves, fejlövés. (H. A. Gy. 1., 208 o., 587 sz.)
40. HEGEDÜS János villanytelepi fűtő, gyöngyösi lakos, Csobánka u. 12/1. 40 éves, † 1944. november 17., délután 2 óra, bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 227 o., 702 sz.)
41. özv. HEGEDÜS Jánosné (Bágyi Anna) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Csobánka u. 12/1., 36 éves, † 1944. november 17., délután 2 óra, bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 226 o., 703 sz.)
42. ifj. Hegedüs János 14 éves, gyöngyösi lakos, Csobánka u. 12/1., † 1944. november 17., délután 2 óra, bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 228 o., 704 sz.)
43. HERCZEG Margit háztartásbeli gyöngyösi lakos, Kálvária, 63 éves, † 1944. november 19., bombasérülés. (H. A. Gy. 4., 437 o., 236 sz.)
44. HIVES Béla napszámos, mátrafüredi lakos, 42 éves, † 1945. március 23., aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 300 o., 355 sz.)
45. özv. HOLCZER Lajosné (Várkonyi Margit), háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Kálvária u. 11., 68 éves, † 1944. november 21., délelőtt 9 óra, bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 244 o., 24 sz.)
46. HORNYÁK György elemi iskolai tanuló, gyöngyösi lakos, Apponyi tér 2., 9 éves, † 1945. január 8., délután 4 óra, gránátszilánk okozta sérülés, agyhártyalob, kórházban halt meg. (H. A. Gy. 1., 253 o., 74 sz.)
47. HORTOBÁGYI István elemi iskolai tanuló, gyöngyösi lakos, Őrálló u. 43. sz., 9 éves, † 1945. szeptember 29., délelőtt 9 óra, aknarobbanás okozta bélroncsolódás. (H. A. Gy. 3., 23 o., 747 sz.)
48. HORVÁTH Irén elemi iskolai tanuló gyöngyösi lakos, Papföld, 8 éves, † 1945. április 1., délután 4 óra, gránát okozta sebesülés, elvérzés, kórházban. (H. A. Gy. 1., 6 o., 396 sz.)
49. HORVÁTH János földműves-napszámos, gyöngyösi lakos, Vig u. 23., 16 éves, † 1945. június 9., délelőtt 10 óra, aknarobbanás okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 2., 37 o., 580 sz.)
50. HORVÁTH Lajos elemi iskolai tanuló, gyöngyösi lakos, Papföld, 11 éves, † 1945. április 1., délután 2 óra, gránát okozta sebesülés, elvérzés kórházban. (H. A. Gy. 2., 7 o., 397 sz.)
51. HORVÁTH Mária gyöngyösi lakos, Papföld 6 éves, † 1945 április 1., délután 3 óra, gránát okozta sérülés, elvérzés, kórházban. (H. A. Gy. 2., 60 o. 395 sz.)
52. HORVÁTH Mária háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Bartakovics u. 16., 22 éves, † 1944. december 24. délután 2 óra, mérgezés öngyilkossági szándékból kórházban. Erőszak áldozata. MJ. (H. A. Gy. 1., 230. o., 717 sz.)
53. HORVÁTH Józsefné (Takács Erzsébet) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Papföld, 35 éves † 1944. december 31., délelőtt 5 óra II–III. fokú égési sebek, szívgyengeség, kórházban. (H. A. Gy. 2., 32 o., 552 sz.)
54. HUGAI János gazdatiszt, gyöngyösi lakos, Piac tér 2., 89 éves, † 1945. január 22., szívgyengeség az anyakönyvi beírás szerint – hozzátartozó elmondása szerint orosz katona agyonlőtte. (H. A. Gy. 1., 263 o., 138 sz.)
55. HÜBLER Andrásné (Deme Emilia) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, 67 éves, Jókai út 30. † 1944. október 31., bombázás áldozata. (H. A. Gy. 1., 192 o., 487 sz.)
56. ISTVÁNFY Imre földműves, gyöngyösi lakos, Csobánka u. 12. sz., 27 éves, †

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1944. november 17., bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 206 o., 571 sz.)

57. ISTVÁNFI Györgyné (Mátyásházi Mária) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, Csobánka u. 12., 53 éves, † 1944. november 17., bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 205 o., 570 sz.)
58. ISTVÁNFI Sándor sütőmester, Gyöngyös, Verő u. 5. szám alatti lakos 38 éves, † 1944. november 18., lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 205 o., 568 sz.)
59. JUHÁSZ Ferenc földműves, gyöngyösi lakos, 67 éves, Kossuth u. 28. sz., † 1944. október 31., bombázás áldozata. (H. A. Gy. 1., 192 o., 492 sz.)
60. JUHÁSZ József földműves, Gyöngyös, Csobánka u. 16. sz., 66 éves, † 1944. november 17., bombatalálat okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 202 o., 548 sz.)
61. JUHÁSZ Mihály kisbirtokos (földműves) gyöngyösi lakos, 77 éves, Kossuth u. 28. sz. alatti lakos. † 1944. október 31. Bombasérülés áldozata. (H. A. Gy. 1., 191 o., 482 sz.)
62. JURÁCSIK Mihály István géplakatos, Gyöngyös, Fuvaros u. 1. sz. alatti lakos, 35 éves, † 1944. november 19. Lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 202 o., 551 sz.)
63. KÁDÁR András Gyöngyös, Erzsébet Királyné u. 12., 16 éves, † 1945. július 16. Aknarobbanás okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 3., 9 o., 662 sz.)
64. KARSAI János földműves, napszámos, gyöngyösi lakos, 19 éves, † 1944. október 31. Kossuth utcában. Bombasérült. (H. A. Gy. 1., 195 o., 505 sz.)
65. KEDVES Lajos nyugalmazott csendőrtiszthelyettes, Gyöngyös, Petőfi u. 19., 72 éves, † 1944. november 21. délután 1/2 4 óra, aknaszilánk okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 242 o., 12 sz.)
66. KEDVES Lajosné (Székedi Erzsébet) háztartásbeli, Gyöngyös, Petőfi u. 19., 54 éves, † 1944. november 21. délután 1/2 4 óra, aknaszilánk okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 243 o., 13 sz.)
67. KIS BÁRÁNY József földműves, gyöngyösi lakos, 32 éves, † 1944. november 29., délután 6 óra, aknaszilánktól eredő sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 199 o., 533 sz.)
68. KISS Ferenc elemi iskolai tanuló Gyöngyös, Őrálló u. 46. sz. 8 éves, † 1945. október 1., aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 3., 25 o., 756 sz.)
69. KISS Imre polgári iskolai altiszt, Gyöngyös, Koháry krt 2., 42 éves, † 1944. november 20., aknaszilánk okozta sérülés, vérzés. Hozzátartozók szerint német belövés a Mátra felől. (H. A. Gy. 1., 227 o., 700 sz.)
70. KISS László földműves, gyöngyösi lakos, 16 éves, † 1945. március 2., aknasérülés. (H. A. Gy. 4., 422 o., 90 sz.)
71. KISS Józsefné (Gál Mária) háztartásbeli, Gyöngyös, Verő u. 1., 22 éves, † 1944. december 27., délután 1/2 7 óra, felfekvés, vérmérgezés. (H. A. Gy. 1., 230 o., 715 sz.)
72. KOBZI Mihály gyöngyösi lakos, 70 éves † 1944. december 8., lövés, kórházban halt meg. (H. A. Gy. 4., 433 o., 192 sz.)
73. KOVÁCS János földműves, Gyöngyös, Petőfi u., 53 éves, † 1944. december 19., délután 8 óra, gránátszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 228 o., 706 sz.)
74. KOVÁCS Józsefné (Ivanics Ilona) háztartásbeli, Gyöngyös, Borhy Sándor u. 1. sz. alatti lakos, 57 éves, † 1944. november 22. Bombatalálat okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 245 o., 29 sz.)
75. KOVÁCSIK Ferenc asztalosmester, Gyöngyös, Kassai u. 3. szám, 49 éves, † 1944.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

november 17. délután 5 óra, gránátszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 212 o., 608 sz.)

76. KÓSA János pincér Gyöngyös, Tűz u. 7. sz. alatti lakos, 49 éves, † 1944. november 20., délelőtt 9 óra, lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 217 o., 579 sz.)
77. KÖRÖSI Pál földműves, napszámos, Gyöngyös, Zöldkert u. 24., 32 éves, † 1944. december 10., délután 1/2 1 óra, lövés okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 208 o., 584 sz.)
78. KRIGOVSZKI László kőműves segéd, mátrafüredi lakos, 26 éves, † 1944. december 23., ismeretlen. Hozzátartozó elmondása szerint, orosz katona agyonlőtte. (H. A. Gy. 3., 74 o., 167 sz.)
79. LAKATOS TÓTH Mihály gazdálkodó, Gyöngyöshöz tartozó Encs pusztai lakos, 30 éves, † 1944. november 24., lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 204 o., 560 sz.)
80. LENGYEL Gyula Sándor kádársegéd, Gyöngyös, Vachott S. u. 7/1. sz. alatti lakos. 60 éves. † 1945. január 30., lövés által okozott agyroncsolás. (H. A. Gy. 1., 268 o., 164 sz.)
81. LENGYEL Lajos lakatossegéd, Gyöngyös, Vachott I. u. 7/1., 17 éves, † 1945. július 10., aknarobbanás okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 3., 8 o., 658 sz.)
82. LOKCSÁNSZKI Ilona templomtakarító, Gyöngyös, Vágó F. u. 7., 54 éves, † 1944. december 14., aknaszilánk okozta sérülés, (H. A. Gy. 5., 134 o., 116 sz.)
83. LOSONCZI Ferenc földműves, Gyöngyös, Órálló u. 52. sz., 48 éves, † 1945. május 2. délután 3 óra, akna okozta sebesülés, elvérzés, kórházban. (H. A. Gy. 2., 22 o., 491 sz.)
84. LOVÁSZ Ferenc szabómester, Gyöngyös, Erzsébet Királyné u. 6. sz. alatti lakos, 63 éves, † 1944. december 11., gránát okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 208 o., 583 sz.)
85. LUKÁCS Károly István földműves, Gyöngyös, Püspöki út 7/5., 73 éves, † 1944. november 29., † után 1 évre anyakönyvezték, ismeretlen. Valójában agyonütötték az oroszok. MJ. (H. A. Gy. 3., 37 o., 830 sz.)
86. LUKÁCS-Lajosné (Kolozsi Amália) háztartásbeli, gyöngyösi Zalár u. 5. sz. lakos, † 1944. október 31. bombasérülés. (H. A. Gy. 1., 200 o., 539 sz.)
87. MARSÓ Ágnes háztartásbeli, gyöngyösi lakos, 25 éves, † 1944. november 30. elvérzés. (H. A. Gy. 1., 200 o., 538 sz.)
88. MARTINECZ Jenőné (Kozik Anna) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, 47 éves, Zalár u 5. sz. † 1944. október 31. bombasérült. (H. A. Gy. 3., 88 o., 248 sz.)
89. MELCZER Frigyes bányász, Gyöngyös, Vig utcai lakos, 42 éves, † 1944. november 26., délután 1 óra, fejlövés, (H. A. Gy. 1., 240 o., 776 sz.)
90. MIKSI József földműves, Gyöngyös, Vig u 16., 27 éves, † 1945. február 25., délelőtt 11 óra, aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 285 o., 267 sz.)
91. MOLNÁR Erzsébet, háztartásbeli, gyöngyösi lakos, 57 éves, † 1945. március 16., vérmérgezés, lövés után kórházban halt meg. (H. A. Gy. 4., 424 o., 104 sz.)
92. MUCSICS Gyula tanuló, Gyöngyös, Máriássy u. 7., 11 éves, † 1944. november 29., délután 1/2 5 óra, gránátrepesz sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 199 o., 520 sz.)
93. özv. NAGY Jánosné (Keller Júlianna) háztartásbeli, Gyöngyös, Farkas T. utca 5. sz. 70 éves, † 1945. december 14., délután 3 óra, koponyatörés, belső elvérzés. Orosz autó gázolta el. (H. A. Gy. 3., 49 o., 15 sz.)
94. NAGY Sándor cipészsegéd, Gyöngyös, Róka u 1. 36 éves, † 1944. november 17.,

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

délelőtt 11 óra, Csobánka u. 11. sz. alatti bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H: A: Gy. 1., 236 o., 751 sz.)

95. NAGY VITYIK Jánosné (Balázs Júlianna) háztartásbeli, Gyöngyös, Epreskert út 5., 47 éves, † 1944. november 17., bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 224 o., 684 sz.)
96. NÉMETH János villamostelepi kezelő. Gyöngyös, Arany János u. 17. sz., 35 éves, † 1944. november 21., lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 205 o., 567 sz.)
97. NÉMETH László postatisztviselő. Gyöngyös, Pap-Melhizedek utcai lakos, 17 éves, † 1944. november 22., aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 236 o., 756 sz.)
98. OLLÁRI Sándor János fényképészsegéd. Gyöngyös, Jeruzsálem út 52., 26 éves, † 1945. április 6., délután 1/2 1 óra, fejlövés, agyvérzés. (H. A. Gy. 2., 9 o., 411 sz.)
99. PAMPUK János gazdálkodó. Gyöngyös, Erzsébet Királyné u. 1., 56 éves, † 1944. november 17., délelőtt 2 óra, Bene út, gránátszilánk okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 219 o., 652 sz.)
100. PETHES Józsefné (Kaszab Anna) háztartásbeli, Gyöngyös, Jászkürt u. 7. sz., 27 éves, † 1944. november 23., ismeretlen. Erőszak áldozata – elmondás szerint – MJ. (H. A. Gy. 3., 59 o., 78 sz.)
101. PINTÉR Ilona iskolai tanuló, Gyöngyös, Érsekföld, 12 éves, † 1944. november 18., haslövés. (H. A. Gy. 1., 236 o., 752 sz.)
102. PÓCS István földműves, napszámos. Gyöngyös, Bene u. 13. sz., 44 éves, † 1944. november 22., lövés okzta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 240 o., 337 sz.)
103. PONGRÁCZ Mária gyöngyös, Tariczky u 9 sz. alatti lakos, 5 éves, † 1944. november 18., gránát okozta sérülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 240 o., 777 sz.)
104. RÉZ Antal földműves, napszámos. Gyöngyös, Báthory u. 6/2. sz. 43 éves, † 1944. november 19., lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 3., 18 o., 715 sz.)
105. RÉZ Mária Anna női szabósegéd. Gyöngyös, Hanisz tér 2., 19 éves † 1945. január 17., délután 1/2 3 óra, tüdőlövés, elvérzés kórházban. (H. A. Gy. 1., 256 o., 91 sz.)
106. RÉZMŰVES József földműves. Gyöngyös, Papföld, 39 éves, † 1944. november 28., délelőtt 4 óra, fejlövés az Erzsébet Királyné út 18. sz. alatt. (H. A. Gy. 1., 226 o., 692 sz.)
107. RIPKA Sándor földműves, Gyöngyös, Csobánka u. lakos, † 1944. november 17., délután 2 óra, bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 232 o. 727 sz.)
108. ROSTÁS Ignác cipészmester. Gyöngyös, Koháry krt. 18. z., 35 éves, † 1944. november 30., lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 206 o., 576 sz.)
109. SÁNDOR Antal István földműves. Gyöngyös, Károly Király u. 37/2., 27 éves, † 1945. február 25., délelőtt 8 óra, akna okozta roncsolás, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 283 o., 258 sz.)
110. SEBŐK János Gyöngyös, Vásártér 2. sz. alatti lakos, 74 éves † 1944. december 14., fejlövés okozta sérülés. (H. A. Gy. 5., 134 o., 111 sz.)
111. SIKE Imre hentes és mészárossegéd. Gyöngyös, Petőfi u. 57. sz., 24 éves, † 1944. november 24. gránátszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 229 o., 711 sz.)
112. SIPOS János földműves. Gyöngyös, Temető u 24/6. sz., 64 éves, † 1944. december 17., gránátszilánk okozta sérülés. (H. A. Gy. 1., 219 o., 653 sz.)
113. SOMHEGYI Mária polgári iskolai tanuló. Gyöngyös, Zalár u. 6., 12 éves, † 1944. november 29., délelőtt 8 óra Sevenál mérgezés: (egyházi anyakönyvben – öngyilkossági szándékból) kórházban. Erőszak áldozata. (H. A. Gy. 1., 223 o., 678 sz; H. A. Gy. 4., 405 o., 461 sz.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

114. Özv. SRAMKÓ Kálmánné (Fábri Róza) háztartásbeli. Gyöngyös, Tisza István u. 42. sz., 48 éves † 1944. december 3., aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 243 o., 16 sz.)
115. SZABÓ János Gyöngyös, Deák Ferenc u. 35. sz. alatti lakos, 29 éves, † 1944. november 19., lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 5., 136 o., 130 sz.)
116. SZALAI Mihály Sándor kovácsmester, mátrafüredi lakos, 53 éves, † 1944. november 29. délelőtt 7 óra, lövés okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 213 o., 616 sz.)
117. SZATMÁRI István földműves. Gyöngyös, Őrálló u. 48., 20 éves, † 1944. november 18., délután 6 óra, fejlövés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 242 o., 10 sz.)
118. SZEBELLÉDI Katalin Franciska, háztartásbeli. Gyöngyös, Szent Gellért út, 19 éves, † 1944. november 19., lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 202 o., 550 sz.)
119. SZKOCSOVSZKY Mihályné (Mudris Anna) háztartásbeli. Gyöngyös, Hatvani út 4. 53 éves, † 1944. december 4., lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 201 o., 542 sz.)
120. SZIVÁK Emilné (Schiller Berta) Gyöngyös, Városi fatelepi lakos, 68 éves, † 1944. december 18., tüdőlövés, comblövés. (H. A. Gy. 6., 126 o., 41 sz.)
121. SZMOLNIK Istvánné (Bogár Anna) háztartásbeli. Gyöngyös, Petőfi u. 92. sz., 27 éves, † 1944. december 10., lövés okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 207 o. 582 sz.)
122. SZORGALMATOS Pál kovácsmester. Gyöngyös, Petőfi u. 53., 62 éves, † 1944. november 19. gránátszilánk okozta elvérzés. (H. A. Gy. 1., 204 o., 561 sz.)
123. TAKÁCS Ferenc Gyöngyös, Árvai u. 21. sz. alatti lakos, 3 éves, † 1945. április 15., többszöri behatolású lövési sérülés a hasfalon. (H. A. Gy. 4., 434 o., 208 sz.)
124. TAMÁSI CSÉPÁNY Ferenc hittudományi hallgató. Gyöngyös, Csobánka u. 14. sz., 21 éves, † 1944. november 17., délután 2 óra, bombatalálat okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 201 o., 543 sz.)
125. TODD Vilmos angol nyelvtanár. Gyöngyös, Bajza u. 24. sz. alatti lakos, 68 éves, † 1944. november 21., bombatámadás okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 249 o., 50 sz.)
126. TOKÁR József Ferenc földműves. Gyöngyös, Szent Imre u. 1. sz. , 58 éves, † 1944. november 21., délután 2 óra gránátszilánk okozta sérülés, elvérzés. (H. A. gy. 1., 208 o., 586 sz.)
127. TÓTH Jánosné (Berzéki Mária) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, 37 éves, † 1944. november 4., délután a kórházban, boombasérült. (H. A. Gy. 1., 195 o., 509 sz.)
128. TÓTH László elemi iskolai tanuló. Gyöngyös, Oncsa telep, 7 éves, † 1945. május 19. aknaszilánk okozta sebesülés. (H. A. Gy. 2., 30 o., 538 sz.)
129. ifj. TÓTH Sándor hentessegéd. Gyöngyös, Madách u 18. sz. alatti lakos, 37 éves, † 1944. december 29., haslövés, és nyaktörésből eredő elvérzés. (H. A. Gy. 3., 47 o., 4 sz.)
130. TÖLGYESSY László kéményseprő mester, gyöngyösi lakos, 45 éves, † az Egri úton 1944. október 31., bombasérülés áldozata. (H. A. Gy. 1., 191 o., 485 sz.)
131. TUZA István elemi iskolai tanuló. Gyöngyös, Őrálló u. 39., 11 éves, † 1945. szeptember 28., déli 12 óra, robbanás okozta roncsolódás, elvérzés. (H. A. Gy. 3., 22 o., 741 sz.)
132. VARGA Gyula uradalmi gyakornok. Gyöngyös, Honvéd u. 15. sz. 22 éves, † 1944. november 22., délután 6 óra, fejlövés. (H. A. Gy. 1., 212 o., 606 sz.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

133. VASS Józsefné (Falcsik Anna) háztartásbeli, gyöngyösi lakos, 50 éves, † 1944. november 4. háborús sérült. (H. A. Gy. 1., 195 o., 508 sz.)
134. VÁMOS Frigyes gyári munkás. Gyöngyös, Epreskert u. 4. sz., 23 éves, † 1944. november 19., lövés okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 236 o., 754 sz.)
135. VASBOROSI Józsefné (Fehér Mária) háztartásbeli. Gyöngyös, Farkas T. u. 4., 36 éves, † 1944. november 19., fejlövés, 1/2 10 óra. (H. A. gy. 1., 240 o., 775 sz.)
136. VASBOROSI Mihály iskolai tanuló. Gyöngyös, Vasutas u. 4., 14 éves, † 1944. november 23. aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 265 o., 145 sz.)
137. VERNYIK Ferenc elemi iskolai tanuló. Gyöngyös, Zöldkert u. 40., 12 éves, † 1945. szeptember 28. déli 12 óra, robbanás okozta roncsolódás, elvérzés. (H. A. Gy. 3., 22 o., 742 sz.)
138. VIBÓCH Márton MÁV főkocsismester. Gyöngyös, Bajza u. 8. szám alatti lakos 58 éves, † 1944. november 28., délután 2 óra, fejlövés, elvérzés. (H. A. Gy. 1., 199 o., 534 sz.)
139. VISZTENVELT József Gyöngyös, Vak Bottyán u. 3., 23 éves, † 1944. november 19., lőtt seb okozta elvérzés. (H. A. Gy. 4., 395 o., 363 sz.)
140. ZALABA József elemi iskolai tanuló, Gyöngyös. Petőfi u. 109., 12 éves, † 1945. június 9., aknarobbanás okozta sebesülés, elvérzés. (H. A. Gy. 2., 37 o., 580 sz.)
141. Ismeretlen férfihalott, 60 év körüli, fejlövés. Gyöngyös, Sárhegy út 2. sz. alatt, † 1944. november 28., munkáskülsejű, Bátor Imre a lakás tulajdonosa jelentette. (H. A. Gy. 1., 220 o., 658 sz.)
142. Özv. GRÉBECZ Sándorné (Babé Ilona) gyöngyösi lakos, 67 éves, † 1945. február 23. Neumarkt id. OPF légitámadáskor bombasérülésben elesett. (H. A. Gy. 5., 154 o., 1 sz.)
143. PATAKI József (Grébecz Ilona) háztartásbeli gyöngyösi lakos, 37 éves, † 1945. február 23. Neumarkt id. OPF légitámadáskor bombasérülésben elesett. (H. A. Gy. 5., 154 o., 2 sz.)
144. PATAKI Katalin polgári iskolai tanuló, gyöngyösi lakos, 14 éves, †1945. február 23. Neumarkt. id. OPF légitámadáskor bombasérülésben elesett. (H. A. Gy. 5., 154 o., 3 sz.)
145. PATAKI Lajos gimnáziumi tanuló, gyöngyösi lakos, 13 éves, † 1945. február 23. Neumarkt. id. OPF légitámadáskor bombasérülésben elesett. (H. A. Gy. 5., 154 o., 4 sz.)
146. PATAKI György elemi iskolai tanuló, gyöngyösi lakos, 8 éves † 1945. február 23. Neumarkt. id. OPF. légitámadáskor bombasérülésben elesett. (H. A. Gyx. 5., 154 o., 5 sz.)

A II. Világháború gyöngyösi katona halottai
(anyakönyvezettek)

1. BÁTOR Imre Gyöngyös, 34 éves, honvéd, † 1945. március 31, Strickenberg (Ausztria), háborús sérülés. Tábori püspökség értesítése. (H. A. Gy. 4. 463 o. szám nélkül).
2. BEDA Tibor Gyöngyös, 22 éves, valószínűleg honvéd, † Dévaványa, 1944. október 8., február 15-én Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 5, 156.o., 20. sz.)
3. BUGARSZKI István Gyöngyös, 19 éves honvéd, † 1945. február 16. Vörösberény, háborús sérült. Tábori püspökség értesítése. (H. A. Gy. 4, 463. o., szám nélkül.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

4. BURIÁN Lajos Gyöngyös, 19 éves, honvéd, † 1945. április 16, Bensdorf, (Németország) háborús sérülés. Tábori püspökség értesítése. (H. A. Gy. 4, 463. o., szám nélkül)
5. KERÉKGYÁRTÓ István Gyöngyös, Epreskert u. 35. sz. 23 éves, tényleges szolgálatot teljesítő honvéd, a 20. honvéd tábori tüzérosztag állományában, cipészsegéd, † 1943. április 10-én, mellhártyagyulladás, helye ismeretlen. (H. A. Gy. 1, 48. o., 183. sz.)
6. LASSINGLEITER István Gyöngyös, Bajza u. 17 b., 40 éves, honvéd, † 1945. május 20. szívgyengeség, veselob, a kecskeméti orosz fogolytáborból szállították Gyöngyösre. (H. A. Gy. 4, 442. o., 289.sz.)
7. MELLIK József Gyöngyös, Újtelep, 21 éves, † 1945. március 30., Itrüer (Dánia) háborús betegség. Tábori püspökség értesítése. (H. A. Gy. 4, 463. o., szám nélkül)
8. MOHÁCSIK István Gyöngyös, Epreskert u. 21/6 sz. 29 éves, valószínű honvéd, † 1944. október 29. Cigánd községben hősi halált halt. (H. A. Gy. 4., 450. o., 376. sz.)
9. MOLNÁR László Gyöngyös, 21 éves földműves, honvéd, magyar királyi 14. gyalogezred állományában, † 1944. október 31. bombasérült. (H. A. Gy. 1, 196. o., 512 sz.)
10. PASZULYA János Gyöngyös, 22 éves, 101/I. kir.zlj., † 1944. szeptember 25., helység megjelölése nélkül, lőtt seb a nyakon, elvérzés. Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 1, 183. o., 441. sz.)
11. ROHÁNSZKI Ferenc Gyöngyös, † 1944. november 1., Cegléd, bomba okozta sérülés, elvérzés, 1945. október 21-én Gyöngyöspüspökiben temették el. (H. A. Gy. 5, 152. o., 154. sz.)
12. SZAKKAY Endre Andor, Gyöngyös, 24 éves, honvéd, † 1944. október 10. Ökörmező, ott is temették el. Tábori püspökség értesítése. (H. A. Gy. 4, 459. o., szám nélkül.)
13. SZTERCSA János Gyöngyös, Vachott S.u., 25 éves, Gyöngyös Kórház, Szentesen temették el, † 1944. szeptember 25. (H. A. Gy. 1, 133. o., 434. sz.)

A II. világháború gyöngyösi katonai halottai
(nem anyakönyvezettek)

1. BARDÓCZY Sándor Gyöngyös, Orczy u. 10. tizedes, † 1944. szeptember 10., Németország. Hírt a bajtársai hozták. Bejelentette: Bátor Mária Gyöngyös, Virág u. 11. sz. alatti lakos, Bardóczy Sándor sógornője.
2. BARTUS István Gyöngyös, 14 gy.e.3/3 géppuskás század, 3. szakasz, őrvezető, rajparancsnok. † 1942. aug. 20. de. 11 óra. Uryvnál robbanó golyóval lőtték le a Don túlsó partjáról. Bejelentő Gallai István tanár. (Parancsnoka volt.)
3. BENGYEL Béla Gyöngyös, Béla u. 2, 41 éves, híradós, tizedes géplakatos, gépkocsivezető, műszaki rajzoló), † 1944. december 27., Zaporozsec, vérhas, hadifogolytábor. Bejelentette: Bereczky Vilmosné Gyöngyös, Bajcsy Zs. u. 18. sz. lakos.
4. BODÓ Kelemen Gyöngyös, Bethlen u. 33. sz. 43 éves hivatásos katona, hadnagy, 20 tábori tüzérosztag, † 1943 Don kanyar, eltűnt. Bejelentő: Bodó Julianna (unokája) Gyöngyös, Bethlen G. u. 33.
5. CSIBA Sándor Gyöngyös, 27 éves, szijjártó segéd, őrvezető, honvéd, (gyalogos), † 1944. fogságban Szovjetunióban.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

6. FÜLEKI István Gyöngyös, Madách u. 3. sz. 24 éves, földműves, géppuskás tizedes, † 1944. szeptember elején. Magyarországon, ismeretlen helyen egységének visszavonulásakor. Bejelentette: özv. Füleki Jánosné (felesége) Gyöngyös, Diófa u. 29. sz. alatti lakos.
7. HAGYMÁSI József Gyöngyös, Csend utcai, 27 éves gazdálkodó, honvéd gépkocsizó, † 1945. január, Csallóközben. Bejelentette: Hagymási György, Csend u. 4. sz. alatti lakos.
8. JUHÁSZ József Gyöngyös, Temető u. 10. sz. honvéd 14/1 zászlóaljnál teljesített szolgálatot, † 1944. december 7., a Rácalmáshoz tartozó Radicsa pusztán az oroszok fogságába esett, december 6-án vagy 7-én agyonlőtték több társával együtt. A Radicsa pusztai lakosok temették el. (Levél a Mátra Múzeum Történeti Adattár 1380. 92. sz. alatt)
9. Vitéz KÉKESI Károly 22 éves, géppuskás, zászlós, † 1943. (Sírkő a felsővárosi temető első részében, a főúttól jobbra.)
10. NYÉKI János Gyöngyös, postatisztviselő, tizedes. † 1943. Ukrajna. Bejelentette: Grébecz László Gyöngyös, Zöldfa u. 22.
11. RÉVFALVI János Gyöngyös, Gáspár u. 1. sz. 23 éves tüzérzászlós, † 1944. október 6-án, Ókígyóson (Békéscsaba mellett), ma Szabadkígyós. Bejelentette: testvére dr. Fodor Árpádné, Gyöngyös, Angyal u. 27.
12. TASI György Gyöngyös, Egri út 7. MÁVAUT forgalmista, GH. szakaszvezető, † 1944. november végén–december elején. Focsani (Románia) flekktífusz. Bejelentette dr. Kovács Istvánné (Tasi Irén) Gyöngyös, Mérges u. 22. III.1.
13. TOLDI Ferenc Gyöngyös, Madách u. 7, 29 éves, földműves, honvéd tizedes, † 1943. január 22-én Kocsatovonál (Szovjetunió). Bejelentette: volt felesége: özv. Bezzeg Pálné Gyöngyös, Püspöki u. 49.
14. TOLDI József Gyöngyös, Jeruzsálem u. 23. sz. 35 éves földműves honvéd, † 1944. szeptember 11-e után orosz fogságban ismeretlen helyen. Bejelentette: özv. Toldi Józsefné Gyöngyös, Jókai u. 51.
15. VAS BOROSI János Gyöngyös, Petőfi u. 50. sz. 32 éves földműves, géppuskás őrvezető, † Szovjetunió, hadifogolytábor. Bejelentette: Vas-Borosi Jánosné Gyöngyös, Dobó u. 26. fsz. 3. sz. alatti lakos.

ANYAKÖNYVEZETT, NEM GYÖNGYÖSI ILLETÉKESSÉGŰ KATONAHALOTTAK

1. APRÓ László Kiskunmajsa, 24 éves honvéd, † 1944. október 22., haslövés, belső vérzés, Gy. K., Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 4., 390. o., 314. sz.)
2. BARCSIK Ferenc Domoszló, 35 éves, kerékgyártó, honvéd, † Gyöngyös, 1944. november 18., fejlövés. Bejegyzés: „A hazáért hősi halált halt" 114/78/45 H.M.sz. rendelet alapján. (H. A. Gy. 3., 37 o., 833 sz.)
3. BEHR Nicolaus (német, Saarburg) 37 éves, tart. őrmester, gyári munkás, † 1944. szeptember 30. vágott seb a nyak baloldalán, főnyaki ütőér sérülése, elvérzés, Gy. K. (H. A. Gy. 1, 184. o., 441. sz.)
4. BIRIS Traján 22 éves, honvéd a magyar királyi 14/2 zászlóalj állományában. Gyöngyös lovassági laktanya (Nagykaszárnya). † 1944. március 16., agyvérzés, ismeretlen eredetű agyhártyagyulladás, a Gy. K. (H. A. Gy. 1, 133. o., 134. sz.)
5. FARKAS László Gyöngyös, Kaszárnya, 24 éves, honvéd a 20. tábori tüzérosztag állományában. † 1943. július 23., gümőkóros agyhártyagyulladás. Gy. K. (H. A. Gy. 1, 71. o., 319. sz.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

6. GÓDOR Pál Kiskundorozsma, gyári munkás, honvéd, † 1944. november 19. gázfertőzés és sárgaság, Gy. K. eltemetve Gyöngyösön. (H. A. Gy. 4, 405.o., 460. sz.)
7. GYURKÓ János Jászdózsa, 22 éves, rendőr, † 1944. november 19., lőtt sebből történő elvérzés. Gyöngyös, itt temették el. (H. A. Gy.5, 142.o., 53. sz.)
8. HŐGYI Ferenc Hercegfalva, 27 éves honvéd, † 1944. október 27. behatoló szilánk, lövés tüdőroncsolással, tüdőembólia. Gy. K. Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 4, 391. o., 318. sz.)
9. KÁLLÓ János Tápiószele, 25 éves, honvéd, † 1944. november 17. Gyöngyös-Érsekföldön, eltemetve Gyöngyösön (H. A. Gy. 5, 141.o., 43. sz.)
10. KÁNTOR Károly Sáromberke, Maros-Torda m., 44 éves, napszámos, tizedes a 81. honvéd kiegészítő bevonulási központ állományában. † 1943. június 8., Hagymázban, Gy. K. (H. A. Gy. 61. o., 262 sz.)
11. KISS István Mátészalka, 25 éves, honvéd, fodrász, † 1945. október 2., a Gyöngyösi Vöröskereszt hadikórházában, aknaszilánk sérülés a mellen, mindkét lábon, jobb kezén, hason, gennyes mellhártyagyulladás. Református temetőben eltemetve. (H. A. Gy. 6., 132 o., 62 sz.)
12. KISHÁZY Zoltán Börgönd, 24 éves magyar királyi repülő főhadnagy, † 1943. december 28. Mátraháza, Sportszálló melletti transzformátorház, koponyaalapi törés, belsővérzés. (H. A. Gy. 1., 110.o., 554 sz.)
13. KOVÁCS Dezső Nyáraszó, (Bánfihunyad), 23 éves honvéd, † 1944. november 18., a Gyöngyös körüli harcokban. Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 6., 130. o., 39. sz.)
14. LAKATÁR Gyula Budapest, 26 éves, magyar királyi tüzérőrmester, † 1944. október 30., fejlövés, elvérzés, Gy. K. (H. A. Gy. 1., 194. o., 503. sz.)
15. LOVÁSZ Sándor Tiszaföldvár, 22 éves, honvéd, † 1944. november 1. Bombasérült, égési sebek. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 196.o., 514.sz.)
16. PISKORÁN János Nagyvárad, Ráday Gedeon u. 44., 45 éves kocsifényező, honvéd, a 73. honvéd kiegészítő bevonulási központ állományában, † 1943. június 7. Hagymázban. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 61. o., 261. sz.)
17. SIMON Ferenc Kolozsvár, Vasút u. 47 éves, segédmunkás, honvéd, tizedes a 76. honvéd kiegészítő parancsnokság állományában. † 1943. január 14. Gy. K. (H. A. Gy. 1, 63. o., 272 sz.)
18. TANKÓ Vilmos gyimesközéplaki (Csík vm.) lakos 36 éves honvéd a magyar kir. székely vegyes vonatosztag állományában, földműves, † 1944. október 28., higanymérgezés. Gy. K. (H. A. Gy. 1, 190.o., 480.sz.)
19. VADKERTI Ferenc Galgahévíz, 26 éves, honvéd, a magyar királyi 2. honvéd felderítő zászlóalj állományában, földműves, † 1944. november 4., hashártyalob, szívgyengeség, Gy. K. (H. A. Gy. 1., 194. o., 500. sz.)

A GYÖNGYÖSI KÓRHÁZBAN 1944. SZEPTEMBER 20-A, 1946. JANUÁR 6-A KÖZÖTT HÁBORÚS SÉRÜLÉSBEN MEGHALT NEM GYÖNGYÖSI LAKOSOK

1. BARÁCIUS János Gyöngyöspata, 8 éves, † 1945. május 10., agyvelőbe hatolt aknaszilánk. Gy. K. (H. A. Gy. 2, 26. o., 506. sz.)
2. BARÁCIUS Pál Gyöngyöspata, 11 éves, † 1945. május 9. májlövés, belső elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 2, 26. o., 511. sz.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

3. BARTUS Géza Abasár, 15 éves fm. † 1945. január 3., koponyalövés, gennyes agyhártyagyulladás, Gy. K. (H. A. Gy. 1., 244. o., 21. sz.)
4. BÁRTFAI Imre Hevesugra, (most: Halmajugra), 12 éves, elemi iskolai tanuló, † 1945. január 1., aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 244. o., 25. sz.)
5. BAULOVITS Miklós Eperjes, 51 éves, állampénztári főtanácsos, † 1944. november 22., csípőtörés, általános vérmérgezés. Gy. K. (H. A. Gy. 1, 243.o., 14. sz.)
6. BELKOVICS István Markaz, 56 éves, † 1945. április 9., aknarobbanás okozta jobb lábcsonkítás, elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 2, 12. o., 432. sz.)
7. BÉRCES István Domoszló, 45 éves, kántortanító, † 1946. január 6., szívlövés, szívbénulás, Gy. K., Gyöngyös, izraelita temető előtt. (H. A. Gy. 3, 47. o., 5.sz.)
8. ifj. BERECZ János Gyöngyöspata, 28 éves földműves, 1946. január 6., mellkason és májon áthatoló lőtt seb. Gy. K. (H. A. Gy. 3., 47.o., 7.sz.)
9. BUDAI Sándor Parád, 26 éves, gyári munkás, † 1945. március 28. aknaszilánk okozta sérülés, szívgyengeség, Gy. K. (H. A. Gy. 2, 5.o., 385 sz.)
10. CSIKI András Gyergyócsomafalva, (Csík vm.) 20 éves MÁV vonatkísérő, † 1944. december 16. lövés okozta sérülés, elvérzés, Gy. K. (H. A. Gy. 1., 237.o., 761.sz.)
11. DANYI István Gyöngyössolymos, 18 éves, iparos tanonc, † 1944. december 16., gránátszilánk okozta sebesülés, elvérzés, Gy. K. (H. A. Gy. 1., 219.o., 650.sz.)
12. FICSÓR István tanuló, káli lakos, 11 éves, 1944 november 9., bombasérült, (H. A. Gy. 1., 197.o., 520.sz.)
13. FICSÓR József (István testvére), tanuló, káli lakos, 13 éves, † 1944. november 9., bombasérült, Gy. K. (H. A. Gy. 1., 197.o., 21.sz.)
14. FÜLEKI Istvánné (Nagy Erzsébet) Gyöngyössolymos, 52 éves, htb., † 1944. december 22. gránátszilánk okozta sebesülés, elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 219.o., 651.sz.)
15. GÁL János Gyöngyössolymos, 29 éves földműves, † 1944. december 11., gránátszilánk okozta sérülés, elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 239.o., 771.sz.)
16. GROS János Gyöngyöshalász, 54 éves, † 1944. november 23. bombatalálat, Gy. K. Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 4., 411.o., 522.sz.)
17. GRÓZ József Párosvörösmart, 64 éves, földműves, † 1945. április 2., akna okozta sebesülés, elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 2., 13.o., 435.sz.)
18. GYETVAI Lukács Kisnána, 80 éves, † 1944. szeptember 20., bombasérült, nyílt lábszártörés, schock, Gy. K. Kisnánára szállították. (H. A. Gy. 4., 387 o., 277.)
19. GYŐRFI Ignác, Gyöngyössolymos, Mandulás u. 49., 24 éves, † 1945. július 16. roncsolt, lőtt sérülések az összes végtagokon, arcon, nagyfokú kivérzés. Gy. K. Gyöngyösön temetve. (H. A. Gy. 4., 448.o., 351.sz.)
20. GYŐRI József 25 éves, MÁV tisztviselő, adácsi lakos, † 1944. november 11. bombázás áldozata. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 197.o., 519 sz.)
21. GYURKÓ István Szurdokpüspöki 17 éves, földműves, † 1945. január 1., aknaszilánk okozta sebesülés, elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 244. o., 20.sz.)
22. HALÁPI János Adács, 35 éves, † 1945. június 26., jobb kar lövési csonkulás, nagyfokú kivérzés, Gy. K. Gyöngyösön temetve. (H. A. Gy. 4., 445.o., 326.sz.)
23. HEGEDŰS István Ecséd, 12 éves, † 1945. április 21., akna okozta sérülés, Gy. K. Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 2., 18.o., 468.)
24. HORVÁTH Ferenc Eger, 21 éves, kőművessegéd, † 1944. november 23., gránátszilánk okozta sérülés, elvérzés, Gy. K. (H. A. Gy. 1., 240.o., 778.sz.)
25. KEPES Ferenc Hatvan, Thököly u. 16.sz. 4 éves, † 1944. szeptember 22., bom-

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

basérült, II-III. fokú égési sérüléssel. Gy. K. Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 4., 387.o., 279.sz.)

26. KISS István Mátészalka (Szatmár megye), 25 éves, fodrász segéd, † 1945. október 2., aknaszilánk okozta sérülés, gennyes mellhártyalob. Gy. K. (H. A. Gy. 2., 26.o., 763.sz.)
27. KISS József Hort, 14 éves, † 1945. május 11. akna okozta sebesülés, szívgyengeség. Gy. K. (H. A. Gy. 2., 24.o., 504.sz.)
28. KAPONYA Ferenc Nagyréde, 12 éves, polgári iskolai tanuló. † 1945. április 23., aknarobbanás okozta sérülés, koponyaalapi törés. Gy. K. (H. A. Gy. 2., 18.o., 463.sz.)
29. KOVÁCS János Visonta, 46 éves, földműves, † 1945. április 18., lábszárlövés, orbánc, szívgyengeség. Gy. K. (H. A. Gy. 2, 16. o., 52 sz.)
30. KUCSERA János Szurdokpüspöki, 36 éves, † 1944. december 19., aknarobbanás, a bal alsó végtag sérült. Gy. K. (H. A. Gy. 4., 441.o., 285.sz.)
31. LAKATOS Lukács Kisnána, 18 éves, † 1944. szeptember 20. bombasérült, szilánksérülések, embolia. Gy. K. (H. A. Gy. 4., 386.o., 276.sz.)
32. LUDÁNYI András Gyöngyöstarján, 34 éves, földműves. † 1944. december 30., aknaroncsolódás, szívgyengeség. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 239.o., 771.sz.)
33. LUDÁNYI Lajos Gyöngyöstarján 72 sz. 33 éves, † 1945. április 17., többszörös koponyatörés, agyrázkódás, Gy. K.Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 4., 434.o., 209.sz.)
34. MATICS József Tura, 506 szám, 46 éves, † 1944. október 5., a hatvani bombázás közben sérült meg, az összes mellkasi, hasi szervek súlyos zúzódása, Gy. K., Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 4., 388.o., 291.sz.)
35. MOLNÁR Lászlóné (Veres Irén) háztartásbeli, hevesi lakos, 16 éves, † 1944. november 6-án éjjel a kórházban, bombázás áldozata. (H. A. Gy. 1., 196.o., 513.)
36. NAGYVÁRADI Lajos Mátraszentistván 37 éves, segédrendőr, † 1945. március 28., Gy. K. Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 2., 13.o., 436.sz.)
38. OROSZ János Gyöngyöshalász, 54 éves, földműves, napszámos, † 1944. november 23., délután a Hanisz téren, bombatalálat okozta sérülés, elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 236.o., 753.sz.)
39. PLAHY Árpád Nagyréde, 44 éves, főjegyző, † 1944. december 29., koponyaalapi törés, külső- és belső sérülés kapcsán elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 4., 410.o. 509.sz.)
40. PRÉM István Mezőpetri, (Szatmár m.) 20 éves, földműves, † 1945. január 4. ált. fertőzés, lövés következtében Gy. K. (H. A. Gy. 1., 248.o., 45.sz.)
41. STULLER Sándorné (Rendliszek Franciska) Mátraszentimre, 34 éves, háztartásbeli, † 1945. január 2. lábszárlövés, elvérzés, Gy. K. (H. A. Gy. 1., 243.o., 17.sz.)
42. SZECSKÓ István Gyöngyöstarján, 46 éves földműves, † 1945. február 16., lövés okozta sebesülés. Gy. K. (H. A. Gy. 1., 278.o., 244.sz.)
43. SZIKSZAI Pál Jászkarajenő, 48 éves gazdasági alkalmazott, † 1944. december 21., aknaszilánk okozta sérülés, szívgyengeség, Gy. K. (H. A. Gy. 3, 78.o., 192.sz.)
44. SZILÁGYI Pál Ecséd, 50 éves napszámos, † 1945.április 14. akna okozta sebesülés, elvérzés. Gy. K. (H. A. Gy. 2., 13.o., 433.sz.)
45. SZITA Ferenc Gyöngyössolymos, 37 éves MÁV pénztáros, † 1944. november 25. aknaszilánk okozta súlyos sérülés, Gy. K. Gyöngyösön temették el. /H. A. Gy. 4., 411.o., 522.sz.)
46. SZTUPKA Ilona Pálosvörösmart, 20 éves, † 1945. február 9., csípőlövés, ált. vérmérgezés, szívgyengeség, Gy. K. (H. A. Gy. 1., 274.o., 201.sz.)

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

47. TÓTH Ferenc Gyöngyösoroszi, 47 éves, földműves, † 1944. december 22. gránátszilánk okozta sérülés, vérmérgezés, Gy. K., (H.A. 1., 224.o., 681.sz.)
48. TÓTH Istvánné (Horváth Borbála) Gyöngyösoroszi, 48 éves, háztartásbeli, † 1944. december 9., gránátszilánk okozta sérülés, elvérzés. Gy. K. Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 1., 210.o., 597.sz.)
49. TÓTH József Ecséd, 41 éves, † 1945. január 30., nyaklövés, gégefő roncsolás, süllyedéses tályog, szívgyengeség, Gy. K., Gyöngyösön temették el. (H. A. Gy. 1., 445.o., 328.sz.)
50. Özv. VÁGNER Györgyné, Kisnána, † 1944. szeptember 20. Tüdőlövés, belső vérzés. Gy. K. Kisnánára szállították. (H. A. Gy. 4., 386.o., 375.sz.)
51. VARGA Gyula Gyöngyöstarján, 22 éves, † 1944. november 22., golyó általi halál, Gy. K. Gyöngyöstarjánba temették el. (H. A. Gy. 5., 134.o., 117.sz.)
52. VIZI József 41 éves, rendőrtiszthelyettes, bajai lakos, † 1944. október 31., Gy. K. Bombázás áldozata (H. A. Gy. 1., 192.o., 490.sz.)
53. APOTHEKER Lipót Budapest VII., Csengeri u. 6. szám, 30 éves, munkaszolgálatos (izr.), † 1944. november 30., lövés okozta sérülés, elvérzés. Érsek út. (H. A. Gy. 1., 206. o., 575. sz.)
54. RÉVÉSZ Ferenc Budapest VI., Paulay E. u. 25. szám, 30 éves, munkaszolgálatos (izr.), † 1944. november 30-án, lövés okozta elvérzés, Érsek út. (H. A. Gy. 1., 206.o., 574. sz.)

MÁTRAHÁZÁN, A SZANATÓRIUM SZÜKSÉGTEMETŐJÉBEN ELTEMETETTEK

1. FÜZI Ágoston Budapest, 27 éves, † 1944. november 2., (H. A. Gy. 4., 412.o.)
2. SZELŐCZEY Dénes Mátraháza, 43 éves, főorvos, † 1944. december 4., (H. A. Gy. 4., 412.o.)
3. LÁSZLÓ Lajos Gyulakeszi, 23 éves, földműves, † 1944. december 11. (H. A. GY. 4., 412.o.)
4. VÁRADI Tamás Dormánd, 27 éves, zenész, † 1944. december 27., (H. A. Gy. 4., 412.o.d)
5. NÉMETH Ferenc Kisköre, 24 éves, földműves, † 1945. január 22., (H. A. Gy. 4., 412.o.)

A „MALENKIJ ROBOT" ISMERT GYÖNGYÖSI ÁLDOZATAI

1. BATIK Gyula 19 éves, villanyszerelő Gyöngyös, Határ u. 5. sz. alatti lakos, leventeként elvitték Gyöngyösről, megszökött. Gyöngyös körül az oroszok elfogták, bezárták a gyöngyösi Városháza pincéjébe, üzent az édesanyjának, de az már nem találta meg. Többed magával elvitték az oroszok, 1944. november végén, december elején. Továbbit nem tudunk róla. Bejelentette: Tasi Mihályné, Gyöngyös, Damjanich u. 2. (Lánykorában szomszédok voltak)
2. POCSAI Mihály és
3. SZARKA Gábor – gyöngyösi postai altisztek, 1944 végén vitték el az oroszok, fogságban meghaltak. Bejelentette: Fónagy László nyugalmazott gyöngyösi postatiszt Gyöngyös, Jeruzsálem u. 20. sz. alatti lakos

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

IRODALOM

BIHARI Péter
1991. A XX. század története fiataloknak. Budapest
CSIFFÁRY Gergely – KOVÁCS Béla
1985. Akiket visszavártak ... Szovjet hősi halottak Heves megyében. Eger.
GÉCZI József – MOLNÁR József – NAGY Gyula
1970. gyöngyösi járás 25 éve. Mátra Múzeum Füzetei 11. Gyöngyös.
HORVÁTH Csaba
1991. Magyarország 1944-től napjainkig. É. K. sorozat Pécs.
M.M.MINOSZJÁN
1970. Délkelet-Európa népeinek felszabadítása. Hazánk felszabadítása. 1944–45. Budapest.
MISÓCZKY Lajos
1984. Szemelvények Gyöngyös történetéhez. (1334–1984.). Eger.
MOLNÁR József
1978. Fejezetek a gyöngyösi munkásmozgalom történetéből. Heves megyei Propagandista. (Különkiadás) – Eger.
1990. Gyöngyös első bombázása. PRÉS november 21–22.
NAGY József
1970. A szocializmus építése Heves megyében (1945–1969). Miskolc
SZERENCSÉS Károly
1990. A politikai fejlődés fő irányai a II. világháború után. Budapest.
TÓTH Sándor
1969. Észak-Magyarország felszabadítása (TIT előadói segédanyag) Budapest.

József Molnár

Die Gyöngyöser Opfer des zweiten Weltkrieges

Der Verfasser schreibt kurz über die Geschichte von Gyöngyös – vom 19.03.1944. (Tag der deutschen Besetzung von Ungarn) bis 19.11.1944 – als die sowjetischen Truppen die Stadt in schweren Kämpfen eroberten.

Es handelt sich um den Zustand nach der deutschen Besetzung, um die unmenschlichen Massnahmen mit den Juden, ihre vor täufige Einsperrung ins Getto und um ihren Transport nach Deutschland. Nach dem Beweis des Sekretärs von der Gyöngyöser israelitischen Glaubensgeimeinde „Status Quo" beträgt die Zahl der Opfer 1.835 Personen.

Nach dem Mitte Oktöber eingeführten Befehl über die Haftnahme der „unzuverlässingen" Menschen und Standrecht wurden 22 Gyöngyöser Einwohner ins Internierungslager transportiert. Von ihnen sind 6 ums Leben gekommen.

Am 31.10.1944. erlebte Gyöngyös den ersten unbegründeten Luftangfiff, der 20 Todesopfer gefordert hat.

Die Sowjetarmee eroberte Gyöngyös in einem schweren Kampf vom 18 bis 19 November. Das Pesti Hírlap gibt den Bericht nach dem Berliner Interin vom 20. November bekannt, dass die deutschen Truppen Gyöngyös wiedererobert haben. Diese Nachricht erwies sich aber falsch. Erbitterte Kämpfe fanden statt, aber die Stadt konnte nicht zurück-

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

erobert werden. Dann wird in der Zeitung ausfürlicher über die kämpfe geschrieben. Die Umbegung ist eine anerkannte Weingegend des Landes, das war die Ursache vieler Übel, weil es zum Randalieren der betrunkenen Soldaten führte.

In den Kämpfen sind viele ungarische, deutsche, sovjetische Soldaten gefallen. Unter den sovjetischen Soldaten kämpften auch reiterkosaken, deshalb war der Verlust auch unter ihnen so gross.

Bei der Nachforschungen der Gyöngyöser Opfer benutzte der Verfasser die Gyöngyöser staatlichen und kirchlichen Sterberegister. Wie erwähnt, ist die Zahl der Opfer 2.010 Personen, davon 1835 Gyöngyöser Juden. Der Verfasser bringt eine Statistik über 145 Personen. (Beruf, Alter, Ursache und Zeit des Todes). NAch der Volksäahlung von 1941 macht die Anzahl der Opfer (2.010 Personen) 8,3 Prozent der Gyöngyöser Bevölkerung.

Die ungarischen Opfer des zweiten Weltkrieges wurden bis jetzt fachmässig nicht geforscht, nicht bearbeitet. Es fehlt nicht nur an die genaue Zahl der Opfer im Land, sondern auch an die der Opfer in den Städten und Gemeinden nach 50 Jahren nach den Ereignissen. Das andere Problem in der Forschung ist; in welchem Intervall kann man die Opfer als Kriegsopfer betrachten. In der Umbegung von Gyöngyös werden noch am 6. Januar 1946 auf der freien Landstrasse bürgerliche Personen abgeschossen.

MOLNÁR JÓZSEF
MÁTRA MÚZEUM
H-3200 Gyöngyös
Kossuth L. u. 40.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

MÁTRAI TANULMÁNYOK
GYÖNGYÖS

1993. p. 143–152

A népi vadfogás néhány változata Heves megye déli részén

Pálosné Nagy Rózsa

Abstract: *Folk Hunting Methods in South Heves County* The common people living in Heves County, who were excluded from hunting, caught wild animals by using ancient, often very crude tools, which they continously developed.
In her essay, the author gives an account of these methods and of a variety of „hunting tools" she concentrates on clubs as well as the different kinds of snares. She bases her account on several years of research.
Folk hunting was not only a pastime for the people living in this area but also a way of subsistence.

A vadászatot, a vad megszerzésére irányuló tevékenységet a néprajztudomány két csoportra osztja.[1] A passzív vadászatnál illetve vadfogásnál az ember jelenléte nem szükséges, pótolja őt a felállított vadfogó eszköz, az eredményességhez viszont jól kell ismernie a vad természetét, szokásait. E módszer személytelen, s talán ezért vált népszerűvé és játszott fontos szerepet az elmúlt évszázadokban.

Az aktív – hajtó, cserkelő – vadászatnál viszont elengedhetetlen az ember jelenléte, maga megy a vad után, s elejtéséhez különféle kézi eszközöket használ, az egyszerűtől a bonyolultig (mint pl. hajítófa, kő, nyíl, puska).

II. Ulászló 1504-ben kiadott dekrétumában kimondta, hogy a vadászat csak nemesember joga. Ezért a kirekesztett köznép csak titokban vadászhatott, hajtotta a szenvedély, és az inség. Vadászataihoz az ősi, primitív eszközöket vette igénybe, melyeket nagy leleményességgel, körültekintéssel készített és rakott le a legmegfelelőbb helyre.

A tűzfegyverek elterjedése és a büntetés kilátásba helyezése sem akadályozta a primitív fogóeszközök használatát. Az egyszerű hurkok ismeretével, az állatok tulajdonságainak megfigyelésével rendelkező ember már könnyen készítette az ehhez szükséges eszközeit, folyamatosan tökéletesítve a régit. Csupán egyéni találékonyságára, zoológiai ismeretekre és állatokban gazdag vidékre volt szükség az eredményességhez.

A törvény ellenére vadászóknak, az ún. „orvvadászoknak" köszönhetjük legtöbb, ősi, hagyományos vadászszerszámunk és vadfogó eljárásunk fennmaradását.[2] A szakirodalomból tudjuk, hogy a népies vadfogásban számtalan eszközt alkalmaztak (ütő-szúró szerszámok, hálók, hurkok, vermek, lép, méreg, csapdák stb.). Ezek töredéke már csak gyermekjátékokban (pl. ij, parittya) maradt fenn. A kártékony rágcsálók irtásánál használt csapdák is a nagyvadak elejtésére szolgáló eszközök és módok emlékei. A csapdáknak és hurkoknak többszáz variánsa ismert ma is a világon.[3] Az egyik legrégibb vadfogó eszköz a *hurok*, melyet apró madaraktól a nagyvadak elejtéséig rendkívül változatos módon és méretben

1 SELMECZI KOVÁCS Attila, 1982. 452.
2 GYŐRFFY István, é.n. 17.
3 GUNDA Béla, 1966.: GYŐRFFY István, é.n.: KOROMPAY Bertalan, 1984.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1. kép: Nyúlütő-bot

használtak. Ezek használata a prehisztorikus időktől napjainkig nyomon követhető.[4] Elterjedése és alkalmazása általában a gazdasági viszonyok függvénye volt.

Heves megyében is előszeretettel alkalmazták és alkalmazzák még ma is a különféle elejtési és a vad megszerzésére irányuló módszereket, természetesen nagy elővigyázatossággal és titokban. Erről az erdőben és a szőlőkben talált hurkok árulkodnak, melyeknek száma az utóbbi időkben ugyancsak megszaporodott. Dolgozatomban a megyében elterjedt, s még ma is használatos vadfogási módszereket mutatom be.

Az aktív vadfogás kategóriájába tartozó ősi módszer a nyúlütés. Hevesvezekényben, Nagyfügeden és környékén igen elterjedt volt, bot kellett hozzá és jó szem. A botot általában birsalma suhángból vágták, melynek hossza 0,75–1 méter, vastagsága 3,5 cm, míg a másik vékonyabb, kb. 2,5 cm. Ha a bot mindkét vége egyforma volt, az egyik végére nehezéket – általában ólmot – tettek, hogy hajításra alkalmasabb legyen.

A nyúlütő botot a következőképpen használták:[5] szántás alkalmával vitték magukkal, s mikor megborozdoltak[6], az eke nyomon járt (az első kihúzott barázda után), fél szemmel figyelték, hol vackol a nyúl. Egyik kézben az üsztökét[7] fogták, a másikban a botot. Amikor dobásközelbe kerültek, hirtelen a nyúl felé fordultak, megcélozták és úgy dobták el a botot, hogy az forogva, a föld felszínével párhuzamosan repült a levegőben, s a kiugró nyulat úgy fültövön találta, hogy az menten felgurult. Ha véletlenül célt tévesztettek, ott volt a másik kézben az üsztöke, azt dobták utána. Ezzel a módszerrel évente 20–30 nyulat is üthettek, s ennek köszönhetően asztalukról nem hiányzott a nyúlhús.

A nyúlütést Nagyfügeden botolásnak nevezik. Adatközlőm[8], aki maga is sikeres botoló hírében állt, apjától és nagybátyjától leste el a fortélyokat, tanulta meg a nyúlütést. Ahhoz,

4 GUNDA Béla, 1966. 191.
5 Fenyves Sándor hevesvezekényi lakos visszaemlékezése.
6 Amikor az eke megkerülte a felszántandó területet, meghúzta az első borozdát.
7 KÓSA László, 1981. 142.
8 Kovács Gábor nagyfügedi lakos szíves közlése.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

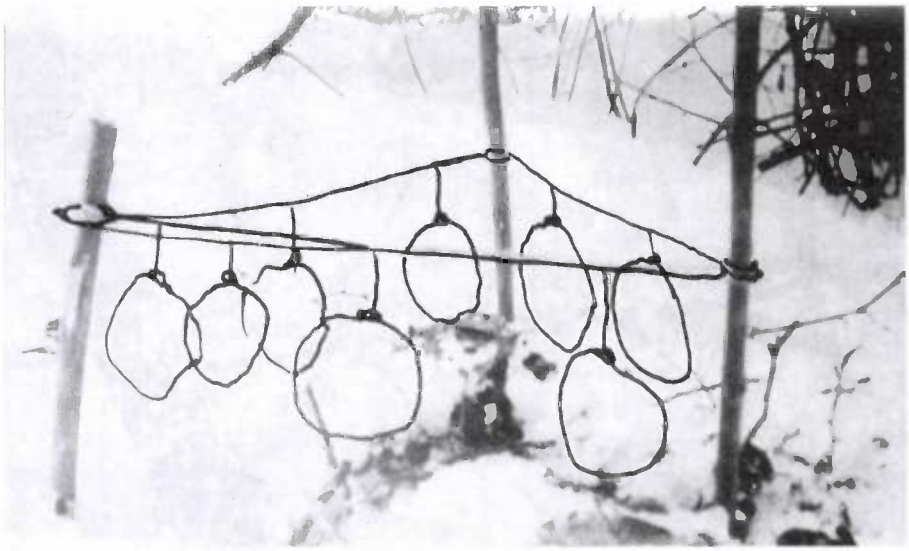

2. kép: Fojtóhurok fácán fogására

hogy valaki jó botoló legyen, ismernie kell az állat szokásait. Közismert, hogy a nyúl a vackában általában lapulva ül a hátsó lábán, ugrásra készen. Szemei a fej kétoldalán helyezkednek el, így a két szem látómezeje csak igen szűk szektorban fedi egymást, ezért a két szemmel történő látás fogyatékosan működik. Viszont egyik szemének látószöge csaknem 190°, s ha az ellenség túl közel kerül hozzá, mint a rugó pattan ki a vackából.[9] Az ügyes botoló öt dobásból háromszor biztosan talál.

A nyúlütéshez botot használnak, de adatközlőm inkább a lovasgereblye fokát részesítette előnyben, amely vas, hossza 75–80 cm, vastagsága 9–10 mm, s egyik vége karomszerűen hajlott. Gyerekkorában otthon az udvaron gyakorolta a pontos célzást úgy, hogy rajzolt egy nagy kört, annak közepébe téglát tett (ez helyettesítette a nyulat), majd körbe-szaladta a téglát úgy, hogy futás közben szűkítette a kört. Mikor megfelelő távolságra ért, a téglától kb. 2–3 méterre, eldobta a „botot". Csak akkor ment ki a határba, amikor már jól begyakorolt minden mozdulatot. Az évek során kitapasztalta, hogy a legeredményesebb időszak a tavasz és az ősz, akkor is a sáros, esős idő. Ilyenkor a nyúl a lábára ragadt sár miatt nem tud gyorsan elugrani, elszaladni.

Az orvvadászok viselt dolgait mai napig megörökíti a szájhagyomány. A két világháború között történt meg az alábbi eset az adatközlő nagybátyjával[10], aki a környék egyik híres botolója volt. Egyik alkalommal – 1937-ben – botolás közben elcsípték a csendőrök, s Gyöngyösre kísérték a Városházára, ahol tiltott vadfogás vétségével átadták a bírónak. A bíró, mivel nem tudta elképzelni a vadfogási módszer e fajtáját, helyszíni szemlét rendelt el. Befogatott a hintóba, s a csendőrök kíséretében kimentek a határba. A nagybácsi a bakon ült, feszülten figyelte a szántást, s mikor megpillantotta a nyulat, szólt a kocsisnak, hogy lassítson. Ilyenkor ugyanis nem szabad megállni, mert a nyúl a hirtelen beállt csendre

9 KOVÁCS György–HELTAY István, 1985. 106.

10 Jakab Sándor nagyfügedi lakos.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

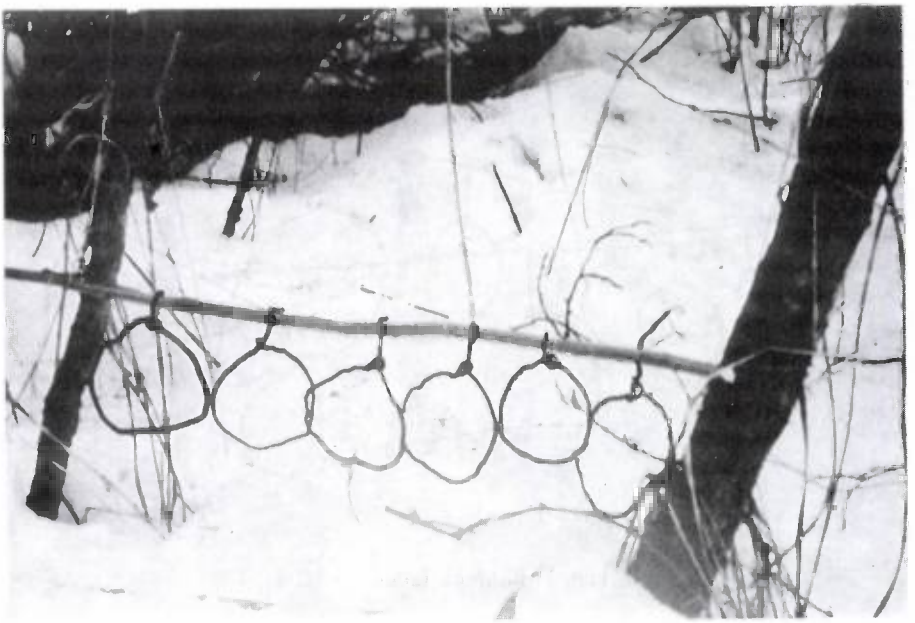

3. kép: Fojtóhurok fácán fogására

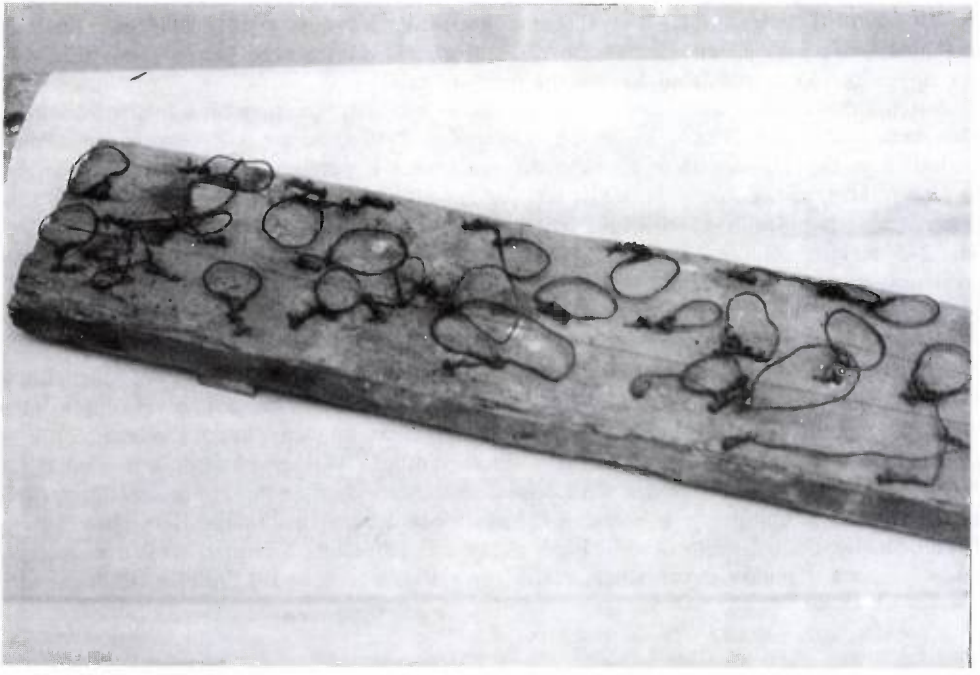

4. kép: Lépőhurok deszkalapon

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

felfigyel és elszalad. Lelépett a bakról, „körülszaladt" a nyúlon, s mikor 2–3 méterre megközelítette, hirtelen megállt. Ebben a pillanatban a nyúl – veszélyt érezve – fölugrott a vackából, de ekkor már – megfelelő rátartással – repült is a bot. Még két nyulat ütött ki, azután elvették tőle a nyulakat, a botot, s a csendőr büntetésként fenéken rúgta, és azzal engedték útjára, ha még egyszer rajta kapják, ennyivel nem ússza meg.[11]

A nagyfügedi vadfogók között akadtak olyanok is, akik bot helyett kővel próbálkoztak, de ez igen nagy pontosságot igényel, rendkívül nehéz eltalálni a vadat, ezért nem terjedt el széles körben.

A botolás a vad elejtésének csak egyik, mint említettem a legősibb, s egyben legprimitívebb formája. Ennél valamivel fejlettebb eszköz a *hurok* vagy *tőr*.

A hurok olyan kötésforma, melyen a fonal egyik vége törés nélkül visszahajlik, s a másik végén képezett csomón áthúzva, csúsztatással karikát alkot[12]. Európában évszázadok óta széles körben használatos. Több jeles néprajzkutató – többek között Gunda Béla[13], Korompay Bertalan[14] – igen részletesen foglalkozott a hurok fajtáival, azok elterjedésével és összehasonlító vizsgálataival. Dolgozatomban a Heves megyében, közelebbről Nagyfüged és Hevesvezekény, illetve e települések környékén még ma is gyakorolt hurkokkal való vadfogást mutatom be. A vadfogó hurkok rendkívül gazdag variánsai közül leggyakrabban használt hurokfajta itt a *lépő (fekvő)* – és *fojtó(álló) hurok*. Mindkettő lehet *egyszerű* – ekkor csak egy hurkot vetnek – és *huroksor*. A *fojtó huroksor* különböző alakzatokban és módon felfüggesztett hurkokból áll (2–3. kép). A *lépő* lehet közvetlenül a földre fektetett és lehet deszkalapra erősített hurokszemek sora is (4. kép). A fojtóhurok a nyakánál kapja el az állatot, vagyis megfojtja, míg a lépőhurokba (ahogy a neve is mutatja) belelép, s megtörténik, hogy a fejét kapkodva az is beleakad egy másik hurokba, amely viszont megfojtja. Hurokkal általában madarakat (fogoly, fácán), nyulat, de egyes változataival nagyobb állatokat (őz, szarvas) is fogtak.

A hurkok anyaga az évezredek folyamán változott. Az in- és a bélhurkoktól a lószőrhurkon keresztül a drót és a műanyag hurokig igen széles a skála. Az in- és a bélhurkok használata ősi hagyományokra utal.[15] Ezen a vidéken ma már nem ismert, viszont a lószőrből készült hurkokat használják, igaz egyre ritkábban. Ebben közrejátszik a lovak számának csökkenése, egyre nehezebb lószőrhöz jutni. Nagyfügedi adatközlőm a 60-as évek végéig lószőrhurokkal fogta a foglyot: 5–6 szál lószőrt összesodort, majd faggyúval többször végighúzta, amitől jó merev lett, jól lehetett kezelni. Az így elkészített hurok igen erős és könnyen rászorul a madár nyakára. A lószőrhurkot *tőr*-nek is nevezik.

Pák Dienes, a híres vadászati szakíró 1829-ben megjelent Vadászattudomány c. könyvében ír a lószőrhurok készítéséről: *„A hurokhoz mindenkor eleven ló farkából kell venni a szőrt, s ha 2–3 vagy több szőrszál... fonatik össze, azokat olly gömbölyű fára, melly nagynak kívánjuk a hurkot, szükség feltekerni, egy ideig jó forró vízben tartani, s abból kivétel után is míg tökéletesen kiszárad néhán napig az említett fán hagyni."*[16]

A lószőrhurkok mellett rugalmas drótból, spárgából is készülnek hurkok. A hurokvető általában különböző anyagot használ vadfajonként. Mást madarak fogására, ezen belül is más az anyaga a fogoly- és más a fácánhuroknak, és megint más a nyúl-, az őz-, illetve a szarvas huroknak. A kisebb madarak fogására a lószőrön kívül alkalmaznak rézdrótot,

11 Kovács Gábor elbeszélése alapján.
12 A Magyar Nyelv Értelmező Szótára III. 1960. 383.
13 GUNDA Béla, 1966. 136–204.
14 KOROMPAY Bertalan, 1984. 223.
15 GUNDA Béla, 1966. 187.
16 A Magyar Nyelv Értelmező Szótára VI. 1962. 777.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

5. kép: Nyúlhurok szőlőkaróhoz erősítve

de spárgát is. Adatközlőm a nyúlhurkot citerahúrból készítette, mivel ez igen rugalmas, jó erős, a vergődő nyúl nem tudja elszakítani.

A hurkokat minden esetben az állat tulajdonságainak figyelembevételével vetik meg, és úgy készítik el, hogy ne legyen nagyon bő, csak olyan, hogy a vad feje kényelmesen beleférjen.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

6. kép: Nyúl fogása egyszerű hurokkal

A *fojtó hurkot* a földtől kb. 20–25 cm-re (természetesen mindenkor a vad nagyságát tartva szem előtt) bokrokhoz, szőlőkaróhoz kötve, vagy kerítések réseibe – a vad csapájára, megszokott járására rakják le. Télen hurkoznak előszeretettel, mert ilyenkor figyelemmel tudják kísérni a vadjárást. A vadra jellemző, hogy mindig ugyanazon az úton jár, s ha ilyen helyre teszik ki a hurkot, nagy az esély, hogy a gyanútlan állat besétál a csapdába, a feje belcakad a hurokba, s minél jobban húzná azt kifelé, a hurok annál jobban szorítja, míg végül megfojtja a szabadulni akaró állatot. Ha a vadjárás olyan helyen van, ahol nincs se szőlőkaró, se fa, a földbe szúrnak vas- vagy fapálcákat, melyeket dróttal kötnek össze, vagy erős madzaggal, s erre akasztják föl a hurkokat. Olyan helyre rakják ki a hurkokat, amerre a legtöbb állat jár: a vad váltójára, kazlak környékére, patakvölgyek mentén, kerítések réseibe, cserjés, fás helyekre. A biztos siker érdekében csalogatónak ennivalót, lucernát, magvakat – attól függ milyen állatot akarnak fogni – szórnak a hurkok elé és mögé.

A hevesvezekényi adatközlő nyulat fogott ezzel a módszerrel. A vad váltóján petrencerúdra erősítette a huroksort úgy, hogy a rúd két végét fához kötötte, s a rúdra úgy helyezte el a hurkokat, hogy azok átfedjék egymást, s szembenézzenek a vad járásával. A hurok elé és mögé lucernát is szórt a biztosabb siker érdekében. Amikor a nyúl megette az egyik oldalon lévő lucernacsomót, elindult a másik oldalon lévő felé, de közben beleakadt a feje a hurokba. Volt olyan eset, hogy egyszerre két hurok is megfogta. Az így felrakott huroksor igen eredményes, mivel két hurok között nehéz úgy átsiklani, hogy az egyikbe bele ne akadna.

A szőlőkben a karókhoz erősítették a hurkot (5–6. kép), általában egyszerű hurkot használtak, de huroksort is alkalmaztak. Volt eset, hogy az egyszerű hurkot a karó mindkét oldalára kirakták – jobba és balra –, hogy minél eredményesebb legyen a fogás.

A *lépőlurkot* leginkább madarak tőrbecsalására használták. A földtől kb. 5–6 cm-re, néha deszkalapokra helyezték el. Keskeny, téglalap alakú deszkára szögeket vertek sűrűn

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

7. kép: Fácán nyomok a hóban

egymás mellé, és ezekre erősítették a lószőrből, vagy rézdrótból készült hurkokat. A deszkát oly módon rakták le, hogy annak felszíne a földdel egy szintben legyen, s megszórták magokkal. De nemcsak a deszkát, hanem a környékét is. A madár kapirgálás, szemelgetés közben belelépett a hurokba, s minél jobban igyekezett a lábát kiszabadítani, annál jobban szorult, sőt ahogy idegességében kapkodta a fejét, volt eset, hogy még az is beleakadt a hurokba. Ezt a hurokfajtát ezen a vidéken *tőrök*-nek is nevezik. A tőr a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint: a vadon élő állat megfogására való bármiféle eszköz – csapda, kelepce, hurok.[17]

17 A Magyar Nyelv Értelmező Szótára VI. 1962. 777.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A kirakott hurkokat minden nap ellenőrizni kell. Általában hajnalban, vagy holdvilágos éjszakán vizsgálják meg, a zsákmányt összeszedik, s a hurkokat visszaigazítják. Adatközlőm olyan hurok nyomára is akadt, amiben a vad maradványai azt mutatták, hogy napok óta nem vizsgálták meg a kirakott hurkot. Az ilyen hurkolót a vérbeli hurokvetők semmibe sem nézik, megvetik, mert aki ilyenre vetemedik, annak csak a gyilkolás a célja. Ez etikátlan, mert az orvvadász is tiszteli a vadat, lehet, talán még jobban, mint a hivatalos papírokkal rendelkező vadász, csak neki valamilyen oknál fogva nincs módja, hogy szabadon vadászhasson. Az ősi ösztön, szenvedély hajtja, hogy ilyen módszerhez folyamodjon.

Adatközlőm előadása szerint mindig csak annyi vadat fogott, amennyi a konyhára kellett. Az eladást azért nem kockáztatta meg, mert nagy volt a lebukás veszélye. Ajándékozni is csak nagyon ritkán ajándékozott, s akkor is csak olyannak, akiben feltétel nélkül megbízott. A tilalmi időre mindig vigyázott, azt betartotta, s ha csak tehette, fácántyúkot nem fogott.

A fönt leírt vadfogási módszerek csak töredékei azoknak, melyek a vad fogására alkalmasak, de ezen a környéken a legelterjedtebbek. Megemlítek még egy-két olyan módszert, amelyről adatközlőm beszélt, hallotta másoktól, akik próbálkoztak – több-kevesebb sikerrel –, de Ő nem alkalmazta ezeket. Kukoricaszemeket húztak kis horgokra, a horog másik végére pedig hosszú madzagot kötöttek, amit faághoz erősítettek. A gyanútlan madár bekapta a horgot, illetve az ezen lévő kukoricát, és ez lett a veszte. Tanyák környékén fácánokat, foglyokat úgy is fogtak, hogy búzát, kukoricát pálinkába áztattak, ezeket kiszórták a madarak által sűrűn látogatott helyre. Az éhes madarak fölcsipegetve a magokat, egy bizonyos idő után szabályosan berúgtak, elszédültek, s a kába madarakat könnyűszerrel össze lehetett szedni. Ismert még előtte – de nem alkalmazta – az őz- és a szarvashurok. Ezzel most nem foglalkozom, ez egy másik dolgozatom témája lesz.

A leírtakból kitűnik, hogy a hurok széles körben elterjedt, s igen eredményes szerszám volt azok kezében, akik figyelmesen, a vad viselkedésének ismeretében használták. A vadfogók, akik – szenvedélyből, vagy szükségből, de mindenképpen – szívesen fogták a vadat, hihetetlenül sokrétű, ötletes módját eszelték ki a vadfogásnak. Az illegális vadfogók többsége végtelen szívóssággal, de az iratlan törvények szigorú betartásával szinte élete végéig adózott e szenvedélynek. Nem a pusztítás volt a céljuk, hiszen saját érdekük volt, hogy bőven legyen vad, mert ha kevés a vad, nagyobb a rizikó, s kevesebb jut a konyhára is.

Adatközlőm számtalan vadászadomát ismert. Ezek közül álljon most itt két történet arról, hogyan is fogja a vadat az egyszeri ember.

Kell egy vöröstégla, amit be kell szórni pirospaprikával jó vastagon és ki kell rakni a nyúl csapájára. Jön a nyúl, észreveszi a téglát, megszagolja. Közben a paprika belemegy az orrába, csiklandozza azt, mire elkezd tüsszögni. Tüsszögés közben beveri a fejét a téglába és így agyonüti magát. A vadfogónak azután már más dolga sincs, mint hogy tarisznyájába rejtse a nyulat.

Az őzbakot üzekedéskor a legkönnyebb fogni. Miközben a bak kergeti a sutát, az egyszeri ember a közelükbe szalad, lehúzza a nadrágját és csupasz fenekét a bak felé fordítja. Amint a bak ezt észreveszi, azt hiszi, hogy egy másik suta tévedt oda (ugyanis az őz fenekén fehér folt van, az ún. „tükör"), otthagyja az előzőleg kergetett sutát és ráugrik az új jövevényre. Az egyszeri ember sem rest, hirtelen elkapja az őzbak két mellső lábát és hazáig szalad vele.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

IRODALOM

GUNDA Béla
1966. Ethnographica Carpathica. Bp.
GYŐRFFY István
é.n. Vadászat. A magyarság néprajza II. 16–45. Bp.
KOROMPAY Bertalan
1984. Csapdafélék a vadászat összehasonlító néprajzához. Bp.
KÓSA László
1981. Ösztöke. Magyar Néprajzi Lexikon 4. 142. Bp.
KOVÁCS György–HELTAY István
1985. A mezei nyúl. Ökológia, gazdálkodás, vadászat. Bp.
A MAGYAR Nyelv Értelmező Szótára III. k. Bp. 1960.
A MAGYAR Nyelv Értelmező Szótára VI. k. Bp. 1962.
PÁK Dienes
1829. Vadászattudomány II. Buda
SELMECZI KOVÁCS Attila
1982. Vadászat. Magyar Néprajzi Lexikon 5. 452–454. Bp.

Rózsa Nagy – Pálos

Einige Abwandlungen des Volkswildfanges im Südgebiet des Komitats Heves

Das aus der Jagd ausgeschlossene gemeine Volk fing das Wild heimlich, mit uralten primitiven Geräten, die ständig vervollständigt wurden.

Die urälteste und primitivste Methode, die weit und breit bekannt war, die in Heves heutzutage noch gebraucht wird, ist der Hasenschlag oder anders gesagt, Stockschlag. Die dazu gebrauchte Quittenbaumrute ist etwa 1 m lang und an einem Ende etwas dicker. Der Hase wird aus seiner Sasse mit der paralell mit dem Boden fliegenden Rute sicherhändig ausgeschlagen.

Auch die Schlinge ist ein allgemeinbeliebtes Fangmittel, das während der Jahrtausende nur an Materiel geändert wurde. Neben den Pferdehaarschlingen sind auch die Kupferdraht- und Kunstfaserschlingen verbreitet. Um die kleineren Vögel yu fangen wird im allgemeinen Pferdehaar- oder Kupferdrahtschlinge gebraucht, für Haasefang dagegen dienen stärkerer Draht, Zithersaite oder Bowden. Die verbreitesten Schlingenarten sind die Stick- und Schrittschlingen. Die Schlingen werden besonders im Winter bevorzugt. Sie werden täglich kontrolliert und der Fang wird gesammelt. Man hat im allgemeinen nur so viel Wild gefangen, das für die eigene Küche zur Ergänzung der Nahrung nötig war. Mit unendlicher Ausdauer, aber mit strengem Einhalten des ungeschriebenen Gesetzes zollte man seiner Leidenschaft.

PÁLOSNÉ NAGY RÓZSA
MÁTRA MÚZEUM
H-3200 Gyöngyös
Kossuth L. u. 40.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

MÁTRAI TANULMÁNYOK
GYÖNGYÖS

1993. p. 153–165

A gyöngyösi sajtó 1945–46

Pető Ernő

Abstract: *The Press in Gyöngyös in 1945–46* The author gives an overview of the press in Gyöngyös right after the war. The conditions of the press at that time were determined by three basic phenomena: Firstly, the wide scope of political and economic tendencies in the region led to a wide variety of very different public and cultural newspapers despite the bad transportation, difficulties in communication and purchasing paper.
Secondly, the local social, political and interest differences, which created a good reading public for the varied selection of publications, though some of them appeared to be „overideologized" in certain cases. Thirdly, the riches of press traditions, which are projected in the knowledge of local reading habits and in some writers' fairly good insight into the past and reality. These traditions can be seen in the continuity of publications.
The particular content of particular papers is influenced by the interference of these three factors. The essay demonstrates the most significant features of the papers as well as the changes they went through.

Gyöngyös városa elmúlt évszázados történelmének fontos, bár eddig általában nem kellő kritikával értékelt, elsősorban információbázisnak tekintett forrásai, a különböző sajtótermékek, lapok, kiadványok. Már a múlt század utolsó harmadától szembetűnő a helyi újságok magas száma. Kapor Elemér egy rövid áttekintésben az 1945-ig terjedő időszakra, 84 év alatt 26 közéleti, valamint 3 szaklapot leltároz fel, megemlítve, hogy voltak időszakok, amikor egyszerre több lap is megjelent.[1]

A századforduló után Gyöngyösön megerősödött egy aufklerista, a szabadkőművesség irányába is tájékozódó réteg, mely más városok polgáraihoz képest jobban igyekezett szellemi törekvéseit is érvényesíteni. Igaz, több más irányzat is jó táptalajra lelt a városban. Hasonló nagyságrendű vidéki városokkal összehasonlítva, ahol évtizedekig egy-két lap jelentette a helyi sajtót (pl.: Eger, Vác), megállapítható, hogy a gyöngyösi lapkiadás – nemcsak a kiadványok számát, de irányultságát tekintve is –, erőteljesebben tükrözte a helyi közélet ütközéseit, a társadalmi differenciáltságot, a különböző részérdekek kifejezésének az igényét.[2] A nyomdakapacitás alakulásáról – alább vizsgálandó korszakunkat is figyelembe véve – hasonló megállapítást tehetünk. Egerben 1945–46-ban a gazdasági egyeztetés nehézségei miatt, a megjelent lapok számára állandó problémát jelentett a megfelelő nyomda biztosítása. Gyöngyösön is van tudomásunk használaton kívüli, de működőképes állapotba hozható nyomdáról (az ún. Árvai-nyomda).[3]

A második világháborút közvetlenül követő évek papírhiánya, gazdasági, közlekedési és hírközlési nehézségei általában nem kedveztek a lapkiadásnak és terjesztésnek. Ennek ellenére mind országosan, mind helyben igyekeztek megszervezni a lapok beindítását. Az országos sajtóban az elsőként megjelenő újságok a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot alkotó pártok orgánumai voltak (Szabad Nép, Népszava, Kis Újság, Szabad Szó), amelyek

1 KAPOR Elemér 1984.
2 Uo.
3 Ez az igazság Hablicsek István!; röpirat. Gyöngyös 1946, GyVKH.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

már ekkor az adott párt irányvonalának alárendelten, annak hivatalos szócsöveként igyekeztek közéleti-politikai funkciójukat kifejteni. A vidéki gyakorlat ettől eltérően alakult. Nem szilárdult még meg a belső párthierarchia, bizonytalanok voltak az információ-szerzési és -továbbítási lehetőségek. A háborút túlélő, ébredező kisvárosi lakosság legfontosabb teendői a közellátás megszervezése és a közigazgatás beindítása voltak. Ezért helyben, a háborúban nem kompromittált erők összefogásával, egy a legfontosabb hírigényt kielégítő, a legfontosabb feladatokat megfogalmazó újságot indítottak, s csak később indult meg az irányzatok szerinti polarizáció, vagy szétválással, vagy új lapok indításával.[4]

A vizsgált korszak vissza-visszatérő problémája a papírhiány. Megfelelő papírhoz kezdetben csak a szovjet csapatok segítségével lehetett jutni, igaz Debrecenben a papír és a festék megjelent a feketepiacon is.[5] Amikor 1945 júliusában megszűntek a katonai gyárparancsnokságok, országos hatáskörű szervek vették át az elosztás feladatát, lehetőséget teremtve a kommunista, és részben a szociáldemokrata pártnak arra, hogy az ekkorra már általuk reakciósnak tekintett lapokat, a papíroskvóták elosztásával befolyásolni tudják.[6] A papírhelyzet Gyöngyösön felemás módon alakult. A nyomdák raktáraiban lévő papírmennyiséget a szovjet hadsereg nem rekvirálta el, ellentétben Debrecennel. Néhány szám után mindenütt jelentkezett fennakadás, s egyes források papírszűkéről tudósítottak. Az ekkor jelentkező fennakadást azonban csak részben lehet papírhiánnyal magyarázni, legalább annyira a pártok és egyes frekventált személyek pozícióharcának az eredménye.[7]

A későbbiekben is találunk közvetett bizonyítékokat a papírellátás akadozására, sőt a kisgazdapárti lap tudatos akadályozására is mutatnak jelek, de a rendelkezésünkre álló forrásokból egyértelmű, tiszta kép nem rajzolható ki.

Gyöngyösön 1945–46 folyamán a következő lapok jelentek meg:

1. Gyöngyösi Néplap (antifasiszta újság; 1945. ápr. 1-től a Magyar Kommunista Párt gyöngyösi szervezetének a lapja)
2. Gyöngyösi Katolikus Tudósító (katolikus lap, megjelenése rendszertelen, majd megszűnik)
3. Gyöngyösi Újvilág (demokratikus hetilap, később megszűnik, szerzői, szerkesztői más lapokhoz távoztak)
4. Fiatal Magyarok (ifjúsági irodalmi és tudományos szemle, 2 szám után megszűnik)
5. Barátság (a Magyarországi Szociáldemokrata Párt helyi lapja, 1947-ben Gyöngyösi Barátság címen jelent meg)
6. Vádirat (egy alkalommal jelent meg, 1945 májusában)
7. Gyöngyös és Vidéke (a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt hetilapja, 1947. májusától utóda Gyöngyösi Hírlap címen jelent meg)
8. Mátravidék (a Magyar Parasztszövetség felvidéki gazdasági és népművelési hetilapjaként).[8]

Vizsgálódásunk tárgyát a továbbiakban ezek a lapok képezik. Célunk nem az adott időszak köztörténeti eseményeinek az ismertetése, hanem az ezen lapokból nyerhető kép lehetséges megközelítése, ezért csak a feltétlenül szükséges eseménytörténetre utalunk.[9]

Az újság mindig valamilyen céllal születik. A szerkesztők a pillanat által is befolyásolt,

4 PETŐ Ernő 1992.
5 DIV. LUK. DOK. 67.90.1; és 67.94.1.
6 PETŐ Ernő 1992.
7 Vádirat; Gyöngyös 1945. május, GyVKH.
8 SZECSKÓ Károly 1970.
9 NAGY József 1970; dr. HONTERT Rezső – SEREG József 1963; SEREG József 1984.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

elasztikus határokkal rendelkező elvek szerint határozzák meg a céljaikat, melyeknek lapjaikat alárendelik. Az újságírás normatívszempontú, a kedvező információkat kiemelten kezeli, más kevésbé megfelelő információkat pedig elhallgat. Esetünkben további torzítást jelent a lapok pártokhoz kötöttségéből adódóan, a sokszor kiszámíthatatlan országos párttaktikák követésének az igénye, melyet a helyi hatalmi és személyi viszonyok tovább bonyolítanak.[10] Az adatgyűjtésnél problémát jelentett, hogy a nagyobb rendszerességgel megjelent újságok közül néhány lapszámot nem sikerült fellelni (Barátság; Gyöngyösi Néplap; Gyöngyös és Vidéke), így az ezen számokban található információkra nem támaszkodhattunk.

Gyöngyösi Néplap

Gyöngyösön a front átvonulását követően már 1944. december elején működött a Szent Bertalan utca 10. szám alatti, Hablicsek István tulajdonában lévő nyomda. Itt készítették a város falragaszait és a különböző közigazgatási nyomtatványokat.[11] Az első újság, a Gyöngyösi Néplap mégis viszonylag későn, a front átvonulása után mintegy hónappal jelent meg. A lap kisebb megszakításokkal vizsgált időszakunk egészében megjelent. Kezdetben a kommunista, a szociáldemokrata és a kisgazda pártok által közösen szerkesztett antifasiszta újságként látott napvilágot. Rövid szociáldemokrata és kommunista közös szerkesztésű időszak, majd két hét technikai okokból történő szünetelés után, 1945. április 1-én (II. évfolyam 13. szám), alcímében is szerepeltetve a Magyar Kommunista Párt gyöngyösi szervezetének vasárnaponként megjelenő hetilapjává vált.

A lap megindulásakor Hablicsek István nyomdájában nyomatott, aki 1945. március közepén papírhiányra hivatkozva felfüggesztette a kiadást, két hét megjelenési kényszerszünetet okozva. A megjelentetést ekkor a helyi kommunista szervezet megbízásából Reiner Ferenc, a 20-as évek végétől a városban mérsékelten jobboldali, kispolgári mentalitású, közepes tollú publicistaként ismert nyomdabérlő vette át.[12]

A Gyöngyösi Néplap első száma rendkívüli kiadásként 1944. december 27-én látott napvilágot, és az Ideiglenes Nemzeti Kormány Németországnak szóló hadüzenetéről tudósított. Második száma, még mindig kétoldalas formában, a január 2-án megalakult Nemzeti Bizottság kiáltványát közölte. E kiáltvány az Ideiglenes Nemzeti Kormány céljairól és tevékenységéről tájékoztatott, saját, gyöngyösi feladatukat a következőkben határozva meg: „A közbiztonság, a közellátás és a munkaerők kérdéseinek erőteljes megoldása." A kiáltványt kommunista és szociáldemokrata túlsúllyal az antifasiszta pártok helyi vezetői írták alá.

A Gyöngyösi Néplap a szokványos újságformátumban 1945. február 6-án jelent meg (II. évfolyam 2. szám) négy oldal terjedelemben. Még nem szerepelteték a szerkesztőség névsorát, impresszuma csak a nyomdát tüntette fel. A február 17-i szám, mely alcímében a demokratikus hetilap önmeghatározást használja, közli a szerkesztőbizottság tagjait: Szurdi Istvánné, Szurdi István, Dr. Márai János, Bőhm Sándor, Csépány József és ifj. Novotny Alajos. A névsor összetételéből látszik, hogy a szerkesztés ekkor pártonként két-két fő

10 PETŐ Ernő 1992.
11 Vádirat; Gyöngyös 1945. május, GyVKH.
12 Uo.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

delegálásával paritásos alapon folyt. Megkockáztatható a feltételezés, hogy úgy az alcímváltoztatás, mint a szerkesztők névsorának a leközlése éppen a paritásos alap hangsúlyozásának a céljából történt, valószínűleg a kisgazdák nyomására. Így kívántak nyomatékot adni a ténynek, hogy ellentétben a Nemzeti Bizottsággal, ahol a később alakult kisgazda és parasztpárti kooptáltaknak nem akartak arányos képviseletet biztosítani, a lap szerkesztésében a demokratikus alap adott.[13]

A március 15-i szám ünnepi számként jelent meg, március 15-ét a nemzeti szabadság legjelentősebb ünnepének, Kossuth Lajost a szabadság bajnokának tekintve. A következő kiadás két hét szünet után áprilisban jelentkezett, felelős szerkesztőként már csak Dr. Márai Jánost említve, fejlécén az ismert kommunista jelszót hangoztatva („Föld, kenyér, szabadság!"), a Magyar Kommunista Párt gyöngyösi szervezetének hetilapjaként. A lap további története során a Heves Megyei Népújság 1948-as megszületéséig a belpolitikai harcokat egyre militánsabban közvetítő, harcos kommunista orgánum maradt.

Az első két év során az alábbi személyeket jegyezték szerkesztőként:

1945. április 1–április 22: Dr. Márai János

1945. április 22–1946. június 30: S. Szekeres Erzsébet és Krajcsik Mihály

1946. június 30–1947. január 5: Sályi János és Falus Lajos.

Hivatalosan csak a lap kiadói teendőit végezte Reiner Ferenc, aki nevét, sváb származását és mérsékelten németbarát múltját tagadandó, Romhányira magyarosította. Valójában, mint a kisgazdáktól a kommunista pártba megtért, vezető szerepre pályázó újságíró a lapkészítés szinte minden fázisában jelen volt.

A lap belső felépítése a korabeli szokásoknak megfelelően alakult. Az első oldalon általában két cikk szerepelt. A bal oldali hasábon az egyik belső munkatárs által vezércikknek szánt írás volt olvasható. Ezeket valamely közéleti, esetleg morális problémáról, osztályharcosnak szánt nézőpontból írták. Kissé monoton, de közérthető stílusban, be nem váltott zsurnalisztikus igénnyel, nevelési, tanítási szándékkal fogalmaztak. 1945 őszétől a vezércikkekben is egyre erőteljesebben jelentkezik a vélt, vagy valós ellenség leleplezésének a szándéka. A hangnem fokozatosan durvult, a vezércikkekben is központi alakká lép elő a reakciós, akinek szigorú bírósági felelősségre vonását követelték. A címlap másik cikke az országos politika fontosnak vélt eseményei közül a kommunista párt szempontjából tudósított. A két belső oldalt a helyi hírek, tudósítások foglalták el. Feltűnő a vidéki hírek alacsony aránya, s ha voltak, azok sem a vidék problémáiról szóltak, hanem a falusi notabilitás megbélyegzésének az igényével íródtak. A közellátásról, az infrastruktúra beindításáról, a helyi közélet eseményeiről rendszeresen közöltek információkat, igaz még a közellátásról szóló cikkeikben is feltűnő teret kapott az ideologikum.

A negyedik oldal a rövid hírek, hirdetések, ritkábban a vezetőség hirdetményeinek, a kulturális eseményeknek és a pártélet híreinek a terepe. A korabeli vidéki lapok negyedik oldalán általában a rádióműsor is helyet kapott. Ezzel egyetlen gyöngyösi újságnál sem találkoztunk. Kézenfekvő lehet a feltételezés, hogy a bevonuló szovjet csapatok által összegyűjtött rádiókat nem szolgáltatták vissza. Ezt erősíti a Gyöngyösi Néplap egyik rövid cikke is, mely a lakosság rádióval való ellátásának a szükségességéről szólt.

---

13 A Nemzeti Bizottság megalakulásának az időpontjában csak a kommunista és a szociáldemokrata párt működött formálisan a városban. A kisgazda párt csak 1945. január 21-én alakult újjá (HmL., Gyöngyösi NB. iratok 15/1945), a parasztpárt és a polgári demokrata párt pedig még később. A Nemzeti Bizottság tagjai az utóbb alakultaknak nem akartak azonos számú tagsági helyet biztosítani a bizottságban (HmL. Gyöngyösi NB. iratok 80/1945.). Veres Péter május 10-én átiratban követelte a paritásos alap megvalósítását (HmL. Gyöngyösi NB. iratok 156/1945), Milassin Kornél megyei főispán pedig május végén utasítja az NB.-t az átalakulásra (HmL. Gyöngyösi NB. iratok 182/1945).

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A lap irányvonalának tárgyalásakor két jól elkülöníthető korszakról kell beszélnünk. Az egyértelmű cezúrát a tulajdonosváltás jelentette. A koalíciós szerkesztés időszakában a legalapvetőbb hírigény kielégítésére való törekvés, a háború és a nácizmus elutasítása, kimért, józan hangnem uralta a lapot. Bemutatták a kormánytagokat, nyilatkozatokat közöltek felelős államférfiaktól, segítették a helyi szervezkedést, közölték az élelmiszerellátás híreit. Arra törekedtek, hogy fontos, a hétköznapokban azonnal hasznosítható információkat nyújtsanak. A politikai jellegű közléseknél feltűnően ügyeltek a hasábok három párt közötti arányos elosztására. Igenelték a háborús bűnösök megbüntetését, de ekkor még csak a nyilas elemeket tekintették kiküszöbölendőnek, a lapban még nem tapasztalható különösebb harciasság, tanítani vágyás.

A Gyöngyösi Néplap kommunista tulajdonú korszakában a fokozatosan drasztikusabbá váló hangvétel a jellemző. 1945 őszéig kiemelten foglalkozott a földhöz juttatott parasztság helyzetével, merértően nyilatkoztak az igavonóerő és a vetőmaghiány okozta problémákról, de fokozatosan teret nyert a volt földbirtokosok okolása is, a termelési fennakadásokért, az élelmiszerhiányért.

A Gyöngyösön megjelent lapok közül a Gyöngyösi Néplap követelte a legvehemensebben a fasiszta, vagy annak tartott emberek megbüntetését, fokozatosan kiterjesztve a fasiszta kategóriáját a közigazgatási szakemberekre, a polgári rétegekre, majd a kisgazda párt helyi prominenseire is. 1946-ban egyre nagyobb teret nyertek a rendőrségi hírek, a becsületsértés határát is túllépve támadták a riválisi lapokat, elsősorban a Gyöngyös és Vidékét. Helyenként névvel, helyenként név nélkül két személy volt különösen éles támadásoknak kitéve: Kristóff Géza gimnáziumi tanár, és pater Kiss Szaléz ferences szerzetes, több helyi katolikus világnézetű szervezet meghatározó személyisége.

1946 májusában, amikor a politikai rendőrség összeesküvés és terrorgyilkosság-sorozat szervezésének koncepciós vádjával letartóztatta Kiss Szalézt a lap nagy terjedelemben a leleplezés dicsőségéből is részt kérve tudósított róla.[14] Nem zárható ki, hogy a leleplezés lendületében íródott cikkeivel közvetett módon a lap is szerepet játszott a koncepció továbbgördítésében.[15] A letartóztatási hullám elülte után is a lap erőteljes hajlamot mutatott a politikai ellenfelek hatalmi úton történő megrendszabályozásának a propagálására.

Gazdasági, termelési kérdéseknek a lap kisebb terjedelmet biztosított. Elsősorban az országos gazdaságpolitikai hírekre koncentrált, azokat a kommunista párt programjának megfelelően kommentálta. A helyi gazdasági, termelési cikkek még az 1945-ös szinthez képest is visszaszorultak.

A külpolitikai írások aránya is csökkent, és iránya is változott. Tudattak a békeértekezletről és a külföldi választási eredményekről, említik a segélyprogramokat, de a nyugati

14 Gyöngyösön 1946 májusában a politikai rendőrség letartóztatott több személyt fegyveres összeesküvés és politikai gyilkosság-sorozat vádjával. Az eljárásban budapesti és debreceni nyomozók is részt vettek. A szervezkedés szellemi irányítójának pater Kiss Szaléz ferences szerzetest, az FKGP. gyöngyösi alelnökét, a KALOT. helyi vezetőjét tették meg. A letartóztatás pontos okát és a koncepciós eljárás pontos menetét máig sem ismerjük. A vádak között öt – feltehetően mások által elkövetett, megtörtént – eset szerepelt: a nagyrédei és a gyöngyössolymosi rendőrség megtámadása, egy Gyöngyössolymoson rekviráló orosz katona meggyilkolása, és két Gyöngyösön orosz tisztek ellen elkövetett támadás. A rendőrség tárgyi bizonyítékként lefoglalta a még a nyilasok által a Bagolyvárban elrejtett fegyvereket, és egy későbbi letartóztatott házkutatása során előkerült félkilogrammnyi gyutacs nélküli robbanóanyagot. Ezek nyomán nagyívű koncepciót kerítettek, melybe mintegy 60 személyt igyekeztek belekompromittálni, főleg a kisgazda párthoz közelálló személyeket. Az ügy 1946 nyár végére érte el végkifejletét, amikor Kiss Szalézt több társával bírósági ítélet nélkül a Szovjetunióba hurcolták, a többieket pedig szabadon bocsátották. Megjegyzendő, hogy az ügy szereplőivel kapcsolatban a parlamentben még interpelláció is elhangzott.

15 Több esetben előfordult, hogy a Gyöngyösi Néplap által még lehetőségként felvetett gondolatok egy hét múlva már a rendőrségi közleményekben szerepeltek.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

nagyhatalmak értékelésébe már sötétebb árnyalatok is kerültek. Túlhangsúlyozták Sztálin megértőkészségét a magyarok problémái iránt. Míg 1945 áprilisában a Roosewelt temetése kapcsán íródott cikkben az amerikaiak is a felszabadítók kategóriájába tartoztak, addig 1946 nyarára ez a kategória a Szovjetunió számára lett fenntartva.

A lap vidékkel való kapcsolattartása nem tűnik megszervezettnek, vidéki hírszolgálata nincs. A parasztság a lap hasábjain, mint elvont ideologikum van jelen. Elnyomott osztályként szerepelt, amely a történelem során mindig kizsákmányolása ellen küzdött, adott esetben a volt földbirtokos osztály föld- és hatalomvisszaszerző praktikái ellen. Konkrét paraszt a maga konkrét problémáival csak akkor kapott szót, ha ebbe a képbe beilleszthető volt.

A Gyöngyösi Néplap példányszámáról sajnos nem rendelkezünk megbízható forrással. A lap árának alakulására pedig a korabeli inflatórikus viszonyok miatt nincs értelme részletesen kitérni, csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy az egyes példányok ára mindig valamivel egy tojás ára fölött alakult, némileg meghaladva a korabeli egri újságárakat. A bevételek alakulásánál figyelembe kell venni a hirdetések arányát is. A helyi lapok közül a legtöbb hirdetést a Gyöngyösi Néplap hozta, ezen belül is figyelmet érdemel a keretes hirdetések aránya. Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált lapok közül ez a lap érte el a legnagyobb hirdetési bevételt, mely tény – bár közvetetten – az olvasottságra is utal.

Gyöngyösi Katolikus Tudósító

A Gyöngyösi Katolikus Tudósító című periodika 1945-ben a XVII. évfolyamában járt. 1928-tól kéthetenként jelent meg, a háború következtében megszakításokkal. Szerkesztője Monostory Adorján felsővárosi prépost plébános volt. A lap fennállásának egésze alatt a katolikus közlöny szerepét szánta magának. Tartalma, felépítése, irányvonala is ennek megfelelően alakult. A 8 oldalas kiadvány jelentős részét a plébániák hírei, a hitgyakorláshoz kapcsolódó események tudósításai, az anyakönyvi hírek uralták. Az első oldalakat az aktuális közéleti-politikai események katolikus szemléletű magyarázatai, bibliamagyarázatok, lelkigyakorlatok töltötték ki. A lap a kor hivatalos katolikus ideológiáját a hívő kisember nézőpontjából közelítette. A német megszállás idején magyarságtudatából, lokálpatriotizmusából és katolikus értékőrzéséből következően, halvány németellenes éle is volt.

A Gyöngyösi Katolikus Tudósító a harcok elmúlta után, 1945 februárjában jelent meg újra. Felelős szerkesztőként Darvas Zénó káplán jegyezte a lapot. Aki már 1944-ben, a Monostoryt szanatóriumba szorító betegség idején is az újság tényleges előállítójaként tevékenykedett. A kiadvány első száma az időközben betegségébe belehalt Monostory emléke előtt adózik. Egyszerre célozva a prépost elhunytára és a politikai változásokra programadó írásában a következőképp fogalmaz: „Folytatjuk rövid megszakítás után utunkat. Nincs szükségünk új jelszavakra, elvünk a régi, célunk is a régi: krisztusibb embert. ...programunk felül áll a napi politikán, mindent támogatunk, amíg az katolikus meggyőződésünkkel összeegyeztethető."[16]

A lapszám további részében a hagyományos felépítést követte. Olvashatók voltak a vidéki plébániák hírei, a katolikus társulatok közleményei, a második számtól az anyakönyvi adatok is újra helyet kaptak. Az első számban előfizetési felhívást olvashatunk. A lap utcán nem volt terjeszthető, csak annyi példányt nyomtathattak, amennyi előfizetőt szerezni tudtak. Ez egyrészt a lap akadályozására, másrészt a papírhiányra is utal. A Gyöngyösi Katolikus Tudósító a Hungária könyvnyomdában készült, a Szent Bertalan utca 3. szám

16 Gyöngyösi Katolikus Tudósító 1945. február 25.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

alatt. Mind a szerkesztésért, mind a kiadásért Darvas Zénó felelt, a szerkesztőség és a kiadóhivatal is a Szent Bertalan utca 3. szám alatti plébániahivatalban volt.

A lapot szerették volna kéthetenként megjelentetni, de a viszonylag folyamatos megjelentetést is csak 1945 tavaszán sikerült biztosítani. A Tudósító ezt követően kézirat gyanánt jelzéssel még többször megjelent, de csak az 1946 karácsonyi ünnepi számát sikerült fellelni, ezért csak az 1945 tavaszi időszakról tehetünk néhány megjegyzést.

Már az első néhány szám alatt érzékelhető, főleg az előző évfolyamokhoz viszonyítva, a lap álláspontjának a megkeményedése. Bár dícsérően említi a szovjet parancsnokságot, mikor az a papságot és az egyházi segédszemélyzetet is mentesítette a közmunka alól, de fokozódó hangsúllyal hív fel a hit védelmére, amelyet minden politika felett álló végső célként aposztrofál. A földtörvény megjelenésekor a vidék lelkiéletének hanyatlásáról cikkezik. Felborult az eddig megszokott belső tartalom, a hírek rovására nőtt a szerkesztőségi cikkek aránya. A szerkesztőség a lapnak az eddigieknél jelentősebb transzmissziós szerepet szánt.

Gyöngyösi Újvilág

A lap a két világháború közötti időszak egyik legolvasottabb gyöngyösi sajtóterméke. 1929 decemberétől látott napvilágot. Megjelenését többször felfüggesztették, majd 1938 végén betiltották. A lap a felfelé törekvő kispolgárság, a szőlőtermelők és a módosabb vidéki gazdák nézőpontját igyekezett érvényesíteni. A gazdálkodást, a mezőgazdaságot gyakorlati tanácsokkal segítette, életmódra vonatkozó tanácsokat is adott. Főszerkesztője a kezdetektől Csépány József, aki a koalíciós idők meghatározó helyi politikusa, az FKGP. gyöngyösi vezetője, a választások után nemzetgyűlési képviselője. Korszakunkban szerkesztői és publicisztikai tevékenységének fő terepévé a kisgazdapárt 1945-ben alapított hetilapja a Gyöngyös és Vidéke vált. 1945 elejére a pártkülönbözőségek még nem váltak nyilvánvalóvá, így a már XX. évfolyamába lépett régi lapja újjáélesztésével kísérletezett. Felelős szerkesztőként a későbbiekben eltérő pályát befutó régi munkatársát, Reiner Ferencet alkalmazta.

A Gyöngyösi Újvilág első száma 1945. február 18-án jelent meg, alcíme szerint demokratikus hetilapként. A szerkesztőség és a kiadóhivatal a kisgazdapárti párthelyiségben székelt a Szent Bertalan utca 7. szám alatt, ahol rendszeresen tartottak szerkesztőségi órákat is.

A lap programja szerint az új élet szolgálatát vállalta fel, a demokratikus pártok összefogása útján a nemzet felemelkedését kívánta szolgálni. A lap 45-ös rövid fennállása során valóban koalíciós alapon az eddig elesettek felemelését szolgálta. Témaválogatását ugyan erősen determinálták a közlekedési viszonyok, így a szerkesztők személyes kapcsolataikon keresztül igyekeztek információhoz jutni. Feltűnő a vidéki témák hiánya, az országos és hadi hírek alacsony aránya. Ezt a közellátási és a közegészségügyi hírek bőségével ellensúlyozták. Az élet beindítása mellett a helyi Igazoló Bizottság tevékenységének elkezdéséről tudósítottak, ismertették a Nemzeti Frontba tömörült pártok tevékenységét.

A lap papírhiánnyal küzdött, a terjesztés sem volt megoldott. A Gyöngyösi Újvilágot csakis a kiadóhivatalban lehetett megvásárolni. A lap az árát talán azért nem tüntette fel, mert egy cikkében maga is sokallta.

A Gyöngyösi Újvilág még 1945 tavaszán megszűnt, de megszűnésének pontos körülményeit nem ismerjük. Meghatározó személyei közül Reiner Ferenc a kommunista párti Gyöngyösi Néplapnál, Csépány József a kisgazdapárti Gyöngyös és Vidékénél tűnik fel.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Fiatal Magyarok

Vizsgált korszakunkban Gyöngyösön a Fiatal Magyarok volt az egyetlen kiadvány, mely megpróbált túllépni a napi-heti aktualitásokon. Fiatalok által írt irodalmi és tudományos szemle volt. Minden vidékies provincializmusával, eszmei és színvonalbeli heterogenitásával együtt a legolvashatóbb és legszínvonalasabb helyi kiadványnak tartjuk. A papírhiány és a progresszív gondolkodású személyek szellemi koalíciójának felbomlása miatt csak két számot érhetett meg. Értékét az a körülmény adja, hogy éppen a legalkalmasabb politikai pillanatban lépett színre. A többpárti, súrlódásmentes, népfrontos összefogás látszatának idején. Ekkor még a pártok közötti különbségeken alapuló eltérések hangoztatása devianciának számított. 1945 nyarán ezzel a vállalt feladattal már nem alakulhatott volna meg.

Első száma márciusban, második és egyben utolsó júniusban jelent meg. A szerkesztőséget vezette és a kiadásért felelt Kristóf Géza a gyöngyösi gimnázium tanára. Szerzői és szerkesztői között a következő személyeket találjuk: Antal József Lajos, Mester László, Nagy László, Arnóth Gyula és Pócs Ferenc. Személyiségük és lapjuk vizsgálatához fontos adalék lehet, hogy legtöbbjük a Fiatal Magyarok megszűnése után is kívül maradt a közéleti- politikai csatározásokon.

A lap szerkesztősége és kiadóhivatala a Szent Bertalan utca 7. szám alatt volt.

A 8 oldalas lap témaválasztását a korszerűségre törekvő sokszínűség jellemezte. Írásai között társadalmi, művészeti, tudományos kérdéseket egyaránt találunk, sőt a testedzés fontosságáról is cikkeztek. Ezek rövid, közérthető, többnyire jó stílusú írások. Centrális kérdésként kezelték a demokrácia mibenlétének meghatározása mellett, a magyar történelem hamisításoktól mentes bemutatását. A demokráciáról Machiavellit és Montalambertet idézték, példaként az amerikai demokráciát állították, melynek legfőbb ismérveit (szabadság, minden vélemény tisztelete, az emberi képesség kibontakoztatása) p. Kiss Szaléz előadása nyomán ismertették. Történelemszemléletükben a függetlenség eszméjét állították középpontba, ezért meghatározónak látták 1848 márciusának szerepét a magyar történelemre. Történeti eszmefuttatásaik az eseményeket folyamatukban láttatták, bár nem voltak mentesek némi patetizmustól. Úgy a gazdaságban, mint a társadalomban a feudalisztikus elemek meghaladását tartották centrális követelménynek.

Művészeti írásaikban a magyar építészettel, népművészettel, zenével is foglalkoztak, sőt egy nem túl jól sikerült, esztétizáló cikkben a fény-árnyék festészeti kölcsönhatását is elemezgették.

Barátság

A Barátság című lap első száma 1945. március 25-én látott napvilágot a Magyarországi Szociáldemokrata Párt lapjaként. Fennállása korszakunk egészében folyamatos, de a megjelenés rendszerességét nem mindig sikerült biztosítani.

1945. március 25–1945. november 24. között 8 száma;
1946. január 16–1946. december 22. között 38 száma;
1947. január 2–1947. február 21. között szintén 8 száma jelent meg.
1947. február 28-tól a lap címe Gyöngyösi Barátságra változik.
Az újság szerkesztőinek névsora a következőképpen változott:
1945. március 25–szept. 13.: Szurdi István;
1945. szept. 13–1946. jan. 18.: Szurdi Istvánné;
1946. jan. 18–febr. 16.: Molnár László;
1946. febr. 16–okt. 6.: Aba Iván;

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

1946. okt. 6-tól: Hablicsek István.

A Barátságot Hablicsek István könyvnyomdájában nyomták a Szent Bertalan utca 10. szám alatt, ahol egyben a szerkesztőség is volt. Alcíme, mely a terjesztés tervezett körére vonatkozott, előbb a Szociáldemokrata Párt Heves vármegyei lapja, később a Szociáldemokrata Párt gyöngyösi és járási lapjává változott.

A Barátság négy oldalas terjedelemben jelent meg. Az első oldalon található vezércikkekben aktuális politikai problémákat vetettek fel, ezek hátterét mind morális, mind történeti szempontból igyekeztek megvilágítani. 1945-ben két ízben fordult elő, hogy országos vezetők előre megírt cikkeit kapták pártjuk Országos Sajtótitkárságától és azt szerepeltették vezércikként (Kéthly Anna és Szakasits Árpád egy-egy írását).[17] 1946-ra ez a gyakorlat felerősödik.

Az Országos Sajtótitkárság szerepe fontosnak látszik a hírek és hírmagyarázatok eljuttatásában.[18] Más pártok orgánumainál feltűnő a pontatlan hírek aránya, a téves információkon alapuló hírmagyarázatok magas száma. A Barátság országos (legtöbbször budapesti) eseményekről tudató hírei, legalábbis ténybelileg valósnak mondhatók, itt a torzítást a hírháttér sokszor egysíkú, szociáldemokrata szempontú bemutatása adja. Általában is megállapítható, hogy a helyi lapok közül a legnagyobb hírbőséggel rendelkező, leginformatívabb a Barátság, főleg a harmadik oldalon rendszeresen visszatérő „széljegyzetek" c. rovatában.

A vezércikkek irányultsága és hangneme természetes módon itt is követi az országos politika módosulását. Az 1945-ben uralkodó, előbb a demokráciát, aztán a szocializmust szemlélet helyébe, 1946-ra demokrácián szocializmust értő szemlélet került. Ebből egyenesen következett, hogy fő ellenségnek a koalíción belüli kisgazda jobboldalt tekintették. A vezércikkek hangneme frappírozottabbá, osztályharcosabbá, támadóbbá vált. De erőszakosságának a mértékében így sem érte el a Gyöngyösi Néplap szintjét, köszönhetően szerzői árnyaltabb fogalmazásainak, differenciáltabb valóságismeretének. Releváns példa erre az 1946. január 18-i vezércikk, amely erős kirohanásokat tartalmaz a kisgazdák gazdaságpolitikája és nyugatbarátsága ellen, de megjegyzi, hogy a nyugatbarátságot nem elvi okból utasítja el, hanem a szovjet katonai jelenlét okán tartja értelmetlennek.

A két belső oldalt a belpolitikai élet, de leghangsúlyosabban a helyi közélet eseményei uralták. A lap frekventáltan kezelte a Horthy-rendszer bukása következtében megnyílt lehetőségek tudatosítását. Az alsóbb társadalmi rétegek szervezkedésére szólított fel ezeket a politikába beemelni, tanítani akarta. Állandó rovatot létesített „Máriám édes..." címmel, amely levélformában, közvetlen hangon, alig leplezett, propagandisztikus igénnyel, a tipikusnak vélt női munkásélet problémáit a közélet síkjára transzponálta. A lap 1945 nyarán a nyilasokkal szembeni elnéző közvéleményt, az Igazoló Bizottság enyhe ítéleteit kritizálta. Ősszel, a választások jegyében a kommunistákkal való szövetséget, a szociáldemokrata párt elnyomottakért kiálló politikáját propagálta. 1946-ban nyílt kiállást vállalt az államosítási terv mellett, hangosan támadta, a politikai közhangulat első számú céltáblájává tette a közelebbről soha nem meghatározott ellenfelet, a reakciót. A reakció támogatásának vádjával illette a kisgazda politikusokat és helyi újságjukat, a Gyöngyös és Vidékét.

A lap nagy terjedelemben foglalkozott az újjáépítéssel, az ipar helyreállításának nehézségeivel, jelentős szolgálatot tett az újgazdáknak gazdálkodási, kertészeti tanácsaival. Az igen sanyarú közélelmezési helyzet ismeretében fontos segítségnek látszik a közellátással, a piaci árak alakulásával foglalkozó rovat. Az újság negyedik oldalán, ha anyagtorlódás

17 Barátság 1945. április 1. és 1945. szeptember 13-i számai.
18 DIV. LUK. DOK. 67.84.1.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

miatt másra nem kellett igénybe venni, a párthírek, rendőrségi hírek, a kulturális és sporthírek szerepeltek. Kisebb arányban hoztak hirdetéseket és hirdetményeket.

Az újság 1947. február végén címét Gyöngyösi Barátságra változtatta. Mivel a számozása is folyamatos maradt és nem változott sem a szerkesztőség, sem a szemlélet (a lapot továbbra is Hablicsek adta ki, mint a párt titkára), a névváltoztatás okát az ország többi Barátság c. lapjától való megkülönböztetésben látjuk.

Vádirat

Vádirat címen egyetlen lapszám jelent meg Gyöngyösön 1945 májusában, szerkesztő és kiadó feltüntetése nélkül. Nem tartott igényt rendszeres megjelenésre, ahogy címében is szerepel készítői (Romhányi Ferenc és Kovács László) vádiratnak szánták, támpontul az Igazoló Bizottságnak és – elképzelésük szerint – a Népbíróságnak. Valódi műfaját így talán nem is újságként, hanem röpiratként határozhatnánk meg. A kiadvány Romhányi nyomdájában készült, példányszámáról nem rendelkezünk adattal.

A „vádlottak" a legkülönbözőbb személyek voltak, ügyvédek, újságírók, nyomdászok. A legnagyobb bűnük, hogy az 1945. előtti helyi sajtó alakításában részt vettek. A röpirat a kor hivatalos ideológiájának kiszolgálásával, kompromittált személyekkel való kapcsolattartással vádolta őket. Kétségtelen, hogy a 45 előtti sajtóra jellemző az úri Magyarország kiszolgálása, különösen a „Hevesmegyei Lapok" fajvédő, a háborút támogató hangvétele, de a Vádirat így is túlzottan fenyegető és gyalázkodó. Kiemelendő Romhányi és Hablicsek személyes ellentéte, mely a Gyöngyösi Néplap és a Barátság sorai között is ott bújkált és 1945–47 fordulóján további röpirat és cikkváltást eredményezett.[19]

Gyöngyös és Vidéke

Gyöngyös és Vidéke címmel már 1917–30. között is létezett egy kiadvány, amely a keresztény Magyarország és a felekezeti béke eszményét tűzte maga elé. Ugyanezzel a címmel jelent meg a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt hetilapja is 1945-ben. A két lap között semmilyen kontinuitás nem áll fenn.

A kisgazda lap nem sokkal a front átvonulása után megjelenhetett, főszerkesztője ekkor Kristóf Géza, felelős szerkesztője Turi Elemér. A szerkesztőség és a kiadóhivatal a kisgazda párthelyiségben a Szent Bertalan utca 7. szám alatt volt. A lapot a Mogyoró nyomda gépén nyomták. A lap 1945-ös évfolyamából, amelyet az első évfolyamnak tekintettek sajnos egyetlen példányt sem sikerült fellelni. Létezéséről a Nemzeti Bizottsági és pártiratokból értesülhetünk.[20] Innen tudjuk, hogy a lap szerkesztését 1945 nyarán Csépány József a párt helyi elnöke vette át. A lap tartalmáról – bár töredékesen – a rivális lapokból szerezhetünk információt. A Gyöngyösi Néplap és a Barátság is több ízben polemizál a lappal, válaszol felvetéseire. Tőlük tudjuk, hogy a Gyöngyös és Vidéke felemelte szavát a mezőgazdasági népesség jóvátétel címén történő többszörös megadóztatása ellen.[21] Néhány konkrét esetben pedig tiltakozott egyes helyi funkcionáriusok butaságból és személyes bosszúállásból fakadó túlkapásai ellen.[22]

19 Barátság 1946. január 25.; Ez az igazság Hablicsek István!; röpirat – Gyöngyös 1946. GyVHK.; és Ez az Igazság 1947. március GyVHK.

20 HmL. Gyöngyösi NB. iratok 221/1945. és 245/1945.

21 Gyöngyösi Néplap 1945. június 30.

22 Barátság 1946. január 25.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

A későbbi évfolyamok már rendelkezésünkre állnak. A szerkesztők személye Csépány József nemzetgyűlési elfoglaltsága miatt az alábbiak szerint alakult:

1946 márciusig: Csépány József;

1946. márc.–1946. máj. 26.; Hontert Rezső;

1946. máj. 26–1946. aug. 18.: Csépány Béla;

1946. aug. 18–1947. febr. 2.: Turi Elemér;

1947. febr. 2–1947. máj. 25.: ismét Csépány József.

A lap ezt követően még négy hónapig működött Gyöngyösi Hírlap címen Nagyrévi-Neppel György szerkesztése mellett, majd végleg megszűnt.

A Gyöngyös és Vidéke négy oldalas formátumban készült, az olvasók vasárnaponként vehették kézbe. Az első oldal bal szélső hasábján az aktuális, többnyire helyi vonatkozású vezércikk helyezkedett el. A kisgazdálknál nem volt gyakorlat a központilag írt vezércikkek rendszere, ezek gyöngyösi szerzők munkái. Az első oldalon a világ eseményeiről is olvashatunk. A külföldi híreket hírmagyarázatokkal, publikus formában tálalták. Ma már meglepő a kommentárok naivsága, a külpolitikai helyzet teljes félreértése. Magyarország háború utáni pozícióit reménytelibbnek ítélték, nem tudatosították, hogy az ország a vesztesek között van elkönyvelve.

A két belső oldalon a belpolitikai, gazdasági hírek, a városi közélet eseményei kaptak helyt. A rövidhírek aránya általában alacsony, információikat hosszabban magyarázgatva, szövegesen közvetítették. Nagy terjedelmet kaptak a nemzetgyűlési csatározások, a Baloldali Blokk akcióinak az elítélése. Országos politikai tudósításaikra a védekező tónus a jellemző, gyöngyösi kérdésekben markánsabb, néha számonkérő hangot használtak. Különösen szembetűnő ez a Kiss Szaléz-féle összeesküvési ügy kapcsán, ahol első reakciójuk a végig feltételes módban tárgyalt összeesküvéstől való elhatárolódás, de a következő számukban már a rendőrség módszereit és a kommunistáknak történő kiszivárogtatásokat bírálják. Rámutattak a Gyöngyösi Néplap tudósításainak logikátlanságára, a tények koherenciahiányaira. 1946. második felére a kommunista párt hatalomkisajátító stratégiájának megfelelően a szerkesztőség munkatársait is egyre több személyes támadás éri, ezért az eddig szorgalmazott: politikai összefogással a felemelkedésért szemlélet helyébe, az önvédelem kényszerű realitása lép. Felerősödik a lap végig meglévő – kissé földhözragadt – plebejus töltete, romantizálásra hajlamos szemlélete.

A belső oldalakon az „Egy demokrata szemével" c. rovatban a helyi anomáliákat pellengérezték ki. Nagy terjedelmet szenteltek a kisparasztság helyzetének. Régebbi kiadású szakkönyvekből, esetleg egy hozzáértő tollából földművelési szakkérdésekben adtak tanácsot. Foglalkoztak a gépi művelés kiváltásának a lehetőségeivel. Bemutatták a különböző katolikus szervezetek tevékenységét. Támogatták a termelői összefogást, kiemelten kezelték a Gazdaköri Szövetkezetet. A lapot összességében a pontosságra törekvő, nem körülményes fogalmazás, a gyakorlott, kiírt stílus jellemezte, de a fogalmazásba néha avitt kifejezések csúsztak. A záró oldal itt is a kultúra, a művészetek, a sport és a hirdetések terepe volt.

Az újság elleni támadások 1947-re elérték céljukat. A kisgazdák döntéshozó fórumokról való kiszorításával párhuzamosan szerkesztőik ellen is adminisztratív támadások indultak. A Gyöngyös és Vidéke névváltoztatással kívánt szabadulni a szorításból, de az utód Gyöngyösi Hírlap előbb a kettős évfolyamjelzéssel vállalt kontinuitást volt kénytelen megtagadni, majd maga is elhalt.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

Mátravidék

Mátravidék – mint a régió meghatározására szolgáló szó, Gyöngyös sajtótörténetében kézenfekvő címként szolgált több kiadvány számára is. A Tanácsköztársaság idején a proletárdiktatúrát szolgáló újságként, a 30-as évek elején gazdalapként találkozunk vele.

1946-ban pedig, mint a Magyar Parasztszövetség felvidéki gazdasági és művelődési hetilapja, találkozunk a Mátravidék címmel. 1946. április 6–december 25-ig 37 száma jelent meg. A lap szerkesztősége szinte számonként változott, hosszabb-rövidebb ideig a következők szerepeltek szerkesztőként: Adorján József, Csépány József, Czipó László, Terjáki László, Nagy László, Hajdú Kálmán, Geng István, Nagy Ferenc és ifj. Lámi János. Közülük kiadóként végig ifj. Lámi János van feltüntetve.

A Mátravidék elsődleges funkcióját a műveltségterjesztésben látta, mottója szerint: „az az ország a nagy, amelyt a korhoz mérten művelt, okos nép lakik." Céljuk a történelmi események helyes megítélése, a világ gazdaságát figyelve a magyar gazdaság megújítása, a művészet és tudomány gyöngyeiben való gyönyörködtetés. Természetes, hogy a provinciális helyzetükből, korlátozott lehetőségeikből és saját hiányos műveltségükből fakadóan e nagyravágyó célt nem tudták teljesíteni. Azonban így is jól olvasható, széles témaválasztékú színes lapot készítettek, a szerkesztésben néhol tetten érhető esetlegesség ellenére is.

Az újság négy oldalon jelent meg. Direkt napi aktuálpolitikával csak a negyedik oldalon, ott is csak a rövidhírek szintjén foglalkoztak. A témák csoportosításában viszont érezhető némi törekvés általánosabb politikai-történelmi következtetések sugalmazására. Humoros anekdótáik is e célt szolgálták (a falnak is füle van; mindig a szegények járnak rosszul stb.).

A lap első három oldalát a történeti eseményekről szóló cikkek, helyi költők igen egyenetlen színvonalú versei, a magyar kultúra nagyjainak a bemutatása, kisprózák, gazdálkodási és életmódtanácsok töltötték ki. Ezek színvonala a szerzők személyétől és a cikkek eredeti megjelenési helyétől függően nagy szóródást mutatott. Különösen mosolyogtatóak a természettudományos kérdésekről és a csillagászatról szóló eszmefuttatások.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy az 1945–46-os évek gyöngyösi sajtója sokszínűen tükrözte a kor forrongó közhangulatát, a háborútól megszabaduló, a túlélés örömét kifejező pozitív érzésvilágát. Megjelenítette a társadalmi és gondolkodásbeli különbségeket, az érdektagoltságot. Közvetítette az országos és a világpolitikai eseményeket.

A városban megjelenő egyetlen lap sem tudta teljesen levetkezni elkötelezett gondolkodását. Nem minden esetben a valós helyzetet, hanem saját valóságképzetüket jelenítették. meg. Igaz az adott korban komoly problémát jelentett az információellenőrzés.

1946-ban már előrevetődött a helyi nyilvánosság pluralizmusának a felszámolási folyamata. Ennek ellenére a gyöngyösi sajtó más városokhoz viszonyítva tovább őrzi autonómiáját.

IRODALOM

Rövidítések:

HmL. – Heves megyei Levéltár
DIV. LUK. DOK. – Dobó István Vármúzeum Legújabbkori Dokumentációs Gyűjteménye
GyVKH. – Gyöngyösi Városi könyvtár Helyismereti Gyűjtemény

HONTERT Rezső–SEREG József
1963. A felszabadulás után: In: A gyöngyösi állami Vak Bottyán Gimnázium értesítője fennállásának 330. esztendejében; Gyöngyös 1963/64.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

KAPOR Elemér
1984. Adatok Gyöngyös sajtótörténetéhez; In: Tanulmányok Gyöngyösről; szerk.: Havassy Péter és Kecskés Péter; Gyöngyös 1984.
NAGY József
1970. A szocializmus építése Heves megyében; Eger 1970.
PETŐ Ernő
1992. Az egri sajtó újraindulása (1944. dec.–1946. dec.) In: Agria XXVII–XXVIII.; szerk.: Petercsák Tivadar és Löffler Erzsébet; Eger 1991–1992.
SEREG József
1984. A felszabadulás és a népi demokratikus átalakulás kezdetei Gyöngyösön (1944–45); In: Tanulmányok Gyöngyösről; szerk.: Havassy Péter és Kecskés Péter; Gyöngyös 1984.
SZECSKÓ Károly
1970. Heves megye felszabadulás utáni története forrásai és irodalma; In: Dr. Nagy József: A szocializmus építése Heves megyében; Eger 1970.

Ernő Pető

Die Gyöngyöser Presse 1945–1946

Der Verfasser schaut die Presse der zwei Jahre nach dem Krieg durch. Einen Monat nach dem Durchmarsch der Front erschien die erste Druckschrift, die „Gyöngyösi Néplap", die anfangs das Organ und der Verbreiter der Koalitionsregierung war. Am Frühlingsende im Jahre 1945 entfaltete sich die Anschliessung der Zeitungen an die Parteien, und wärend des Jahres wird offen und vertieft sich die Differenz der verschiedenen Richtungen. Am Anfang bekommt der sich aus den verschiedenen politischen Strategien der Parteien ergebende Anspruch auf die Aufhebung der Gegensätze eine grössere Bedeutung, sogar die literarischen und kulturellen Versuche haben in der Presse einen Platz. Später aber mit der Veränderung der staatlichen, politischen Lage steigert sich die Opposition der örtlichen Zeitungen. Der Unterschied ihrer divergenten politischen Zielsetzungen wird immer mehr offenbar, ihre Ton wird immer mehr gewaltsam, sogar bei der kommunistischen und teils bei der sozialdemokratischen Zeitung steigert sie sich immer mehr drastisch.

Bis auf 1946 wird das Schicksal der örtlichen Zeitungen und teils ihrer Recakteure zum Anhängsel der staatlichen und politischen Lage. Die indirekte Unterstützung der linksorientierten Organe steigert sich und verstärkert sich ihr Druck auf das örtliche öffentliche Leben. Paralell damit ist die Zeitung von der Partei der Kleinlandwirte gewungen sich zu verteidigen. Die örtliche Presse wird von Zeit zu Zeit mit einer Rechenschaft fordernden Gerichtsatmosphäre umgeschwebt, aber es gibt auch andere sich an den staatlichen politischen Trend nicht anpassende Zeitungen.

Zusammengefasst kann man feststellen, dass die untersuchte Zeitabschnitt ein sehr reiches Intervall in Ausgaben reichen Gyöngyöser Pressengeschichte ist. Das zeigt auch die grosse Zahl der erschienenen Ausgaben, die die Gliederung der gesellschaftlichen politischen Interesse spiegelt.

PETŐ ERNŐ
DOBÓ ISTVÁN VÁRMÚZEUM
H-3300 Eger
Vár u. 1.

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor

PDF compression, OCR, web optimization using a watermarked evaluation copy of CVISION PDFCompressor